StadsOntwikkeling

Gemeente Utrecht

De broederschap ‘Maria in de Wijngaard’ en ‘onser liever vrouwe in die Sonne’

Archeologisch onderzoek naar twee kloostergemeenschappen aan de Nieuwe Kamp in Utrecht

Basisrapportage Archeologie 12

www.utrecht.nl

Basisrapportage archeologie 12

De broederschap ‘Maria in de Wijngaard’ en ‘onser liever vrouwe in die Sonne’

Archeologisch onderzoek naar twee kloostergemeenschappen aan de Nieuwe Kamp in Utrecht

G.R. van Veen

Met bijdragen van:
M. van Dinter
A. van Helbergen
M. Hendriksen
J.S. van der Kamp
S. Lange
S. Ostkamp
G. Rauws

April 2010

Administratieve gegevens van het project

Projectcode en -naam:
NIE 03- Nieuwe Kamp

Locatie:
Utrecht, Nieuwe Kamp 1

Landelijke Coördinaten:
137131/455622; 137147/455595;
137130/455585; 137116/455606;

Opdrachtgever:
Gemeente Utrecht

Uitvoerder:
Team Cultuurhistorie, gemeente Utrecht

Coördinator vanuit de gemeente:
A.M. Bakker

Dagelijkse leiding opgraving:
G.R. van Veen

Uitvoering veldwerk:
22 april t/m 9 september 2003

Beheer en plaats van documentatie:
Team Cultuurhistorie gemeente Utrecht
Zwaansteeg 11
3511 VG Utrecht

Codering:
ISBN 987-90-73448-36-0

Distributie en verkoop:
HALOS , Books on archaeology
Website: www.halos.nl
e-mail: info@halos.nl
telefoon: 043 450 0051

Inhoudsopgave

Samenvatting 7

1 Inleiding 9

1.1 Een 'camp' in de stad 9
1.2 Een klooster in de 'camp' 10
1.3 Personeel 11

2 Historische context 13

2.1 Een middeleeuwse stadsontwikkeling: 'Oudelle' wordt ontsloten 13
2.2 De broeders en zusters van 'Maria in de Wijngaard' 14
2.3 De Brigittinessen 15
2.4 De Reformatie en onteigening 16
2.5 Burgerlijke periode 16

3 Onderzoeksvragen en methode 19

3.1 Onderzoeksvragen 19
3.2 Methode 19

4 Fysische geografie en bodemkundige ondergrond
(M. van Dinter) 27

5 Structuren en sporen 29

5.1 Oudelle: Een landelijk gebied binnen de stadsmuren 29
5.2 Het gasthuisterrein van de Broederschap 'Maria in de Wijngaard' (ca. 1360-1400) 32
5.3 Tertiarissen 'Maria in de Zon' (ca. 1400-1484) 37
5.3.1 Demping en ophoging van de kreek 37
5.3.2 Vijftiende-eeuwse stenen bebouwing 39
5.4 Een ruil van eigendommen (1484-1580) 43
5.5 De Reformatie: Het begin van het einde van de religieuze gemeenschappen (1580-1633) 47
5.6 Van kloostergebouw naar woonhuizen (1633-1900) 51
5.7. Moderne tijd 60

6 Het aardewerk
(A. van Helbergen en S. Ostkamp) 63

6.1 Inleiding 63
6.2 Het 'Deventer systeem' 63
6.3 Beschrijving van de vondstgroepen 64
6.3.1 De pre-Broederfase (vóór 1360) 64
6.3.2 Vroege Broederfase (1360-1407) 64
6.3.3 Gemengde fase (1407 tot 1484) 67
6.3.4 Late Broederfase (1484-1580) 68
6.3.5 Late Gasthuisfase (1580-1633) 69
6.3.6 Vondsten uit de klooster- en gasthuisfase uit niet geselecteerde vondstcomplexen 76
6.3.7 Burgerperiode (1633-1900) 77
6.4 Onderzoeksvragen en de keramische materiële cultuur 77

7 Metalen voorwerpen en munten
(M. Hendriksen) 79

7.1 Inleiding 79
7.2 Voeding en verzorging 79
7.3 Kledingaccessoires, beslag en sieraden 80
7.4 Handel en nijverheid 84
7.5 Wapens 86
7.6 Overig 86
7.7 Munten en aan munten gerelateerde voorwerpen 90
7.8 Conclusie 92

8 Glas- en houtvondsten 93

8.1 De glasvondsten *(G. Rauws)* 93
8.1.1 Inleiding 93
8.1.2 Resultaten 93
8.2 Hout *(S. Lange)* 96
8.2.1 Vraagstelling 96
8.2.2 Methode 96
8.2.3 Beschrijving van de houtvondsten 96
8.2.4 Conclusie 99

9 Goede tijden, slechte tijden. Opkomst en ondergang van twee Utrechtse kloosterordes langs de Nieuwe Kamp
(J.S. van der Kamp) 101

9.1 De Oudelle voor de komst van de kloosterlingen (vóór 1360) 101
9.2 Oudelle wordt onderdeel van een kloosterterrein (1360-1407) 102
9.3 De zusters doen hun intrede (1407-1484) 103
9.4 De broeders verhuizen van de Nieuwegracht naar de Nieuwe Kamp (1484- 1580) 105
9.5 Het einde van de kloostergemeenschappen in de Oudelle (1580-1633) 106
9.6 Van noodhospitaal tot particuliere woningen (1633-nu) 108

Vondsten en documentatie 110

Noten 111

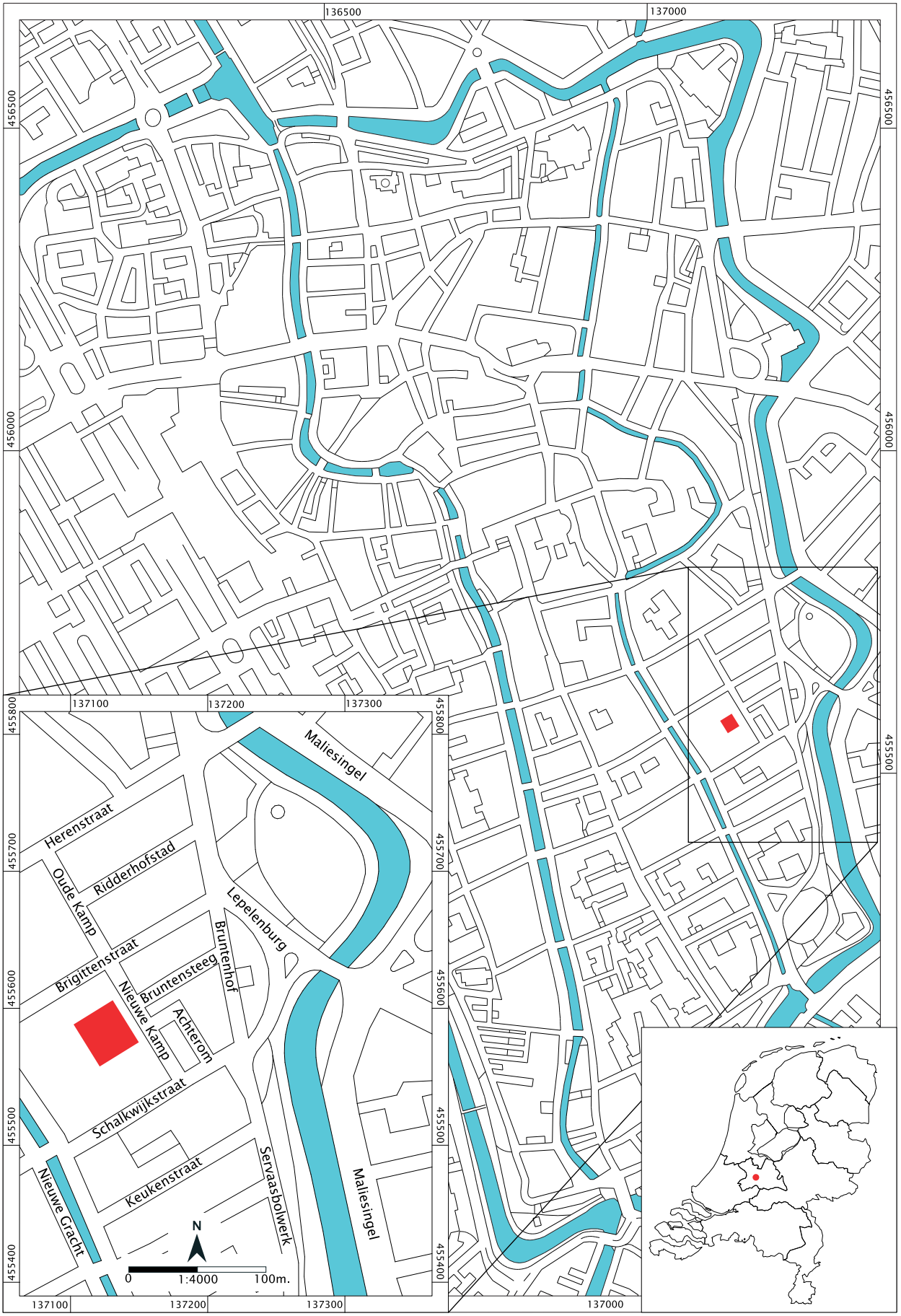
Literatuur 113

Eerdere Uitgaven 120

Colofon 121

Bijlagen 123

Bijlage I:
Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in de omgeving van de Nieuwe Kamp met bronverwijzing en opgravingcode 124
Bijlage 2:
Catalogus: De keramiek uit de opgraving 'Utrecht - Nieuwe Kamp' 125

1.1 Ligging van het opgravingsterrein

Samenvatting

Toekomstige nieuwbouw aan de Nieuwe Kamp vormde in 2003 aanleiding voor een archeologische opgraving, uitgevoerd door medewerkers van Team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht. Daarnaast is er in twee panden aan de nabijgelegen Brigittenstraat een archeologische noodwaarneming en bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd, waarvan de resultaten in dit rapport zijn verwerkt.

Het onderzoeksterrein aan de Nieuwe Kamp ligt in het zuidoostelijk deel van de Utrechtse middeleeuwse stad, in een gebied dat van oudsher bekend stond onder de naam 'Oudelle'. Zoals de naam al doet vermoeden - 'Oudelle' betekent 'oud dal' – wordt deze hoek van de stad gekenmerkt door een lage ligging. Tijdens de opgraving werd dan ook een ruim anderhalve meter diepe crevassegeul waargenomen, die vermoedelijk van de twaalfde tot in de veertiende eeuw watervoerend is geweest. Hoewel gelegen binnen de twaalfde-eeuwse stadswallen was Oudelle vermoedelijk tot 1360 enkel als agrarisch gebied in gebruik. Ondanks dat er in de vulling van latere sporen twaalfde-eeuwse scherven werden aangetroffen, dateren de oudste sporen uit de eerste helft van de veertiende eeuw. Het betreft twee venig gevulde kuilen met onbekende functie.

In de jaren 1367-1373 werd een groot deel van de Oudelle verkaveld, waarna kort na 1390 aan de westzijde de Nieuwegracht werd gegraven. In 1360 had het kapittel van Oudmunster reeds toestemming gegeven aan de broederschap 'Maria in de Wijngaard' om in de Oudelle een armengasthuis op te richten, waarbij in 1370 een kerk gebouwd mocht worden. Deze bevonden zich aan de westzijde van het terein en kwamen later langs de Nieuwegracht te liggen. Het kloosterterrein werd aan de oostzijde begrensd door de depressie van de crevassegeul, op de westoever waarvan in deze eerste bewoningsfase diverse afvalkuilen werden gegraven. Het aardewerk hierin bestond uit standaard gebruiksaardewerk en vertoont weinig luxe. Na het egaliseren van het terrein om de depressie op te vullen werd aan het einde van de veertiende eeuw het eerste gebouw (A) opgericht, dat mogelijk als schuur geïnterpreteerd moet worden. In deze periode werd tevens een grote stenen beerput aangelegd en een waterput gegraven. Het wijnvat dat werd gebruikt in deze waterput is mogelijk afkomstig van een kloosterlijke wijngaard, misschien wel die van de broeders zelf.

Vanaf 1407 breekt met de komst van de zustergemeenschap 'in die Sonne ' een tweede fase aan. Vermoedelijk vestigden zij zich op het terrein ten westen van de Nieuwe Kamp (d.w.z. op het huidige opgravingsterrein) en in deze periode werd dan ook de 5 m brede oostoever van de geul in gebruik genomen. De zuster gaven opdracht tot grootscheepse bouwactiviteiten. Aan het begin van de vijftiende eeuw verrezen de gebouwen B tot en met E, terwijl de zusters rond 1450 toestemming kregen om een kapel te bouwen (de latere Driekoningenkapel). Zes grote, met puin gevulde kuilen vormen een directe weerslag van de vele bouwactiviteiten. Van de weinig vondsten die met deze fase in verband gebracht kunnen worden, is een grote, gouden ring met het gelaat van Christus het meest bijzonder. In 1484 traden de zusters toe tot de orde van de Brigittinessen en vond er een ruil van bezittingen plaats met de broeders. De zusters namen de kloostergebouwen langs de Nieuwegracht in gebruik, de broeders die langs de Nieuwe Kamp. De broeders begonnen meteen met het aanpassen van de diverse gebouwen. Gebouw E werd gesloopt, terwijl ten noorden van gebouw D meerdere kameren werden neergezet, bedoeld als eenvoudige huisvesting voor de armen die zorg nodig hadden. Gebouw D werd opgedeeld in meerdere kleine vertrekken, terwijl gebouw C werd voorzien van een beerput.

Als gevolg van de reformatie werden rond 1580 veel kloosterorden opgeheven en ook de broeders langs de Nieuwe Kamp en de zusters langs de Nieuwegracht ontkwamen niet aan onteigening. De broeders moesten meteen vertrekken en dumpten veel van hun bezittingen in een grote afvalkuil. Tussen een aanzienlijke hoeveelheid standaard gebruiksaardewerk werden eveneens enkele religieuze voorwerpen aangetroffen, waaronder een majolica papkom met een IHS-monogram. Rond deze tijd werd gebouw B gesloopt. Het voormalige kloosterrein werd vanaf 1583 door de schutterij gebruikt als oefenterrein, waardoor enkele gebouwen beschadigd raakten.

In 1603 werd ten zuiden van de Driekoningenkapel een noodgasthuis ingericht voor zieke en gewonde soldaten uit de Tachtigjarige Oorlog en ook gebouw C en D werden als zodanig gebruikt. De kelder van gebouw D werd in gebruik genomen als beerkelder en bevatte als gevolg een enorme hoeveelheid voorwerpen. Het aardewerk omvat weliswaar vrijwel het volledige scala van huishoudelijke gebruiksvoorwerpen, maar bestaat voornamelijk uit vormen bedoeld voor het opdienen en consumeren van voedsel en drank, voorwerpen met een sanitaire functie en artefacten voor het verwarmen en verlichten. Onder de vondsten zijn de nodige misbaksels, keramiek van inferieure kwaliteit en voorwerpen die getuige de sterke

slijtage langdurig zijn gebruikt en soms zelfs na breuk zijn doorgebruikt. Het vormenspectrum en de matige kwaliteit van het aardewerk maken aannemelijk dat deze voorwerpen zijn gebruikt in de ziekenzalen van het noodhospitaal.

In 1633 werd het noodhospitaal opgeheven en werden grond en gebouwen verkocht aan particulieren, waarna de vrijwel volledige afbraak van de oude kloostergebouwen en de nieuwbouw van woonhuizen volgden. Rond het midden van de zeventiende eeuw werd gebouw A gesloopt en de Driekoningenkapel werd opgesplitst tussen verschillende eigenaren. De beerkelder van gebouw D werd grotendeels leeggehaald, waarna deze met behulp van een scheidingswand in twee keukenkelders werd verdeeld. In gebouw C werden nu voor het eerst kelders aangelegd, waarbij de vijftiende-eeuwse fundering moest worden ondermetseld. Ondanks allerlei aanpassingen bleven de diverse keldervloeren verzakken, totdat de kelders rond 1800 buiten gebruik werden gesteld. In de negentiende eeuw lijkt de strook langs de Nieuwe Kamp veel van zijn status verloren te hebben en werd het aangeduid als 'stal', inclusief gebouw D. In de twintigste eeuw kreeg het terrein nieuwe functies: de uitgeverij van Bruna vestigde er zich en na het vertrek hiervan werden in de jaren '50 van de vorige eeuw de gebouwen in gebruik genomen voor de huisvesting van de eerste groepen gastarbeiders.

1 Inleiding

1.1 Een ‘camp’ in de stad

Het plan van woningcorporatie Mitros om vier stadswoningen te bouwen in de historische stadskern van Utrecht vormde de directe aanleiding voor archeologisch onderzoek aan de Nieuwe Kamp. Doordat de stadswoningen werden voorzien van een parkeerkelder die het bodemarchief diep zou verstoren, was een archeologisch onderzoek nodig. De noodzaak tot onderzoek werd onderschreven door wat er over dit gebied uit historische bronnen bekend was en door de resultaten van eerder in de nabijheid uitgevoerd archeologisch en bouwhistorisch onderzoek. Voorafgaand aan het eigenlijke onderzoek, dat in 2003 is uitgevoerd en de opgravingscode NIE03 heeft gekregen, heeft er een noodwaarneming plaatsgevonden in de kelder van het aangrenzende pand Brigittenstraat 9. De onderzoeksgegevens van dit onderzoek zijn in dit rapport verwerkt, net als de uitkomsten van een archeologisch en bouwhistorisch onderzoek dat in 2005 werd verricht in en bij het naastgelegen huis Brigittenstraat 7.

Het onderzoeksterrein aan de Nieuwe Kamp ligt in het zuidoostelijk deel van de binnenstad tussen de Nieuwegracht en de stadsbuitengracht, direct ten westen van het zestiende-eeuwse bolwerk Lepelenburg (afb. 1.1). Het maakt deel uit van het bouwblok dat omsloten wordt door de Brigittenstraat in het noorden, Nieuwe Kamp in het oosten, Schalkwijkstraat in het zuiden en de Nieuwegracht in het westen. Dit bouwblok beslaat nagenoeg het gehele grondgebied dat behoorde bij het klooster van de broederschap van de derde orde van Sint-Franciscus ‘Maria in de Wijngaard’, dat ergens tussen 1360 en 1370 is gesticht en tot omstreeks 1580 heeft bestaan.

Dit veertiende-eeuwse broederschapklooster werd gebouwd in een gebied dat in de eerste eeuwen nadat Utrecht in 1122 stadsrecht had gekregen, bekend stond als ‘Oudelle’. Deze benaming suggereert het bestaan van een laagte in het landschap, die zeer waarschijnlijk te maken had met een oude rivierloop. De precieze aard van dit ‘oude dal’ is nog niet vastgesteld. In 1982 werd tijdens de vervanging van een riool in de nabij gelegen Herenstraat duidelijk dat zich ter plaatse geen oude rivierloop bevindt, maar een oeverwal van een rivier die zich in oostelijke richting heeft verplaatst. Bij de kruising van de Herenstraat met de huidige Oude Kamp is een kleine geul waargenomen, die in de twaalfde of dertiende eeuw moet zijn gedempt. In enkele sleuven die in 1998 verder oostelijk op het Lepelenburg zijn gegraven, zijn twee forse restgeulen aangetoond, die echter niet gedateerd konden worden. Twee grondboringen bij Brigittenstraat 1 en 3 (uitgevoerd in 1999) bevestigden het beeld van de oeverwal binnen de middeleeuwse stadsgrenzen.

Uit andere archeologische onderzoeken is duidelijk geworden dat het onderzoeksterrein en zijn directe omgeving nog lang nadat het in de twaalfde eeuw een deel van de nieuwe, ommuurde stad was geworden, een landelijk karakter heeft gekend. Het stond dan ook lange tijd bekend als ‘camp’, een benaming die van oudsher gebruikt werd voor een groot onbebouwd gebied binnen een omsloten stad (De Bruijn 1994, 317). Slechts een greppel, een waterput (na de eerste helft van de veertiende eeuw in onbruik geraakt) en enkele kuilen uit de twaalfde eeuw, die tussen de Schalkwijkstraat en Keukenstraat zijn gedocumenteerd, getuigen van de vroegste menselijke activiteit. De eerste stenen huizen werden pas rond 1400 gebouwd, zowel ten noorden (Oude Kamp 5 en 7), ten oosten (huis Lepelenburg bij de huidige Bruntensteeg) als ten zuiden (Schalkwijkstraat en Keukenstraat). De bouw van die stenen huizen kan in verband gebracht worden met het graven van de Nieuwegracht in 1393 en 1394. Het gebied tegen de zuidoostelijke stadswal werd daarmee beter ontsloten en grote stukken land raakten daardoor ‘verstedelijkt’. Ook de geestelijkheid vond leefruimte in de ontsloten ‘camp’. Zo bouwde de broederschap ‘Maria in de Wijngaard’ er al in een vroege fase een armengasthuis en een kapel.

Het hele gebied maakte in de opeenvolgende eeuwen een sterke ontwikkeling door. Uit alle onderzoeken die in de nabijheid van het onderzoeksterrein zijn uitgevoerd, blijkt een grote continuïteit vanaf de eerste bewoning uit de veertiende eeuw tot vandaag de dag. Enerzijds werden de bestaande woningen veelvuldig verbouwd en uitgebreid, anderzijds werden ook op belendende vrije percelen huizen gebouwd. Ongetwijfeld zal op meer plekken, los van reeds bestaande complexen, met de bouw van huizen begonnen zijn, maar door bouwactiviteit in latere eeuwen is het vaak niet meer mogelijk om vast te stellen wanneer de eerste bewoning plaatsvond. Ook zijn de mogelijkheden tot onderzoek beperkt vanwege het intensieve huidige grondgebruik in de stad.

De zestiende-eeuwse Reformatie heeft grote gevolgen gehad voor de stedenbouwkundige inrichting van de stad en zo ook voor het gebied rondom de Nieuwe Kamp. Veel kloosterorden werden opgeheven en ook de broeders van ‘Maria in de Wijngaard’ en de zusters van ‘onser liever

vrouwe in die Sonne' ontkwamen niet aan onteigening, waarna de kloostergebouwen in de zeventiende eeuw overgingen in (gedeeld) particulier bezit. Zij werden verbouwd of gesloopt om plaats te maken voor burgerlijke huizen. Aan de huidige Nieuwe Kamp zelf (nummers 14-20) werd rond 1645 een rij woningen gebouwd waarvoor een deel van de woningen aan de Schalkwijkstraat werd gesloopt of verbouwd. Die bouw hing samen met de aanleg van de straat die vóór de Reformatie geheel of gedeeltelijk deel zal hebben uitgemaakt van het kloosterterrein. De Nieuwe Kamp kwam waarschijnlijk in de plaats van de oude doorgang tussen Brigittenstraat en Schalkwijkstraat, die vermoedelijk op de plek van het huidige Achterom lag en waarschijnlijk slechts een modderig pad was. Dat de ontwikkeling van het gebied ook na de zeventiende eeuw gestaag voortging, blijkt uit de rijkdom aan bouwstijlen die de huidige zuidelijke binnenstad kent. Achttiende- en negentiende-eeuwse huizen zijn in grote getale aanwezig en de bouwplannen van Mitros maken duidelijk dat deze dynamiek tot op de dag van vandaag bepalend is voor het beeld van dit deel van de historische binnenstad.

1.2 Een klooster in de 'camp'

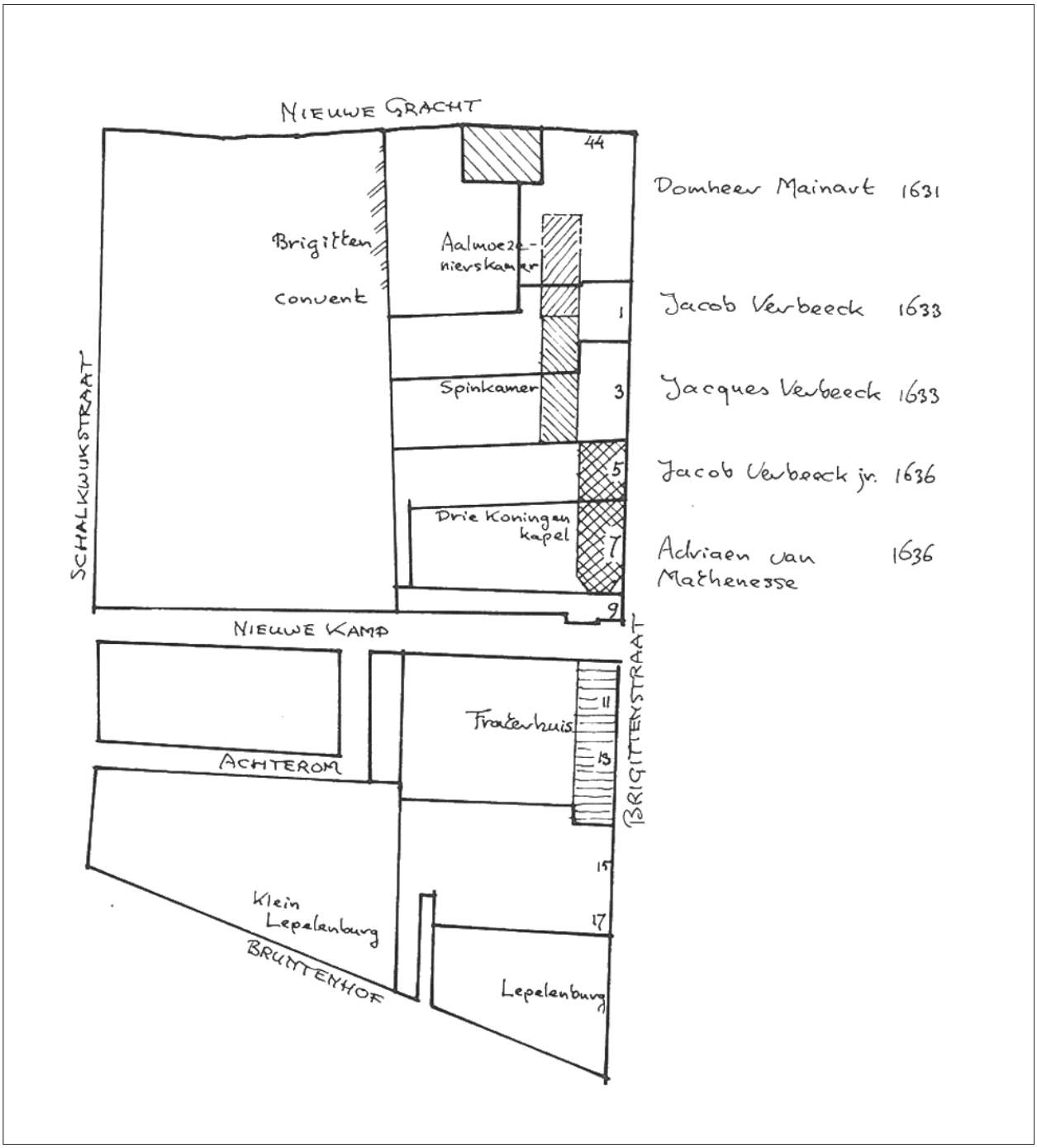
Zoals hierboven al vermeld, heeft het klooster 'Maria in de Wijngaard' tot aan de Reformatie een dominante rol gespeeld in de ontwikkeling van het eerder genoemde bouwblok. In de afgelopen decennia heeft de gemeente Utrecht bouwhistorisch onderzoek verricht in diverse huizen die op het voormalige kloosterterrein staan (zie Bijlage I). Dat heeft een schat aan informatie opgeleverd over de ontwikkeling van zowel de kloostergebouwen zelf als de ruimtelijke opbouw van het kloosterterrein.

De voornaamste gebouwen zullen aan de Nieuwegracht gesitueerd geweest zijn. Zo wordt de locatie van de kloosterkerk ten zuiden van Nieuwegracht 54 vermoed. De zuidelijke zijgevel van dat pand bevat namelijk de top van een gotisch spitsvenster. Andere resten van de kerk zouden in de zeventiende-eeuwse huizen op nummers 56, 58 en 60 aanwezig kunnen zijn, maar hier heeft tot op heden nog geen grootschalig bouwhistorisch onderzoek plaatsgehad.

Iets noordelijker, ter plaatse van huisnummers 48 en 50 (Bijlage I, nr. 12), heeft een fors kloostergebouw gestaan, waarvan in nummer 48 nog een groot deel van de middeleeuwse structuur behouden is. Zo is in de huidige voorgevel nog een grotendeels intact voorbeeld van een typisch laatmiddeleeuwse gootlijst van geprofileerde bakstenen te zien. Dit vormt nu het meest in het oog springende restant van het klooster. Het gebouw heeft twee bouwlagen en een zadeldak, waarvan nu nog één spant middeleeuwse telmerken heeft. De moer- en kinderbalken liggen op karakteristieke zogenaamde peerkraalsleutelstukken en zijn rond 1500 aangebracht. De noordelijke zijgevel kende in oorsprong twee vensters aan weerszijden van een schouw, die tot in de zeventiende eeuw, toen de vensters werden dichtgemetseld, vrij zicht moeten hebben gehad op een open ruimte. Aan de overzijde daarvan, op de hoek Nieuwegracht en Brigittenstraat (Bijlage I, nr. 11), heeft een L-vormig gebouw gestaan, dat in de zestiende eeuw is gebouwd. Het behoorde daarmee tot de latere fasen van het klooster. De aard en de functie van het gebouw waren als gevolg van de slechts zeer beperkte mogelijkheden tot bouwhistorisch onderzoek niet meer te achterhalen.

Om de hoek, aan de Brigittenstraat (Bijlage I, nrs. 9 en 10), zijn in de jaren tachtig van de vorige eeuw hoge muren van twee kloostergebouwen en een kapel teruggevonden. In de achterhuizen van de Brigittenstraat 1 en 3 zijn respectievelijk restanten van de Aalmoezenierskamer en de Spinkamer onderscheiden (afb. 1.2). Deze kloostergebouwen lagen terug ten opzichte van de toenmalige rooilijn en markeerden zo de zuidzijde van een grote open ruimte, waarvan onduidelijk is of deze binnen het klooster heeft gelegen of dat het toegankelijk was vanaf de Brigittenstraat. Pas na de verkoop van de kloostergebouwen rond 1633 is de ruimte volgebouwd en ontstond de huidige gevellijn.

In de huisnummers 5, 7 en 9 zijn tijdens hetzelfde onderzoek grote delen van de Driekoningenkapel waargenomen, die de bovengenoemde open ruimte aan de oostzijde begrensde. Deels is deze kapel tot de volle oorspronkelijke hoogte van 11,5 m bewaard gebleven en kon de kapconstructie, oorspronkelijk een houten tongewelf, uitvoerig beschreven worden. Gebouwd na het midden van de vijftiende eeuw maakte deze kapel, naast de kloosterkerk zelf, deel uit van het klooster, dat tegen die tijd een zuster- en een broederschap kende. Uit telmerken op de spanten kon de positie van de westgevel van de kapel worden bepaald, waarna de voorgevel onderzocht werd in zowel nummer 5 (binnenzijde) als nummer 3 (buitenzijde). Grootschalige verbouwingen van de kapel aan het begin van de zeventiende eeuw hebben duidelijke sporen nagelaten en deze zijn in verband gebracht met de eerste beslagleggingen op het kloosterbezit. In 1603 besloten de Staten van Utrecht het kerkplein van de "Drye Coninghen" te bestemmen voor een gasthuis, een situatie die tot 1631 zou duren. Het bouwhistorisch onderzoek toonde aan dat vroeg in de zeventiende eeuw aan de zuidzijde van de kapel een aanbouw was opgetrokken, die in 1636 al weer aanzienlijk in hoogte werd vergroot. Hieruit werd geconcludeerd dat het gasthuis aan de zuidzijde van de kapel was gebouwd. Als in het midden van de zeventiende eeuw alle kloostergebouwen definitief in particuliere handen overgaan, wordt ook de kapel opgesplitst tussen verschillende eigenaren. Binnen de kapel worden scheidingsmuren aangebracht en de panden ontwikkelen zich vanaf die tijd grotendeels onafhankelijk van elkaar. Deze situatie bestaat tot op de dag van vandaag, zoals blijkt

1.2 Brigittenstraat 1-9. Situatietekening met aanduiding van de gevonden kloosteronderdelen en van de zeventiende-eeuwse verkaveling. (Tekening: A.F.E. Kipp). (Bron: Kipp 1982, 24, afb. 14).

uit de onafhankelijke verbouwingen van Brigittenstraat 7 en 9, die tijdens het onderzoek aan de Nieuwe Kamp plaatsvonden.

1.3 Personeel

De opgraving aan de Nieuwe Kamp (NIE03) werd uitgevoerd tussen 24 april en 9 september 2003 door medewerkers van het Team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht. De voorbereiding en de projectleiding van het onderzoek werden verricht door A.M. Bakker (adviseur archeologie, team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht). De veldleiding was in handen van G.R. van Veen (BuitenZorg Archeologie). Gedurende het gehele project fungeerde R. Houkes (Jacobs en Burnier) als veldtechnicus. A.M. Bakker participeerde veelvuldig in het veld. A. van der Brand (Vriens Archeoflex) heeft het team

vanaf 30 juni versterkt. Kortstondiger bijdragen werden geleverd door M.C. Dorst, H. Maas en M.J. van der Heiden (allen Jacobs en Burnier). Bouwhistorische ondersteuning is verzorgd door B.J.M. Klück met medewerking van H.F.G. Hundertmark en A.F.E. Kipp, allen namens Team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht. De firma Achterberg B.V. uit De Bilt leverde de kraan, welke bemand werd door H. van Barneveld.

Bijzondere dank gaat naar M. Krommendijk voor zijn bijdrage aan de metaaldetectie, zijn collega's van de Gemeentepolitie Utrecht, Bureau Paardenveld die een extra oogje in het zeil hielden tijdens de veldwerkzaamheden en de familie Hoek van Brigittenstraat 9, die enthousiast bleef terwijl we het onderzoek in hun kelder en tuin uitvoerden. Zij voorzag ons bovendien van water en elektriciteit.

Gedurende enkele weken in mei en juni voerde het veldteam van de Nieuwe Kamp gelijktijdig de archeologische begeleiding uit op het Servaasbolwerk (SER03). Het noodonderzoek in de Brigittenstraat 9 (opgravingscode BRI) werd in de voorbereidingsweek van het project Nieuwe Kamp verricht door G.R. van Veen en A.M. Bakker. Het onderzoek Brigittenstraat 7 (opgravingscode BRI1) werd van 7 tot en met 26 oktober 2005 uitgevoerd door M. Nijenhuis, J.S. van der Kamp (beiden Vriens Archeoflex) en M. Hendriksen (BAAC). Bouwhistorische ondersteuning kwam van A.F.E. Kipp.

Technische uitwerking en betrokken specialisten

De technische uitwerking en deze rapportage zijn tot stand gekomen door de inzet van velen. A.M. Bakker coördineerde de technische uitwerking en de redigeerde de diverse specialistenbijdragen. R. Houkes verwerkte de veldtekeningen en verzorgde de digitalisering. De vondstverwerking en de determinatie van het aardewerk was in handen van A. van der Brand, die tevens onderzoek in Het Utrechtse Archief verrichtte naar akten met betrekking tot het klooster. Een selectie van het aardewerk is nader onderzocht door A. van Helbergen en S. Ostkamp (beiden Archeospecialisten). Zij schreven hoofdstuk 6 en maakten een catalogus van het aardewerk (Bijlage 2). De restauratie van het aardewerk werd uitgevoerd door M.W.A. van Deventer en wijlen Tj. Pot (beiden Team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht). Het glas werd gedetermineerd en gerestaureerd door A.G. Rauws (Team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht). Hij schreef paragraaf 8.1. M. Hendriksen (Team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht) conserveerde en determineerde het metaal en schreef hoofdstuk 7. De munten werden gedetermineerd door P. de Breuk. S. Lange (Bureau voor Eco-Archeologie) onderzocht de houten vondsten en schreef paragraaf 8.2. Een selectie van de houtvondsten werd geconserveerd door Archeoplan te Delft.

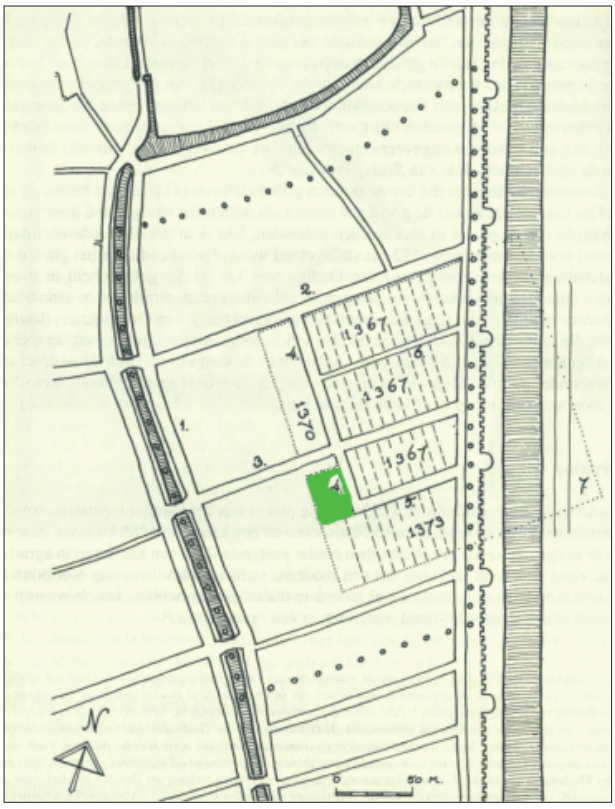
De belangrijkste objecten werden gefotografeerd door H.L.F. Lägers, terwijl de opgravingsfoto's voor publicatie werden bewerkt door F. Moed. Beiden zijn medewerkers van Team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht. M. van Dinter (ADC ArcheoProjecten) interpreteerde de geomorfologische ondergrond aan de hand van de veldocumentatie. J.S. van der Kamp en A.M. Bakker stonden de rapporteur met raad en daad terzijde en namen de eerste lezing van de hoofdstukken voor hun rekening. De rapportage werd grotendeels geschreven door G.R. van Veen, terwijl J. van der Kamp het afsluitende hoofdstuk 9 schreef. De eindredactie was in handen van R. de Kam (Team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht).

2 Historische context

2.1 Een middeleeuwse stadsontwikkeling: 'Oudelle' wordt ontsloten

Het gebied rondom het onderzoeksterrein duikt voor het eerst op in de historische bronnen in een oorkonde uit 1252, waarin wordt vermeld dat een groot deel van de 'Oudelle' door het kapittel van Oudmunster werd verworven. De bezittingen besloegen een 'zevental huiserven en een kamp, alsmede een stuk land buiten de stadsmuren op Oudwijk, Gere geheten' (De Bruijn, p. 315.) De huiserven zullen zich ter hoogte van de later gegraven Nieuwegracht hebben bevonden. Door splitsingen nam het aantal huiserven in de daaropvolgende decennia toe. In 1295 werden er al 24 genoemd. In 1338 stond het kapittel een hofstede af aan de stad, die er een publieke steeg wilde maken, die van de Nieuwegracht tot aan de stadsmuur moest lopen: de Herenstraete. Dit vormde de aanzet tot de verkaveling van het gehele gebied van het kapittel. In eerste instantie werden alleen percelen aan de noordzijde van de Herenstraat in pacht uitgegeven, maar vanaf 1367 werd ook het gebied tot aan de Schalkwijkstraat verder verkaveld. Hiertoe werden drie straten aangelegd. De huidige Brigittenstraat werd als Campstraete uitgezet tussen de Nieuwegracht en de stadsmuur bij het huis (en huidige bolwerk) Lepelenburg. Vanuit het midden van de Herenstraat werd tot voorbij de Campstraete de Cruysstraete naar het zuiden getrokken. Het noordelijke deel daarvan heet nu Oude Kamp, het zuidelijk deel is onderdeel van de Nieuwe Kamp. Een eerder uitgegeven erf aan de noordzijde van de Schalkwijkstraat dwong het kapittel de Cruysstraete een hoek naar het oosten te laten maken. De huidige Bruntensteeg is mogelijk een versmald restant van wat in de oorkonden de Hoecstraete werd genoemd. Pas in de zeventiende eeuw kon de Cruysstraete worden verlengd tot aan de Schalkwijkstraat.

Aan de oost-west lopende straten werden erven uitgeslagen van twee roeden (7,5 m) breed. Tussen de Brigittenstraat en de Herenstraat werd een steeg van één roede breed vrijgehouden, die vandaag de dag nog aanwezig is als Ridderhofstad. In 1373 was de verkaveling in hoofdzaak voltooid. De akten uit dat jaar spreken over het uitslaan van erven ten zuiden van de Hoecstraete tot aan het erf van Gijsbert Talp, die een erf in pacht had dat loopt vanaf de Nieuwegracht tot aan de stadsmuur, ten noorden van de Schalkwijkstraat. Opvallend is dat ten westen van de Cruysstraete ook enkele ondiepe erven (achttien voet, zo'n 5 m) uitgegeven werden, die vrijwel allemaal gepacht werden door bewoners van de Nieuwegracht (De Bruijn p. 315-327) (afb. 2.1). Het in 2003 onderzochte terrein omvat een deel van deze strook. Deze erven waren niet alleen ongewoon ondiep, maar waren bovendien de enige erven die niet noord-zuid maar oost-west georiënteerd waren. Pas in 1386 werden aan de noordzijde van de Cruysstraete twee percelen in meerdere kleinere oost-west lopende stukken herverkaveld. Opvallend is dat de uitgegeven kavels zich alle in de oostelijke helft van het gerecht bevonden. De 24 in 1295 genoemde huiserven zullen waarschijnlijk aan de Nieuwegracht gelegen hebben, zodat de eigendomsgrenzen aan de westzijde van het gerecht al vastlagen.

2.1 Het dagelijks gerecht van Oudmunster in 1400:
1: Oudelle (thans Nieuwegracht)
2: Herenstraat
3: Kampstraat (thans Brigittenstraat)
4: Cruysstraat (thans Oude Kamp en noordelijk deel Nieuwe Kamp)
5: Hoekstraat (thans Bruntensteeg)
6: Achterweg (thans Ridderhofstad)
7: Gere

(Tekening: A.F.E. Kipp, in: De Bruijn 1994) (stippellijn is de begrenzing van de Boeltjeskamp; groen: opgravingsterrein NIE03)

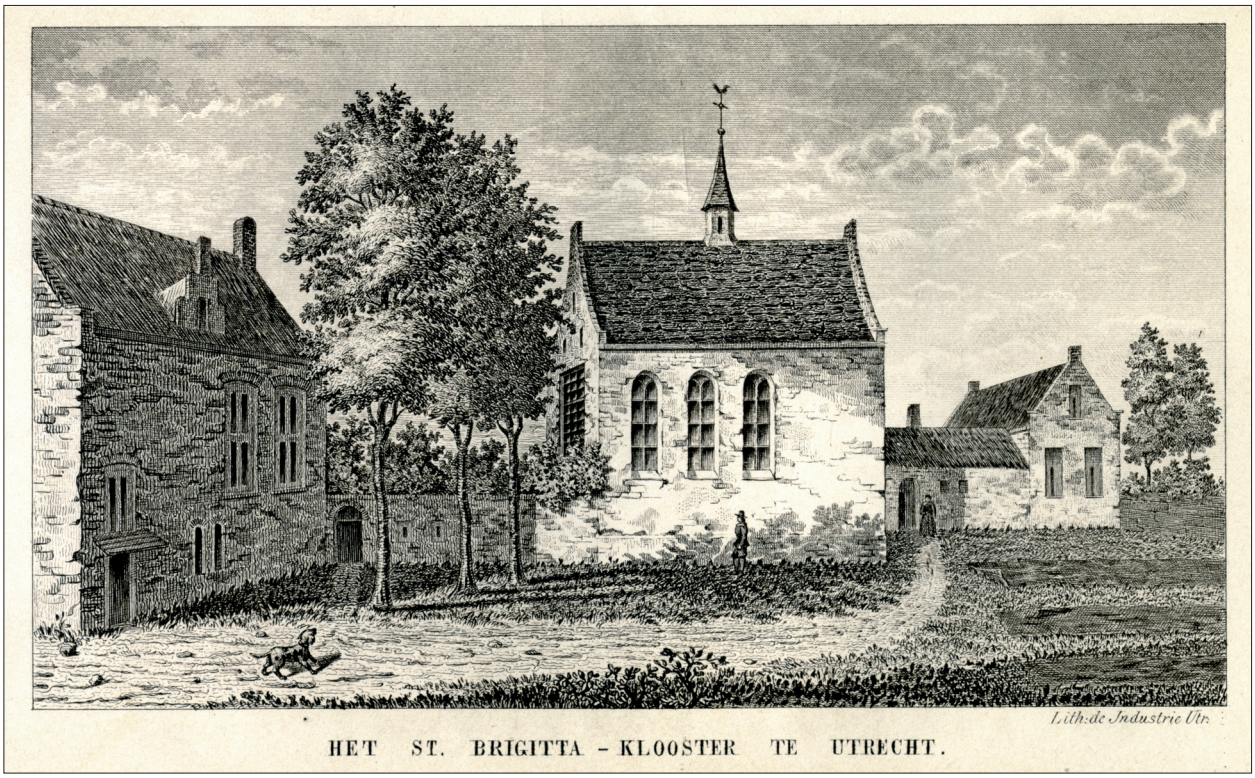
De ontwikkeling van de gehele Oudelle kreeg zijn beslag met het graven van de 600 meter lange Nieuwegracht. Het domkapittel en het kapittel van Oudmunster betaalden de stad 150 gulden 'om onse nye grafte in de Oudelle mede te doen greven ende brugghen mede te maken'. Volgens het contract moest een begin worden gemaakt op Sint-Laurensavond (9 augustus) 1390 bij de Servaastoren, aan de zuidzijde van de stad. Drie jaar later moest de nieuwe gracht bij de Plompetoren weer zijn weg naar buiten de stad gevonden hebben. Mocht dan slechts het hek bij de Sint-Pieter aan de Kromme Nieuwegracht zijn bereikt, dan moest de stad 50 gulden terugbetalen. Werd zelfs dat punt niet gehaald, dan kregen beide geldschieters het gehele bedrag terug (De Bruijn, p.309). Kennelijk hechtten beide kapittels zo'n grote waarde aan het graven van deze gracht, dat ze bereid waren daarin een forse financiële investering te doen. Zij zagen duidelijk in dat de nieuwe gracht de ontwikkeling van hun gronden ten goede zou komen. Kort na de voorspoedige oplevering van de gracht werd dan ook al in de akten duidelijk gesproken over zes huiserven in het meest zuidelijk deel van het gerecht van Oud-Munster.

2.2 De broeders en zusters van 'Maria in de Wijngaard'

Op basis van historische akten is een redelijk compleet beeld te geven van de geschiedenis van de religieuze gemeenschappen die op en rond het onderzoeksterrein aan de Nieuwe Kamp te vinden zijn geweest. Het kapittel van Oudmunster gaf in 1360 toestemming aan de broederschap 'Maria in de Wijngaard' om een armengasthuis op te richten in de Oudelle, waarbij in 1370 een kapel gebouwd mocht worden (zie: 'Monasticum Trajectense'). De kapel en het gasthuis zullen nabij de Nieuwegracht hebben gelegen, grofweg midden tussen de huidige Brigittenstraat en Schalkwijkstraat (afb. 2.2).

Vanaf 1407 is er sprake van een zusterschap op het kloosterterrein, 'upten tween hofsteden gheleghen naest Onser Vrouwen capelle in den wijngaerde'. Op last van het stadsbestuur mochten de gebouwen van de zusters niet gewijd worden. De status van de zusterschap veranderde echter in het erop volgende decennium. In 1421 was er sprake van een besloten zusterconvent 'der oerden van penitentien sinte franciscus die woenachtich sijn bij onser vrouwen cappelle tUtrecht inden Wijngaert inde Campstraet (zie: 'Monasticum Trajectense'). Hoewel de zusters nu werden aangemerkt als een volwaardige religieuze lekengemeenschap - die van de Derde Orde van Sint-Franciscus - mag uit de tekst niet geconcludeerd worden dat de zogenoemde tertiarissen nu beschikten over een kapel aan de Brigittenstraat. De erven zelf lagen aan de Brigittenstraat, nabij de kapel van de broederschap 'in de wijngaard'. De zusterschap kreeg in 1444 toestemming om bier te brouwen voor eigen gebruik. Tegenover dit voorrecht stond een flinke betaling aan het stadsbestuur en op verkoop aan derden werd een zware straf gezet (zie: 'Monasticum Trajectense'). Drie jaar later kregen ze toestemming om de erven en huizen tussen het gasthuis en de Campstraet te kopen en daarop 'ene Capelle te setten en anders te timmeren'. Tevens was er sprake van een mogelijke ruil van hun bezittingen met die van de broederschap. Dit zou er op kunnen duiden dat de zusters onvoldoende ruimte bezaten voor adequate huisvesting en dat de broederschap een stuk ruimer behuisd was dan strikt noodzakelijk. Waarschijnlijk werd niet snel genoeg een akkoord met de broederschap bereikt, want in 1448 namen de zusters van het kapittel van Oudmunster drie huizen in erfpacht in de straat tot 'Onser Vrouwen capelwairt in den Wijngaert'. Het is onduidelijk welke straat met die aanduiding bedoeld wordt, maar mogelijk betreft het hier de Cruysstraete en refereert het aan de nieuwe kapel van de zusters. In dat geval zal het om het zuidelijke deel van de Cruysstraete gehandeld hebben, dat direct aan het kloosterterrein gelegen was. In 1463 werd de eerste persoon in de nieuwe kapel begraven, wat erop duidt dat de zusterkerk niet lang daarvoor is gewijd (Brondgeest, p.63). In 1468 werd gesproken van het convent 'gheheten tot onser liever vrouwe in die Sonne bij die capelle onser lieve vrouwe in die Wijngaert', wat een indicatie is dat het vrouwenconvent de naam 'in de zon' heeft aangenomen om zich te onderscheiden van de broeders 'in de wijngaard'.

In 1484 traden de zusters toe tot een kloosterorde die was opgericht door Birgitta van Zweden. Bij de overgang werd een akte opgesteld, waarin een ruil van onroerende goederen werd beschreven tussen het 'ghemeen susteren en bruederen...conventen der orde sinte salvatoris ... Brigitten gheheten ... dat voirmaels te heten plach ... onser lieve vrouwe in die sonne' en de 'ghemeen brueders van onser liewer vrouwen bruederscap gheleghen ... naest desen convent en gheheten is in die wijngaart'. Het convent kreeg van de gasthuisbroeders 'de bruederscap kerck ofte capel' met het daarbij staande gasthuis, 'gelegen inder Oudellen'. De broederschap kon gebruik maken van de kapel, 'mitten choer boven ende beneden, van het convent, die sy staende hebben in die Campstraet'. De benaming 'in de wijngaard' bleef echter in bijvoeglijke zin in gebruik, zowel in referentie tot het Brigittenklooster als tot de broederschap. De voormalige zusterkerk werd in 1531 voor het eerst aangeduid als de Driekoningenkapel. Als gevolg hiervan wordt nu wel gesproken van het Driekoningenconvent, al komt die naam niet in de bronnen voor. De broederschap behoorde waarschijnlijk niet tot een specifieke orde en werd in de bronnen ook nergens als zodanig benoemd. Het is daarom onwaarschijnlijk dat de naam van de kapel duidt op een groter onafhankelijk convent dat naast de Brigittinessen heeft bestaan. Eerder benadrukt de nieuwe naam het onderscheid tussen de hoofdkerk van de Brigittinessen bij de Nieuwegracht en de kleine kapel die zij voorheen bezaten. De 'ghemene broederschap in de Wijngaart'

2.2 Gezicht op het St.-Brigittenklooster (Utrecht) met de kapel, gezien vanaf het binnenplein. Prent van De Industrie in de Utrechtsche Volksalmanak van 1867 (bij pag. 136), waarschijnlijk naar onbekend ouder voorbeeld. (Bron: Het Utrechts Archief, catalogusnummer 37719)

breidde haar bezittingen nog in 1579 uit. Ze kocht een erf met een huis dat direct ten oosten van de kapel aan de 'groenesteeg' was gelegen. Vermoedelijk werd hier de oude Cruysstraat bedoeld.

Het vrouwenklooster in Oudelle is zelf zeer waarschijnlijk nooit gewijd. Mogelijk was dit een gevolg van onderbezetting en werden de door Birgitta van Zweden voorgeschreven aantallen nooit gehaald. In 1487, kort na de overgang van 'Maria in de Wijngaard' naar de Orde van St.-Salvator, bestond het klooster uit 45 vrouwen en vijf mannen. In 1521 werd de bisschop van Utrecht, Philip van Bourgondië, middels een brief erop gewezen dat de 'joncvrouwen ende susteren van Sinte Brigitten bynnen Utrecht begheren besloten the worden'. Uit officiële stukken van later datum kan afgeleid worden dat het klooster nog steeds niet gewijd was. Zou dat wel het geval zijn geweest, dan had gesproken moeten zijn van een abdis en een confessor. De gebezigde titulatuur in alle bewaard gebleven stukken is echter die van Mater en Pater.

2.3 De Brigittinessen

Birgitta Birgersdotter (1303-1373) was een Zweedse vrouw, die al in haar jeugd diverse religieuze visioenen had (afb. 2.3). Samen met haar man Ulf Gudmarsson maakte ze in 1341 een pelgrimage naar Santiago de Compostella, waarna ze beiden besloten in een klooster te treden. Na de dood van haar man in 1344 richtte ze haar leven geheel in rond haar religieuze beleving. Na een visioen, waarin haar de stichting van een nieuwe kloosterorde werd geopenbaard, reisde ze naar Rome, waar ze 25 jaar bleef wonen. Ze maakte diverse pelgrimages en verkreeg nog vele visoenen. Ze achtte het van groot belang een toenmalig schisma binnen de kerk te beëindigen. De paus was in die tijd namelijk gezeteld in Avignon, en Birgitta ijverde voor zijn terugkeer naar Rome. Haar vele visioenen over het leven van Christus legde ze vast in geschriften, die tot op heden grote invloed hebben binnen de rooms-katholieke kerk. De verering van haar persoon en werken leidde ertoe dat ze al in 1391 heilig werd verklaard.

De orde van St.-Salvator (O.SS.S) die Birgitta stichtte, wordt ook wel de orde van de Allerheiligste Zaligmaker genoemd. In de leefregel die ze voorstond staat het lijden van Christus centraal, waarbij de kloosterlingen vooral Maria moesten navolgen in haar verbondenheid met het lijden van Christus. Het devies van de orde, 'mijn liefde is gekruisigd', getuigde hiervan. Het lijden van Christus kwam terug in de uiterlijke kenmerken in het habijt van de kloosterlingen, met name bij de zusters. Zij dragen een 'kroon' van drie witte banden met op de vijf kruispunten een rode stip, die gezamenlijk de wonden van Christus bij zijn kruisgang symboliseren. Daarnaast droegen zij een ring waarop naast de gekruisigde Christus de maagd Maria en Johannes de apostel stonden afgebeeld.

2.3 Sint Birgitta van Zweden. Miniatuur in birgittinessenbrevier uit 1476.

Traditioneel werden nonnen als bruid van Christus gezien, en hun ring symboliseerde hun liefde en toewijding aan Christus. De abdis droeg geen bijzondere uiterlijke kenmerken: indachtig de gelofte van armoede behield zij haar ring en kleding die ze bij haar inwijding in het klooster gekregen had. De broeders van het klooster droegen een specifiek vormgegeven kruis op hun habijt, waarmee ze hun orde kenbaar maakten (Olsen, 2003).

In 1378 gaf Paus Urbanus VI de definitieve goedkeuring aan de leefregel en werd in Zweden het eerste klooster opgericht. De funderingen waren hiervoor letterlijk al door Birgitta zelf gelegd in 1346, maar haar vertrek naar Rome leidde ertoe dat het klooster pas in 1384 werd voltooid. Een ideale kloostergemeenschap bestond volgens Birgitta uit dertien priesters, 60 nonnen, vier diakens en acht lekenbroeders. Samen representeerden zij de twaalf apostelen en Paulus met zijn 72 discipelen. Een abdis stond aan het hoofd van het dubbelklooster, de verantwoordelijkheid voor geestelijke zaken moest door een priester gedragen worden. Het broeder- en zusterconvent werd gescheiden door de kloosterkapel. Ook daarbinnen bleven de nonnen en monniken gescheiden door middel van een dubbele koorgang, elk bereikbaar via een eigen ingang. Vaak werd deze tweedeling bereikt door voor de zusters een galerij te bouwen boven in de kerk. De nonnen werden geacht een besloten leven binnen het klooster te leiden, terwijl de monniken wel enige activiteiten daarbuiten konden ontplooien.

2.4 De Reformatie en onteigening

In 1580 ging Utrecht officieel tot de Reformatie over. Net als bij vele andere kerkelijke instituten vervielen in dat jaar de bezittingen van de ‘zusters en broeders van Maria Wijngaard, gemeenlick genoemd St. Birgitta’ aan de stad. Dit betekende het einde van het klooster: de broeders werden met een klein pensioen op straat gezet, de nonnen werd het gegund om tot hun dood op het terrein te blijven wonen. Zij moesten echter wel dulden dat hun klooster niet langer een besloten deel van de stad uitmaakte. Al in 1583 kregen schutters toestemming om schijf te schieten in de tuin. In hetzelfde jaar raakte het koor van de kerk beschadigd toen deze eveneens aan de schutterij werd afgestaan (Buchel, 240; folio 132r). In 1588 werd het mannenverblijf ontruimd om dienst te doen als schuttersdoel.

Minder destructief was het bestemmen van kloostergebouwen en erven voor alternatief gebruik. Zo besloten de Staten van Utrecht in 1603 om “het kerkplein van de Drye Coninghen te approprieeren tot een gasthuis voor de siecken en gequetste soldaten, die in het Catharijnegasthuis niet en kunnen ondergebracht worden”. Hiertoe werd op het plein achter de kapel het Driekoningengasthuis gebouwd. Ook de kapel zelf werd minstens tweemaal, in 1621 en 1624, als ziekenzaal gebruikt (Brondgeest, p.63). De aalmoezenierskamer werd in 1629 in de refter van het klooster ingekwartierd, waarmee het klooster waarschijnlijk zijn laatste bezittingen aan de Brigittenstraat verloor. Het hulphospitaal werd in 1633 opgeheven en de ziekenverzorging keerde geheel terug naar het St.-Catharijnegasthuis (Brondgeest, p. 63). Alle gebouwen van het klooster, met uitzondering van de kloosterkerk, werden in hetzelfde jaar in de verkoop gedaan. In 1648 was de gehele onteigening voltooid toen ook de kloosterkerk zelf werd overgedragen aan nieuwe eigenaren.

2.5 Burgerlijke periode

Terwijl de grotere gebouwen van het klooster een nieuwe bestemming kregen voor publieke zaken werden ook gebouwen aan particulieren verkocht. Uit notariële akten, die bewaard zijn gebleven in Het Utrechts Archief, is de verkoop van de diverse gebouwen aan particulieren voor een groot deel te volgen. In 1626 werden drie kameren ten oosten van de Driekoningenkapel alweer doorverkocht door een particulier, wat er op wijst dat de verkoop van de kleinere kloostergebouwen al eerder een aanvang had genomen. Na de opheffing van het Driekoningengasthuis werden alle kloostergebouwen op last van de stad verkocht. In 1631 ging het gebouw op de hoek van de Brigittenstraat en de Nieuwegracht over in handen van Domheer Mainhart (Brondgeest). Vervolgens werden in 1633 twee percelen van 53 en 56 voet breed (14 á 15 m), gelegen tussen de plaats achter het ‘hoeckhuijs’ en de Driekoningenkapel, verkocht aan Jacob en Jacques Verbeek. In beide koopakten werden de spinkamer en de aalmoezenierskamer van het klooster uitdrukkelijk vermeld als onderdeel van de overeenkomst. Nadat van de vestiging van de Illustere school - de voorloper van de Universiteit van Utrecht - in de Driekoningenkapel werd afgezien, ging ook deze over in gedeeld particulier bezit.

In 1636 kochten Jacob Verbeek Junior en Adriaan van Mathenesse elk een deel van 41 voet (11 m) breedte met achterliggend erf. De laatste verkreeg de oostelijke helft met een 116 voet diep trapeziumvormig perceel dat met 50 tot 62 voet aanzienlijk breder was dan zijn deel van de kapel. Daar achterlangs kreeg Verbeek Jr. een 8 voet (ruim 2 m) brede toegang tot de 'groenewech', waaraan dan al drie kameren lagen. Waarschijnlijk betreft het hier dezelfde kameren die in 1626 ook al genoemd werden. En net als die huisjes bleken ook de erven en kloostergebouwen een waardevolle investering. Binnen tien jaar werden drie van de vier percelen aan de Brigittenstraat alweer geheel of gedeeltelijk verkocht.

In 1645 werd door de stad besloten om een verbinding te maken tussen de Brigittenstraat en de Schalkwijkstraat. De oude Cruysstraete, die kennelijk nu bekend stond als de Groenewech of -steeg, werd doorgetrokken over het onteigende kloosterterrein. Om de verbinding met de Schalkwijkstraat te verkrijgen werden er enkele kameren gesloopt (Klück, 1988). Vanaf 1646 werden dertien percelen uitgegeven aan de oostzijde van de Nieuwe Kamp, die waarschijnlijk alle 23 voet breed zijn geweest met een minimale diepte van 20 voet en een maximale van 71 voet. Op deze percelen werden huizen gebouwd, waarvan een deel nu nog terug te vinden is in huisnummers 14-20 aan de Nieuwe Kamp.

Tot slot ging in 1648 ook de kloosterkerk over in particuliere handen. Op haar plaats werden aan de Nieuwegracht vervolgens woonhuizen gebouwd. De gedwongen ontbinding van het klooster had zo uiteindelijk geleid tot het in kleinere delen opsplitsen van het gehele bezit. Van een religieus eiland was het deel geworden van de burgerlijke stad. Haar gebouwen werden tot woonhuizen verbouwd, die nog vele malen door hun opeenvolgende bezitters werden aangepast aan hun specifieke wensen.

3 Onderzoeksvragen en methode

3.1 Onderzoeksvragen

Doel van de opgraving was het bedreigde archeologische bodemarchief te onderzoeken en te documenteren. Bijzondere aandacht diende daarbij uit te gaan naar het onderzoeken van de geologische opbouw van de bodem en het in beeld brengen van eventuele menselijke bewoningssporen (aard, ouderdom, kwaliteit en omvang).

De opgraving die is uitgevoerd aan de Nieuwe Kamp maakt onderdeel uit van het stadskernonderzoek dat sinds 1972 structureel wordt uitgevoerd binnen de gemeentegrenzen van Utrecht. Stadskernonderzoek richt zich op de gehele stad, maar wordt doorgaans op terreinen van beperkte grootte uitgevoerd. Vaak betreft het percelen waarop de eigenaar de bestaande bebouwing wil vervangen of uitbreiden, maar ook infrastructurele werken, zoals de aanleg van riolering, kabels en leidingen, maakt archeologisch onderzoek noodzakelijk. Al deze onderzoeken bij elkaar geven beetje bij beetje een completer beeld van de ontwikkeling van de stad als geheel. Daarnaast kunnen voor elk van deze onderzoeksgebieden specifiekere onderzoeksdoelen geformuleerd worden, die echter nooit los kunnen worden gezien van de grotere stedelijke context waarbinnen zij gelegen zijn.

Op basis van historische gegevens en eerder uitgevoerd bouwhistorisch en archeologisch onderzoek door de gemeente Utrecht kon worden verondersteld dat de bewoningsgeschiedenis aan de Nieuwe Kamp zeker teruggaat tot de veertiende eeuw, toen er een klooster gesticht werd. De bouw van een appartementencomplex met parkeerkelder maakte het noodzakelijk om archeologisch onderzoek op deze historische interessante plek uit te voeren voordat het bodemarchief door deze werkzaamheden vernietigd zou worden. Met dit onderzoek zouden veronderstellingen op basis van eerder onderzoek getoetst kunnen worden en tevens nieuwe kennis worden verzameld over de ontwikkeling van dit stadsdeel vanaf de volle middeleeuwen. De oorsprong van Utrecht zelf gaat echter terug tot de Romeinse tijd, waardoor het niet uit te sluiten viel dat ook uit perioden van vóór de veertiende eeuw materiaal of bewoningssporen aangetroffen zouden kunnen worden.

Zoals beschreven in hoofdstuk 2 was het grondgebruik van het onderzoeksterrein vanaf de volle Middeleeuwen globaal bekend. Voor de opgraving aan de Nieuwe Kamp werden op basis van die voorkennis de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- De naam 'Oudelle' suggereert het bestaan van een oud dal. Wat was de aard en/of oorsprong van dit dal?
- Wat was de aard van het agrarisch grondgebruik in de Oudelle vóór de vestiging van de broederschap 'Maria in de Wijngaard' in 1360?
- Is de vestiging van de zusterschap naast 'Maria in de Wijngaard' oorspronkelijk te situeren aan de huidige Nieuwe Kamp?
- Heeft de overgang van de zusterschap van een lekengemeenschap naar een volwaardige kloosterorde in 1421 gevolgen gehad voor het grondgebruik en/of het gebruik van hun gebouwen? En, is er van die overgang een weerslag in de materiële cultuur waar te nemen?
- Heeft de ruil tussen de Brigittinessen en de broederschap in 1484 gevolgen voor het grondgebruik en/of het gebruik van de gebouwen? Is er van deze overgang een weerslag in de materiële cultuur waar te nemen?
- Wat zijn vanaf 1580 de gevolgen van de Reformatie op het grondgebruik en/of de gebouwen aan de Nieuwe Kamp? En is hiervan een weerslag in de materiële cultuur waar te nemen?
- Wat zijn de gevolgen van de Reformatie op het grondgebruik en/of de gebouwen in de burgerlijke periode na 1630?
- Zijn er sporen en structuren die overeenkomen met afbeeldingen van dit terrein op laat-middeleeuwse kaarten?

3.2 Methode

Het gehele onderzoeksterrein was nog volledig bebouwd, waardoor er geen inventariserend veldonderzoek mogelijk was. Om te voorkomen dat de sloop van de bestaande bebouwing aan de Nieuwe Kamp zou leiden tot verstoring van het bodemarchief, is de laatste fase van de sloop archeologisch begeleid. Met uitzondering van een 6 m brede strook in het zuiden van het terrein zijn over de gehele oppervlakte in eerste instantie de opstallen gesloopt tot direct onder het meest recente vloerniveau. Daarna is door medewerkers van Cultuurhistorie gemeente Utrecht het verwijderen van de funderingen nauwkeurig gevolgd. In het zuidelijke deel bestond de begane grondvloer uit zogenaamde stelcon-platen. Deze zouden later eenvoudig door de archeologen zelf te verwijderen zijn, evenals de

onderliggende ondiepe funderingen, waardoor de sloop hier beperkt bleef tot de opstallen. De begeleiding van de laatste fase van de sloopwerkzaamheden vond in de week direct voorafgaand aan het archeologisch onderzoek plaats, samen met de voorbereidingen voor de opgraving zelf.

Tijdens de hierboven genoemde archeologische sloopbegeleiding werden bouwactiviteiten waargenomen in en om het pand Brigittenstraat 9. Daarbij trok vooral de afvoer van kloostermoppen uit de kelder de aandacht. Een bezoek ter plaatse maakte al snel duidelijk dat er in de kelder werkzaamheden gaande waren waarbij middeleeuws muurwerk werd weggebroken. Na overleg met de eigenaren van het pand kon met een noodwaarneming gestart worden. De kloostermoppen bleken afkomstig van de koorsluiting van een vijftiende-eeuwse kapel (afb. 3.1 en 5.12).

Naar aanleiding van de resultaten van de noodwaarneming in het pand Brigittenstaart 9 moest de oorspronkelijke opgravingsstrategie worden aangepast. Het te onderzoeken terrein werd naar het noorden toe tot aan de achtergevel van Brigittenstraat 9 uitgebreid, omdat delen van de tuin van dit huis tot dezelfde diepte als de funderingen van de kapel 'onser liever vrouwe in die Sonne' ontgraven zouden worden. Het ontgraven van deze delen moest archeologisch begeleid worden. Volledig onderzoek was niet meer mogelijk, aangezien de ontgraving binnen enkele dagen plaats zou hebben. Het vooraf bedachte sleuvenplan bleek niet meer haalbaar en werd aangepast. Dit proces zou zich lopende het onderzoek nog enkele malen herhalen. Kern van het sleuvenplan bestond uit het streven om in ieder geval twee loodrecht op elkaar staande profielen over het onderzoeksterrein te verkrijgen, die elk een intacte, oorspronkelijke stratigrafische opbouw zouden weergeven.

Direct langs de Nieuwe Kamp waren na de sloop vele funderingen en muurresten van kelders zichtbaar geworden. Het merendeel was te dateren tussen de vijftiende en achttiende eeuw en van direct belang voor ons onderzoek. De eerste twee sleuven werden in deze 6 m brede strook aangelegd (afb. 3.2). Vlak 1 werd op nagenoeg gelijke hoogte als het huidige straatniveau gedocumenteerd. Het volstond om hier het sloopniveau op te schonen. De kelders bleken grotendeels volgestort met puin, dat snel verwijderd kon worden, waarna op ongeveer 1,5 m onder het huidige straatniveau tegelvloeren werden aangetroffen (afb. 3.3). Vier grote kelders werden zo blootgelegd, waarvan de muren nog tot aanzienlijke hoogte bewaard waren gebleven. In deze muren waren diverse bouwfases te onderscheiden en ze werden zorgvuldig gedocumenteerd.

Tijdens dit bouwhistorisch onderzoek werd in een dag de archeologische begeleiding achter Brigittenstraat 9 uitgevoerd in sleuf 3. Over de gehele oppervlakte werd een halve meter grond verwijderd, waarbij geen grondsporen

3.1 De koorsluiting van de vijftiende-eeuwse kapel (gezien richting het westen), waargenomen tijdens de archeologische begeleiding van bouwwerkzaamheden in Birgittenstraat 9 in april 2003 (zie afb. 5.20 voor de ligging van de kapel t.o.v. het opgravingsterrein). De muur op de achtergrond is de huidige scheidingsmuur tussen Brigittenstraat 7 en 9. Rechts is een zeventiende-eeuwse beerput ingegraven. (Bron: Fotodienst gemeente Utrecht)

werden aangetroffen. Wel werden twee bakstenen putten met bijbehorende goten gedocumenteerd. Direct achter de kelder waarin de kapelfunderingen waren aangetroffen, werd een 8 m brede strook tot maximaal 1,5 m onder maaiveld verdiept. De ontgraven grond bestond uit een vuil, homogeen ophogingspakket.

Vervolgens werd sleuf 4 aangelegd aan de westzijde van het onderzoeksterrein. Het belangrijkste doel van deze sleuf was het verkrijgen van inzicht in de stratigrafie op de locatie. Tevens zou deze sleuf aanwijzingen kunnen opleveren over de hoeveelheid en complexiteit van de bewoningssporen. Het terrein bleek aanzienlijk te zijn opgehoogd. Op een diepte van 1,40 m+NAP (nagenoeg op gelijke hoogte als de keldervloeren in sleuf 1 en 2) werd de natuurlijke ondergrond van zandige klei bereikt. Het aantal bewoningssporen bleek in alle vlakken beperkt te zijn. Het betrof voornamelijk afvalkuilen met veel puin. Aan de oostzijde van de sleuf werd het profiel zowel in het uiterste noorden als het uiterste zuiden nog ruim 1 m verdiept. Hierdoor werd duidelijk dat zich geen nieuwe bewoningsniveaus onder het in vlak 3 aangetroffen kleipakket bevonden. Dit ongeveer noordwest-zuidoost lopende profiel werd gedocumenteerd.

3.2 Sleuvenoverzicht van NIE03 met daarop aangegeven de gedocumenteerde profielen

3.3 Twee van de kelders van gebouw D (kelders 4 en 5) aangetroffen in sleuf 1, gelegen direct langs de Nieuwe Kamp (noorden bovenaan de foto).

Om een indruk te krijgen van de dwarsdoorsnede over het terrein werd vervolgens het zuidelijk deel van sleuf 3 verdiept. Het betrof hier het deel dat binnen de geplande parkeerkelder lag. Niet geheel onverwacht bleek het beeld direct achter de historische bebouwing van een andere aard te zijn dan in sleuf 4. Hier werden wel grondsporen en gebouwresten aangetroffen, die tot in de Middeleeuwen teruggingen. Grote ingravingen en een kelder ontnamen deels het zicht op de stratigrafie. Een relatief ongestoorde ondergrond werd pas op 2,5 m onder maaiveld bereikt. Het noordprofiel werd volledig gedocumenteerd, terwijl het zuidprofiel alleen gefotografeerd werd.

Sleuf 5 werd 1 m oostelijk van sleuf 4 aangelegd, zodat een profieldam behouden bleef. In deze sleuf kon op basis van de reeds in sleuf 4 verkregen resultaten, snel naar een archeologisch relevant vlak worden toegewerkt. Vlak 1 werd pas op 1,70 m+NAP aangelegd. Het tweede en laatste vlak volgde 40 cm lager. In de natuurlijke ondergrond waren weinig, doch zeer grote bewoningssporen aanwezig. De kuilen en een beerput werden (machinaal) gecoupeerd. Een selectie van de meest waardevolle sporen werd daarna volledig afgewerkt. Het oostprofiel werd gefotografeerd, maar niet getekend.

Sleuf 6, aangelegd in de zone direct achter de bebouwing aan de Nieuwe Kamp, bleek al snel zeer rijk aan vondstmateriaal en bewoningsporen te zijn en vergde intensief onderzoek. Op geringe diepte werden reeds stenen structuren waargenomen en de ophogingslagen vertoonden hier een complex beeld. Daardoor was het noodzakelijk meer vlakken aan te leggen dan in de overige sleuven. Aangekomen op het niveau van de vloeren van de kelders uit sleuven 1 en 2 werd duidelijk dat de natuurlijke ondergrond nog niet bereikt was. Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de vroegste bewoningsporen werd besloten om nu eerst het onderzoek aan de gebouwen in sleuf 1 en 2 voort te zetten.

Voorzichtige sloop van de verschillende bouwdelen leidde tot uitgebreid aanvullend bouwhistorisch onderzoek. Met name in sleuf 2 bleken grote middeleeuwse funderingen tot diep in de ondergrond te zijn ingegraven. Dit gebouw was onder andere hergebruikt als beerkelder, waarin zich een enorme hoeveelheid materiaal bevond. Een deel van de inhoud van de beerkelder is ter plaatse als steekproef gezeefd. In sleuf 1 werden direct onder de tegelvloeren enkele verschijnsels aangetroffen in de natuurlijke, zeer zandige ondergrond.

3.4 Het opgravingsterrein tijdens de aanleg van vlak 6 in sleuf 5 en 6 op 4 augustus 2003 (noordoosten bovenaan de foto). In het midden van de foto is de overgang van de crevassegeulvulling naar de zanderige ondergrond in de omgeving duidelijk zichtbaar.

Nadat beide sleuven 1 en 2 aldus waren afgewerkt, werd sleuf 6 verder verdiept. Meerdere vlakken werden nog aangelegd, waarbij delen van sleuven 5 en 1 meegenomen werden. De oudste bewoningsporen werden hier aangetroffen. Daarbij werd duidelijk waarom de opbouw van de ondergrond in sleuf 6 zo anders was dan elders: tot de dertiende eeuw liep er een noordoost-zuidwest georiënteerd riviergeultje, waarvan de oevers zich aan weerszijden in sleuven 1 en 5 bevonden (afb. 3.4). Zowel van sleuf 6 als sleuf 5 werd nu het zuidprofiel getekend.

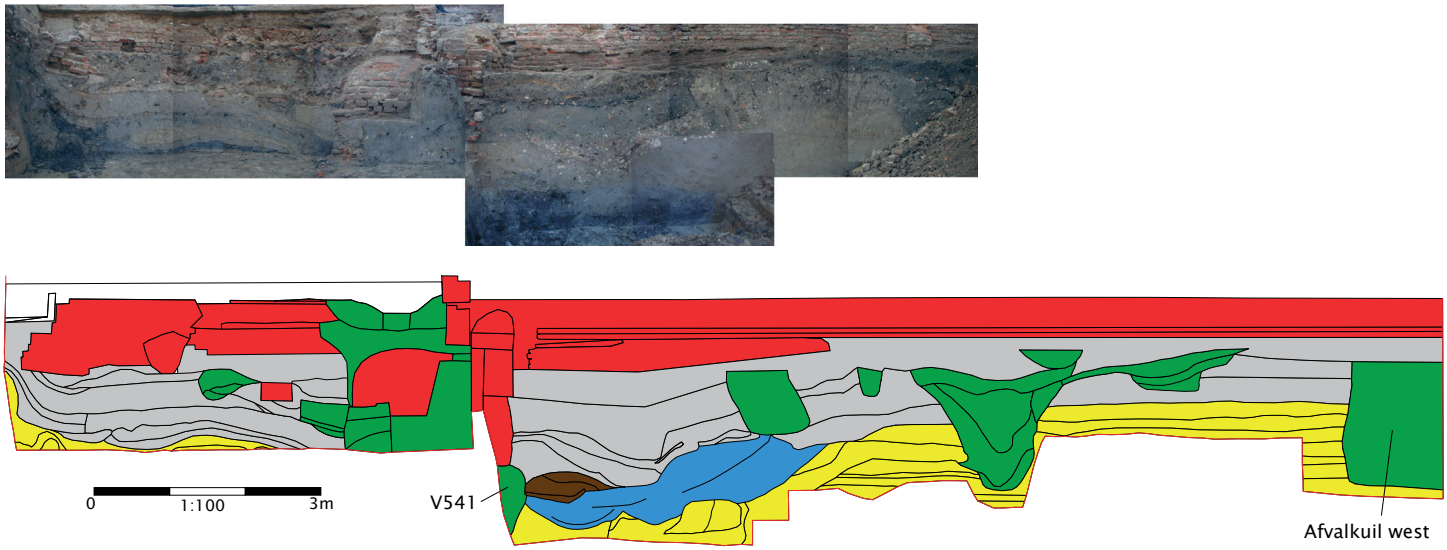
Als laatste is de zuidzijde van het terrein tot grote diepte onderzocht. Sleuf 7 is daarmee de enige sleuf die zuidwest-noordoost georiënteerd is. Een steegje naar de Nieuwe Kamp, waarschijnlijk dat van Jacob Verbeek Junior (zie paragraaf 2.6), is er de oorzaak van geweest dat de straatzijde hier niet volledig onderkelderd is geweest. Zodoende kon met het lange zuidprofiel een volledige dwarsdoorsnede over het opgravingsterrein vastgelegd worden.

Het bouwblok van Mitros besloeg een oppervlakte van 480 m^2. Dit terrein is grotendeels tot een diepte van 3 m onder het straatniveau opgegraven. Daarnaast bestond de uitbreiding richting Brigittenstraat 9 uit ongeveer 100 m2, die gemiddeld tot een diepte van 1 m onder maaiveld onderzocht is. In alle sleuven zijn meerdere vlakken aangelegd. De opgegraven oppervlakte van NIE03 beslaat ongeveer 1750 m^2. Het noodonderzoek in de kelder van Brigittenstraat 9 (BRI) besloeg een oppervlakte van 25 m^2 in één vlak. Slechts de bestaande situatie is daar onderzocht. Het onderzoek in en achter Brigittenstraat 7 (BRI1) besloeg een oppervlakte van 60 m^2. Hier is slechts 1 vlak aangelegd.

De plaatselijke situatie was bepalend voor het aantal aan te leggen vlakken. In sleuf 6 werd het maximale aantal vlakken aangelegd, namelijk zeven. Indien de stratigrafische situatie dat wenselijk maakte, werden delen van sleuven meer of minder verdiept. De grootte van de sleuven werd mede bepaald door de aanwezigheid van de bouwhistorische resten en de beschikbare ruimte op het terrein. Vanwege een lichte bodemvervuiling moest de afgegraven grond op het terrein zelf in depot worden gezet. Met name in de latere fase van het onderzoek, toen op aanzienlijke diepte gewerkt diende te worden, vormde dit een beperking.

Archeologische sporen zijn onderzocht vóór het verdiepen naar een volgend vlak. Indien mogelijk zijn de sporen meteen afgewerkt, maar vaker bleek het nodig de sporen pas op een dieper niveau definitief af te werken, soms zelfs enkele vlakken later. Bij het verdiepen van de vlakken werd een selectie van de sporen vooraf onderzocht op vondstmateriaal. Bij minder belangrijk geachte sporen werd tijdens de aanleg van het volgende vlak het vondstmateriaal afzonderlijk verzameld. Stenen fundamenten, en in vele gevallen zelfs opgaand metselwerk, zijn aan hun schoonwerkzijde vrij gegraven en in aanzicht vastgelegd.

De velddocumentatie wordt gevormd door 44 veldtekeningen van A1 formaat. Er is vrijwel uitsluitend op een schaal van 1:20 getekend. De veldtekeningen zijn gedigitaliseerd in AutoCad. Er zijn 500 dia's en 800 digitale foto's genomen. Overzichtsfoto's zijn soms noodgedwongen in delen gemaakt. Samengestelde foto's zijn afzonderlijk (digitaal) opgeslagen. In enkele speciale gevallen zijn foto's gemaakt door de fotodienst van Het Utrechts Archief. In totaal zijn bijna 600 vondstnummers toegekend. De vondsten zijn aangetroffen in enkele honderden sporen. Daarnaast zijn nog honderden sporen herkend waarin geen vondstmateriaal aanwezig was. Het vondstmateriaal is selectief verzameld in het veld. Bij grote aardewerkconcentraties is gericht gezocht op rand- en bodemfragmenten. Botmateriaal is uitsluitend uit goed gedefinieerde contexten verzameld. Van de bouwkundige elementen zijn baksteenmonsters genomen. Monsternames uit grondsporen zijn eveneens beperkt gebleven tot enkele specifieke contexten. Zowel tijdens de aanleg van de vlakken als tijdens de afwerking van grondsporen is met behulp van een detector naar metaalvondsten gezocht.

4.1 Het zuidprofiel van sleuf 1 en sleuf 7. In het midden van het profiel is de onderste vulling van de kreek duidelijk zichtbaar. Deze heeft zich vanaf een hoogte van ongeveer 1,5 m+NAP ingesneden in de natuurlijke ondergrond. In het midden van de kreekvulling is de venige vullingslaag zichtbaar die ook in het vlak werd aangetroffen (zie afb. 5.2). Vanaf de vijftiende eeuw werd de kreek gedempt en het terrein opgehoogd door middel van diverse pakketten. Door deze ophopingslagen heen werden sporen gegraven en muren gefundeerd.

4 Fysische geografie en bodemkundige ondergrond

(M. van Dinter)

De ondergrond van het opgravingsterrein aan de Nieuwe Kamp bestaat uit een pakket zavelige oeverafzettingen van de Rijn. In de diepere vlakken was een smalle, donkergrijze kleibaan zichtbaar. Deze baan was ongeveer noord-zuid georiënteerd en maximaal 5 m breed. Uit het profiel in de noordwand van de sleuven 5 en 6 (feitelijk noord-noordwest) bleek dat deze baan bestond uit een schaalvormige laagte, die was opgevuld met een pakket veen en daaronder een donkergrijs kleipakket. Het diepste punt bevond zich op 0,30 m-NAP. De breedte van de laagte op deze diepte bedroeg nog slechts 2,4 m. De vraag rees of dit een natuurlijk verschijnsel was of een door de mens gegraven greppel. Onderzoek wees uit dat er waarschijnlijk sprake is van een natuurlijk fenomeen, namelijk een opgevulde crevasse- of kronkelwaardgeul (afb. 4.1). Naast de geul zijn geen afzettingen aangetroffen die met de laagte samenhangen. Als sprake is van een crevassegeul lijkt het er dus op dat het geultje slechts kortstondig actief is geweest en zich alleen heeft ingesneden. Vervolgens is de geul gaan verlanden. Indien sprake is van een kronkelwaardgeul maakt het gebied deel uit van een binnenbocht van de rivier. Dit laatste is echter het minst waarschijnlijk (zie onder).

Het aardewerk in de venige en kleiige opvulling van de geul dateert uit de tweede helft van de twaalfde (diepste kleilaag) en dertiende/veertiende eeuw (iets hoger, uit veenlaag). Hieruit kan worden afgeleid dat de geul waarschijnlijk in de tweede helft van de twaalfde eeuw is ontstaan. Rond 1122 na Chr. wordt de Kromme Rijn bij Wijk Bij Duurstede afgedamd. Op dat moment is de rivieractiviteit al afgenomen en zijn de diepste delen van de rivier al begonnen te verlanden. Door de afdamming komt een definitief einde aan de rivieractiviteit van de Rijn. Als gevolg van stormvloeden in de Zuiderzee en daaraan gekoppelde opstuwing van water via de Vecht heeft Utrecht in de daarop volgende eeuwen echter nog wel te kampen met overstromingen, zoals de legendarische overstromingen van 1164, 1171 en 1173 na Chr. Op basis van de datering van het ontstaan van de geul kan dus geen verband worden gelegd met de actieve Rijn in het begin van de twaalfde eeuw. De geul is dus geen kronkelwaardgeul. Een koppeling met latere overstromingen, mogelijk een van bovengenoemde overstromingen, is daarentegen wel mogelijk. Daarom wordt geconcludeerd dat de geul vermoedelijk een crevassegeul betreft.

In de crevasseopvulling is de fundering van het vijftiende-eeuwse gebouw B aangetroffen. De fundering is in de kleiige opvulling ingegraven. Het laat veertiende-eeuwse gebouw A was echter ook midden op de geulvulling gesitueerd. Dit geeft aan dat de crevassegeul reeds tegen het einde van de veertiende eeuw was opgevuld. Aangezien in de veenlaag veertiende-eeuws materiaal is gevonden, moet de geul dus in enkele decennia tijd op een natuurlijke manier zijn dichtgeslibd. De fundering van gebouw B is alleen ter hoogte van de crevassegeul aangetroffen. Hieruit blijkt dat men ten tijde van de bouw wist dat lokaal een zwaardere constructie nodig was. Vermoedelijk vormde de crevassegeul ook na 1400 nog een drassige laagte in het terrein. De parallelle erfafscheiding (niet in de opgraving als zodanig aanwezig) ten westen van het opgravingsterrein geeft ook aan dat de crevassegeul in de late Middeleeuwen een zichtbaar fenomeen vormde. Deze grens is heden ten dage nog een kadastrale grens.

Bij de begeleiding van de rioleringswerkzaamheden in de noordelijker gelegen Herenstraat in 1982 wordt door De Groot eveneens melding gemaakt van een geul(tje) ter hoogte van de Oude Kamp (De groot, 1982). Een beschrijving ervan ontbreekt, maar er wordt wel gesteld dat het geultje daar in de twaalfde of vroege dertiende eeuw zou zijn dicht gegooid. Mogelijk hebben we te maken met een voorzetting van de crevassegeul die in de huidige opgraving is aangetroffen. In dat geval komen de beide veronderstelde einddateringen echter niet overeen. De stromingsrichting van de crevassegeul is onbekend, maar zeker is dat de Rijnloop zich in de Middeleeuwen ter hoogte van de Kromme Nieuwe Gracht bevond.

Zowel de Herenstraat als Oude Kamp maken deel uit van het stadsdeel dat in de Middeleeuwen de naam Oudelle droeg en waaruit kan worden afgeleid dat hier ooit een rivier heeft gelopen. Mogelijk kan de naam Oudelle met de aanwezigheid van dit geultje in verband worden gebracht.

5.1 Zuidelijk deel van het oostprofiel van sleuf 4. Op iets meer dan een meter boven het laaggelegen vlak is een mogelijke vegetatiehorizont te zien. Daarop zijn vanaf de vijftiende eeuw ophogingslagen opgebracht. Links bevindt zich de koepel van een veertiende-eeuwse beerput.

5 Structuren en sporen

5.1 Oudelle: Een landelijk gebied binnen de stadsmuren

Voorafgaand aan de opgraving werd aangenomen dat het onderzoeksterrein gelegen was in een deel van de stad met een landelijk karakter, waar mogelijk agrarische activiteiten plaatsvonden. Die situatie zou tot aan de vestiging van de Broederschap Maria in de Wijngaard in 1360 bestaan hebben. Tijdens het onderzoek zijn echter geen concrete aanwijzingen gevonden die deze hypothese hebben kunnen bevestigen. Mogelijk heeft het intensieve gebruik na de veertiende eeuw nagenoeg alle sporen daarvan uitgewist. Het is dan ook niet mogelijk gebleken om aard en omvang van eventueel agrarisch landgebruik vast te stellen.

Een kreek in Oudelle

Een opvallende ontdekking tijdens het onderzoek was een oude crevassegeul, die midden door het opgravingsterrein liep, iets schuin ten opzichte van de huidige Nieuwe Kamp (zie hoofdstuk 4, afb. 4.1 en afb. 5.2). Haar natuurlijke oorsprong was duidelijk waarneembaar. Vermoedelijk is de geul ontstaan bij een doorbraak van een oeverwal van een nabijgelegen rivier, als gevolg waarvan de geul als een zogenaamde crevassegeul geïnterpreteerd moet worden. De bedding van de geul was uitgesleten tot in de natuurlijke zandige ondergrond. Aan de westzijde kon de hoogte van het toenmalige maaiveld worden vastgesteld op ongeveer 1,25 m+NAP. De oostelijke oeverzone was geheel vergraven tot onder dit niveau, waardoor een reconstructie van het landschap naast de kreek alleen op basis van de resultaten op de westoever kon plaatsvinden. Als gevolg van enkele overstromingen werd in de loop van de tijd op de zandige oevers een 25 cm dik pakket van zavel afgezet, waarbij tevens een deel van de kleivulling in de bedding van de kreek werd afgedekt. In de veertiende eeuw kwam het maaiveld daardoor op ongeveer 1,50 m+NAP te liggen. In het zuidelijke deel van het oostprofiel in sleuf 4 zijn op dit niveau restanten van een mogelijke vegetatielaag gezien (afb. 5.1). In het zuidprofiel van sleuf 7 werd hiervan echter geen spoor aangetroffen.

Met een diepte van bijna 2 m en een breedte van ongeveer 5 m zal de geul het gebied tussen de huidige Nieuwegracht en de Stadsbuitengracht in tweeën gedeeld hebben. Hoewel fors genoeg om in de veertiende eeuw nog een medebepalende factor te zijn in de ontwikkeling van de Oudelle, is ze toch van een te beperkte omvang om van een rivierarm te spreken. In het landschap zal de geul, zeker in de late Middeleeuwen, eerder het karakter hebben gehad van een forse beek, die voor de afwatering van het naastgelegen land een belangrijke rol zal hebben gespeeld. Het is niet ondenkbaar dat de aanwezigheid van de kreek agrarische activiteiten gestimuleerd heeft. Het water kan in drogere jaargetijden voor irrigatie gebruikt zijn en de geul kan gezien de breedte ervan als kleine waterweg gebruikt zijn, waarover de opbrengsten van het land vervoerd konden worden.

Nog voor het einde van de veertiende eeuw zal de kreek waarschijnlijk al grotendeels zijn verland. In de aangetroffen bedding werden kleiige afzettingen afgewisseld met humeuze, venige lagen, waaruit blijkt dat de stroming in de kreek in deze laatste fase gering is geweest en dat de waterstand mogelijk periodiek zeer laag was. In deze afzettingen werd hoofdzakelijk veertiende-eeuws vondstmateriaal aangetroffen, naast een beperkte hoeveelheid iets vroeger materiaal dat tot de twaalfde eeuw teruggaat. Mogelijk is een proces van verlanding al vóór de twaalfde eeuw ingezet, net als in het hele stroomgebied van de Kromme Rijn. Zeker na de aanleg van de Utrechtse stadswallen en de dam bij Wijk bij Duurstede rond 1122 zal de kreek van een beduidende wateraanvoer afgesneden zijn en werd ze mogelijk enkel nog alleen gevoed door de afwatering van het omliggende land. Het is dan ook niet ondenkbaar dat de naam Oudelle voor dit gebied binnen de stadswallen rechtsreeks met de verlanding van deze kreek samenhangt. Bij een beduidend lagere waterstand, wellicht zelfs een regelmatig droogvallen van de bedding, ontstond een duidelijk waarneembare laagte in het landschap.

Op het onderzoeksterrein vinden we de eerste sporen van menselijke activiteit terug op de westoever van de kreek (afb. 5.2 en 5.3). Dicht bij de bedding zijn twee vierkante kuilen van ongeveer 1,5x1,5 m aangetroffen (afb. 5.2: nr. 1 en 2). Ze hadden een kenmerkende 50 cm dikke, venige vulling, die niet veel verschilde van de humeuze vullingen die werden aangetroffen op de bodem van de kreek zelf (afb. 5.4). Later zijn deze kuilen opgevuld geraakt met een fijne, grijze klei. Het weinige aardewerk dat hierin werd aangetroffen, dateert uit de eerste helft van de veertiende eeuw. Daarmee stammen de kuilen waarschijnlijk uit de laatste fase van het overwegend agrarisch gebruik van de Oudelle. Mogelijk zijn de twee kuilen met opzet zo dicht bij de kreek gegraven, opdat zij regelmatig met water daaruit gevuld zouden (kunnen) worden. Hun diepte tot 0,25 m+NAP lag slechts een halve meter boven het diepste punt van de kreek. Een open verbinding is echter niet aangetroffen.

5.2 Overzicht van de kreekvulling en de oudste sporen. Het vlak bevindt zich op 40 cm+NAP. Centraal door het onderzoeksterrein loopt de restgeul van de kreek die ingesleten is in een natuurlijke zandige ondergrond. De kleivullingen zijn afgezet in de bedding van de eerste fase. De venige vulling geeft een latere, minder actieve fase aan. Op de westoever daarvan zijn de twee kuilen met een vergelijkbare venige vulling ingegraven.

5.3 Compositiefoto van de diepst gelegen sporen in sleuven 5 en 6, gezien vanuit het zuiden. De vlakken liggen op ongeveer 40 cm+NAP. Aan de rechterzijde tekent de met blauwgrijze klei gevulde bedding van de kreek zich af tegen de bruingele zandige ondergrond. De venige vullingen in zowel de kreek als de veenkuilen vormen hiermee een duidelijk contrast. Links is een aantal sporen uit de eerste bewoningsfase van de Broederschap zichtbaar. Op de voorgrond, iets dieper gelegen, zijn twee afvalkuilen te zien. Op de achtergrond ligt een derde afvalkuil,die doorsneden wordt door een beerput uit het einde van de veertiende eeuw (nog net zichtbaar links op de foto). Uit dezelfde periode stamt een waterput, waarvan de ingraving rechts op de achtergrond (binnen de kreekbedding) te onderscheiden is. Het massieve fundament dat middenin de bedding geplaatst is stamt uit de tweede bewoningsperiode in de vijftiende eeuw. Een beerput uit het begin van de zestiende eeuw doorsnijdt de kreek aan de rechterzijde.

5.4 Detailopname van de vroegste kuilen, gezien vanuit het westen. Het vlak ligt hier op 80 cm+NAP. Op de achtergrond is de stenen rand van de waterput zichtbaar.

Dat de kreek nog tot ver in de veertiende eeuw een natuurlijke barrière vormde die van invloed was op de ontwikkeling van het zuidoostelijke deel van de stad, blijkt wel bij de verkaveling van de Boeltgenscamp, die vanaf 1367 werd uitgevoerd. De Cruysstraete, die feitelijk de westelijke begrenzing vormde van het te verkavelen gebied, werd niet direct tegen de reeds bestaande erven op de westoever aangelegd, maar 18 voet oostelijk daarvan (zie afb. 2.1). De invloed van de kreek en zijn oeverzone was op dat moment kennelijk nog zo groot, dat die bijna 5 m brede strook ongeschikt werd geacht voor de aanleg van een weg. In het onderzoek hebben we kunnen vaststellen dat die maat nagenoeg overeenkomt met de afstand tussen de huidige Nieuwe Kamp en de oostzijde van de kreek. De oostelijke oeverzone werd pas vanaf 1370 verkaveld en hoofdzakelijk opgekocht door de bewoners aan de westzijde van de kreek, die daarmee hun erven verlengden tot aan de Cruysstraete. Hoewel de mogelijkheid bestaat dat de Cruysstraete werd aangelegd op de plaats van een reeds bestaand pad dat langs de kreek liep, zal ook dan de bodemgesteldheid van de oostoever van doorslaggevende invloed zijn geweest om die buiten de ingrijpende herinrichting van het gebied te houden.

De waarneming van een natuurlijke watergang (De Groot, 1982) bij de hoek van de Oude Kamp en de Herenstraat doet vermoeden dat de kreek langs de gehele Cruysstraete heeft gelopen. Het is echter onduidelijk waar haar oorsprong gezocht moet worden. Een verbinding met de middeleeuwse Kromme Rijn in het tracé van de huidige Kromme Nieuwegracht ligt voor de hand, maar is verre van zeker. Het waargenomen deel bij de Nieuwe Kamp wijst erop dat de kreek zich ook in zuidelijke richting heeft voortgezet. Een verbinding met het zuidelijk deel van de Kromme Rijn, buiten de stadswal, is dan ook een mogelijkheid, maar onwaarschijnlijk. Deze verbinding zou dan waarschijnlijk al in 1122 verbroken zijn en is moeilijk verenigbaar met de prominente rol die de kreek tot in de veertiende eeuw speelde. Een derde mogelijkheid is een verbinding met het zuidelijk deel van de Nieuwegracht. Opvallend is dat de Nieuwegracht, zoals we die in zijn huidige vorm nu kennen, pas in 1393 werd aangelegd. Mogelijk is dat een gevolg van de ontwikkelingen die aan het einde van de veertiende eeuw plaatsvonden aan de Cruysstraete.

5.2 Het gasthuisterrein van de Broederschap 'Maria in de Wijngaard' (ca. 1360-1400)

In 1360 kreeg de broederschap 'Maria in de wijngaard' toestemming om een gasthuis te stichten in de Oudelle. Dit vond kort voor de verkaveling van de Boeltgenscamp (ca. 1367-1373; zie hoofdstuk 2) plaats. Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat tot het begin van de vijftiende eeuw beide oeverzones een wezenlijk verschillend gebruik kenden. Het is daarmee aannemelijk dat het terrein waarop zij zich vestigden bij de eerste uitgifte slechts tot aan de oude kreek liep, net zoals dat bij de percelen ten noorden van de huidige Brigittenstraat het geval was, en dat ook zij pas later het restgebied aan de Cruysstraete konden verwerven.

Fase I: de oudste bewoningssporen
Aan de westzijde van de kreek zijn de sporen uit de eerste periode van bewoning aangetroffen (afb. 5.5). Een eerste fase wordt gevormd door acht kuilen die op basis van het vondstmateriaal tussen het laatste kwart van de veertiende en het eerste kwart van de vijftiende eeuw gedateerd zijn. Zij zijn daarmee te associëren met de vestiging van de broederschap. Naast een zevental afvalkuilen betrof het één mogelijke paalkuil (afb. 5.6). Deze was direct ten zuiden van de twee veenkuilen uit de eerste helft van de veertiende eeuw ingegraven. De rechthoekige kuil van 75 cm bij 1,1 m had in doorsnede een karakteristieke 'pistoolholstervorm' en was opgevuld met een compacte grijze zandige klei. Naast de plaats waar de paal verwacht kon worden, was de kuil opgevuld met klein puin, mortel en houtskool. Mogelijk gaat het om een secundaire vulling. Iets verder zuidelijk, eveneens dicht bij de veertiende-eeuwse bedding van de kreek, bevonden zich twee van de zeven afvalkuilen. De meest zuidelijke hiervan kende twee verschillende fasen. Hoewel deze kuilen tot vergelijkbare diepte als de veenkuilen waren gegraven - tot in de bedding van de kreek - duidt hun opvulling op een wezenlijk verschillend gebruik. Mogelijk is het tevens een aanwijzing dat de kreek op dat moment al grotendeels was drooggevallen. Beide kuilen zijn nagenoeg geheel vergraven door een zeventiende-eeuwse afvalkuil, waardoor hun stratigrafische relatie met het veertiende-eeuwse landschap niet vastgesteld kon worden. In een zone op 3 m afstand van de kreekbedding zijn nog eens vijf afvalkuilen aangetroffen. Net als de twee eerdergenoemde waren zij gevuld met huishoudelijk afval. Tussen het organische afval (eierschalen, mosselen, visgraten en bot) werden tevens gebruiksvoorwerpen aangetroffen, waaronder enkele nagenoeg complete grapes. Van drie afvalkuilen is het aardewerk nauwkeurig onderzocht, waaronder die met de twee verschillende fasen (zie hoofdstuk 6).

In de eerste bewoningsfase kan dit deel van het onderzoeksterrein gekenschetst worden als de achterzijde van het gasthuisterrein, dat hoofdzakelijk benut werd om het afval te begraven en andere 'huishoudelijke' taken te verrichten.

Fase II: de eerste steenbouw
Laat in de veertiende eeuw werden de eerste stenen constructies gebouwd. In de zone van de afvalkuilen werd een stenen beerput gebouwd (afb. 5.7). Met een hoogte van 1 m en een diameter van ruim 4 m was het een forse structuur, waaruit blijkt dat er kennelijk voor grote hoeveelheden afval een voorziening getroffen moest worden.

5.5 Vlakoverzicht van de situatie rond 1400. Het vlak bevindt zich op ongeveer 1 m+NAP. De kreek heeft een zavelige bodem afgezet op beide oevers en is aanzienlijk versmald. Op de westoever werden zeven afvalkuilen, een met puin gevulde kuil en een paalkuil gevonden, op de oostoever werden vijf met puin gevulde kuilen aangetroffen. Na het droogvallen van de kreek worden de eerste stenen constructies (gebouw A en een poer) door de broederschap gebouwd. De letters A tot en met E zijn coderingen voor de gedetailleerd onderzochte aardewerkcomplexen (zie hoofdstuk 6).

5.6 Paalkuil met een karakteristieke pistoolholstervorm.

5.7 Laat veertiende-eeuwse sporen in sleuf 5, gezien vanuit het zuiden. Op de voorgrond de grote beerput. Daarachter de onderzijde van de poer, waarvan het opgaand metselwerk nog tot een meter hoger bewaard was gebleven. Beiden werden in de zestiende eeuw grotendeels gesloopt. Op de achtergrond is een doorsnede over een van de afvalkuilen te zien.

5.8 Gebouw A (gezien van west naar oost): het vijftiende-eeuwse fundament van de westelijke muur (voorgrond) en de veertiende-eeuwse zuidmuur (rechtsboven).

Kennelijk kon men niet meer volstaan met het begraven van afval in kuilen. Een datering van de constructie kon aan de hand van het baksteenformaat (30x14x7 cm) en de mortel bepaald worden. In de put werd slechts een enkele decimeters dikke beerlaag waargenomen, waarin zich een zeer beperkte hoeveelheid vondstmateriaal bevond. Dat materiaal gaat terug tot het derde kwart van de veertiende eeuw. Het aardewerk is nauwkeurig onderzocht (zie hoofdstuk 6).

Direct naast de beerput werd een poer gemetseld, waarvan het fundament aan de basis een afmeting had van 80 cm bij 1,6 m. Aangezien het vervaardigd is met dezelfde bakstenen als de beerput, is het waarschijnlijk gelijktijdig gebouwd. De tienlagenmaat van 81 cm ondersteunt een datering aan het einde van de veertiende eeuw. Het opgaand metselwerk dat aangetroffen werd had na vier versnijdingen nog een breedte van 50 cm. Er zijn geen andere sporen of constructies aangetroffen die direct met deze poer in verband kunnen worden gebracht. Mogelijk is deze stenen poer een vervanging van een constructie die eerder in hout was uitgevoerd. De paalkuil die zich iets verder naar het oosten bevond, zou daarmee in verband kunnen worden gebracht. Anderzijds ligt ook een relatie tussen poer en beerput voor de hand. Het is moeilijk voorstelbaar dat de grote beerput min of meer geïsoleerd op het achterterrein is aangelegd, zonder dat daar een fors gebouw naastgelegen heeft. De poer is daar mogelijk een onderdeel van geweest. Een zestiende-eeuws uitbraakspoor aan de noordwestzijde van de beerput geeft mogelijk de positie aan van een goot die op de beerput is uitgekomen.

Ten noordoosten van de beerput is in de veertiende eeuw een groot gebouw neergezet (gebouw A). De oostgevel werd op 5,5 meter vanaf de huidige Nieuwe Kamp opgetrokken, en met een lengte van ruim 5 m stond het gebouw midden in de voormalige kreekbedding (afb. 5.5 en 5.8). De positie van dit gebouw geeft twee zaken aan: in de eerste plaats maakt het duidelijk dat de kreek definitief was drooggevallen en dat haar voormalig stroomgebied nu een stedelijke bestemming kon krijgen. In de tweede plaats maakt het duidelijk dat dit gebouw waarschijnlijk nog vóór de aankoop of uitgifte van de percelen aan de Cruysstraete werd gebouwd. Het moet beslist niet eenvoudig zijn geweest om een aanzienlijk gebouw midden in de slappe bodem van de oude kreek te bouwen, dus zullen er zwaarwegende redenen zijn geweest om het gebouw niet direct aan de Cruysstraete te plaatsen. De erfgrens, 18 voet ten westen van de straat, was kennelijk nog de bepalende factor voor de positie van een gebouw aan de uiterste oostzijde van het gasthuisterrein.

Van gebouw A zijn slechts de fundamenten van de volledige zuidgevel en enkele meters van de oostgevel teruggevonden. Ze zijn aangelegd op een diepte van 0,26 m+NAP en bevatten geen versnijdingen. Het muurwerk, waarvan de onderste zeven lagen geheel behouden waren gebleven, bestond uit éénsteens muur van kloostermoppen met een grootte van 29,5x14x7 cm. De noordgevel heeft buiten het onderzoeksterrein gelegen en is bij de waarnemingen achter Brigittenstraat 9 niet gezien. De ontgravingsdiepte bleef daar beperkt (tot 50 cm onder het huidige maaiveld), ruim boven het niveau waarop de fundamenten in sleuf 3 zijn aantroffen.
Ondanks de diepte van de fundering duidt de constructie toch op een bescheiden gebouw dat waarschijnlijk geen verdiepingen kende. Van de westgevel is enkel een latere bouwfase aangetroffen, waarvan de bakstenen (29x14,5x6,5 cm) en mortel uit de vijftiende eeuw stammen. De verbinding tussen beide bouwfasen suggereert dat het hier niet gaat om een versterking of verbetering van de veertiende-eeuwse voorganger, maar dat zich in de oorspronkelijke bouw een grote opening heeft bevonden. Dit zou erop kunnen duiden dat zich in de westgevel grote deuren hebben bevonden, waarmee het gebouw misschien als een grote schuur is te interpreteren. Met een erfgrens ter hoogte van de oostgevel en een relatief moeilijk begaanbaar restant van de kreek aan beide lange zijden van het gebouw ligt een toegang via de westgevel dan ook voor de hand.

Midden in de drooggevallen kreek werd een waterput ingegraven. Deze bestond uit een 1,2 m hoge houten ton die tot een diepte van 0,80 m-NAP tot in het zand onder de kreekbedding was ingegraven (afb. 5.9 en 5.10; zie paragraaf 8.2.3 voor een beschrijving van de ton). Boven de ton was een stenen rand opgemetseld uit bakstenen die rond 1400 gedateerd worden. De ton sloot waarschijnlijk aan op de binnenzijde van de putrand. Opvallend is dat de insteek van de ton nagenoeg dezelfde diameter heeft als de buitenzijde van de stenen rand, en dat deze na plaatsing van de ton weer opgevuld is. Het aardewerk dat daarin werd aangetroffen ondersteunt een datering aan het einde van de veertiende eeuw. De putrand is in een latere bewoningsfase gesloopt, maar de hoogte ervan zal waarschijnlijk minimaal 2,20 m +NAP bedragen hebben. Uit de vulling van de put komt onder meer een balkfragment (vondstnr. 408: zie paragraaf 8.2.3)

De bouw van de beerput, de poer en de waterput is mogelijk in een tweede bewoningsfase te plaatsen. Zowel de beerput als de poer oversneden één van de afvalkuilen uit fase I. De plaatsing van gebouw A en de waterput duiden erop dat de activiteiten op het gasthuisterrein steeds meer ruimte vergden. De broederschap had zich inmiddels stevig gevestigd en ook het achterterrein ontwikkelde zich tot een volwaardig deel van het gasthuisterrein. Het ad hoc graven van afvalkuilen vormde hiervoor waarschijnlijk een belemmering. De oplossing werd gevonden in de bouw van de beerput, waarmee een permanente en plaatsgebonden opslag van afval werd gecreëerd.

5.9 Coupe over de laat veertiende-eeuwse waterput, gelegen op de vulling van de kreek. Het vlak bevindt zich op 0,40 m+NAP. Duidelijk zichtbaar zijn de duigen en de hoepen van de ton en de insteek van de waterput. In de coupe op de achtergrond is rechts een venige vulling van de kreek te zien en links één van de vroeg veertiende-eeuwse kuilen.

5.10 Detail van enkele duigen van de ton, onderdeel van de laat veertiende-eeuwse waterput op de kreekvulling. Zichtbaar zijn een merkteken, een tapgat en een vierkante opening met plankje.

5.11 De oostzijde van de kreek, direct onder de zeventiende-eeuwse keldervloeren aan de Nieuwe Kamp (sleuf 1, 6 en 7, gezien van west naar oost). Het vlak bevindt zich op 1 m+NAP. De grote met klei en puin opgevulde kuilen zijn in de natuurlijke ondergrond ingegraven. Het fundament dat midden in de kreek staat is onderdeel van gebouw B en stamt uit de vijftiende eeuw.

De oostelijke oever

Op de oostelijke oever ontbreken vergelijkbare bewoningsporen volledig. Hoewel latere bouwactiviteiten vanaf de zeventiende eeuw veel van wat op de westoever behouden bleef op de oostoever vernietigd zullen hebben, is de afwezigheid ervan toch een indicatie van een verschillend gebruik van beide oevers. Enkele van de afvalkuilen op de westoever waren namelijk zo diep ingegraven dat zij nog onder het niveau van de zeventiende-eeuwse verstoringen op de oostoever zichtbaar hadden kunnen zijn.

Op de oostoever zijn wel vijf grote kuilen aangetroffen, waarbij in de kleiige opvullingen ook wat bouw- of sloopafval aangetroffen werd (afb. 5.5 en 5.11). Het aardewerk uit deze kuilen lijkt uit dezelfde periode als dat uit de afvalkuilen van fase I te dateren. Vanwege de kleine hoeveelheid scherven is een nauwkeurige datering echter moeilijk te geven en ook het puin zelf leverde geen eenduidige datering op. De aanwezigheid van het puin is echter slecht te rijmen met een datering van vóór 1400. De hoofdzakelijk agrarische bestemming rond het onderzoeksterrein in deze vroege periode biedt geen aannemelijke bron voor het bouw- of sloopafval, zeker niet omdat in de veertiende eeuw stenen gebouwen kostbaar waren en ze waarschijnlijk niet gesloopt zullen zijn omwille van een nette verkaveling. De met puin gevulde kuilen stammen dan mogelijk ook uit de eerste helft van de vijftiende eeuw, als er aanzienlijke bouwactiviteiten op het terrein plaatsvinden (zie paragraaf 5.3.2). Slechts één vergelijkbare kuil is op de westoever aangetroffen. Het lijkt er daarom op dat de eerste bewoningsfase aan het eind van de veertiende voornamelijk op de westoever plaats had.

5.3 Tertiarissen ‘Maria in de Zon’ (ca. 1400-1484)

5.3.1 Demping en ophoging van de kreek

De volgende periode van bewoning begon na de verwerving van de oostoever. Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat rond 1400 het gasthuisterrein naar het oosten toe werd uitgebreid, waarmee het aan de Cruysstraete kwam te liggen. Van een achterterrein waar slechts marginale activiteiten plaatsvonden, kon het zich nu ontwikkelen tot een intensief gebruikt onderdeel van

5.12 Vlakoverzicht van de situatie rond het midden van de vijftiende eeuw. Het gehele terrein is vermoedelijk opgehoogd, al is dat voor de oostoever niet komen vast te staan. Vervolgens word het terrein bebouwd. Langs de Brigittenstraat verrijst de kapel van de Tertiarissen. De rooilijn langs de Cruysstrate lag waarschijnlijk iets achter de huidige Nieuwe Kamp.

het gasthuiscomplex. De ligging aan een weg bood letterlijk een nieuwe opening naar de stad en het werd zo een aantrekkelijke vestigingsplaats voor allerhande activiteiten. Hiervoor moest de drooggevallen kreek wel worden opgevuld en het terrein geëgaliseerd. Tijdens het onderzoek kon dan ook bovenop de kreek een dik ophogingpakket worden vastgesteld (afb. 5.12). Het is niet als een homogene laag aangetroffen, maar bleek samengesteld te zijn uit diverse lagen en vlekken van wisselende samenstelling. Pas tegen het einde van de opgraving werd duidelijk dat het grote verschil in opbouw van de bodem in de verschillende sleuven een gevolg was van de kreek, die midden door het terrein liep. Verschillende vlakken zijn dan ook, zo bleek tijdens de uitwerking, in het ophogingpakket aangelegd.

Uit het vondstmateriaal uit het ophopingspakket, valt mogelijk een fasering in twee perioden te herleiden. Het aardewerk aangetroffen in de laagst gelegen opvullingslagen dateert van het laatste kwart van de veertiende tot het eerste kwart van de vijftiende eeuw en vertoont daarmee verwantschap met de afvalkuilen die op de westoever zijn aangetroffen. Mogelijk heeft men in die fase simpelweg grond van de oevers in de depressie geschoven. Waarschijnlijk heeft dit plaatsgehad ten tijde van de bouw van gebouw A en de waterput (zie paragraaf 5.2). Direct boven deze opvulling werd hoofdzakelijk vijftiende-eeuws materiaal aangetroffen. Dit pakket zal waarschijnlijk met grond van elders zijn opgeworpen. Uit de vijftiende-eeuwse funderingen die op de voormalige oostoever zijn aangetroffen, valt af te leiden dat het maaiveld tot ongeveer 2,80 m+NAP werd opgehoogd. Dat houdt in dat het ophopingspakket een minimale dikte van 1,3 m heeft gehad en boven de restgeul vermoedelijk nog dikker is geweest. Daarmee was het huidige straatniveau van 3,10 m+NAP al bijna bereikt. Vaststaat dat ook in de zestiende en zeventiende eeuw nog grond is opgebracht. Vermoedelijk heeft inklinking van de ondergrond aanzienlijk bijgedragen aan de noodzakelijkheid hiervan.

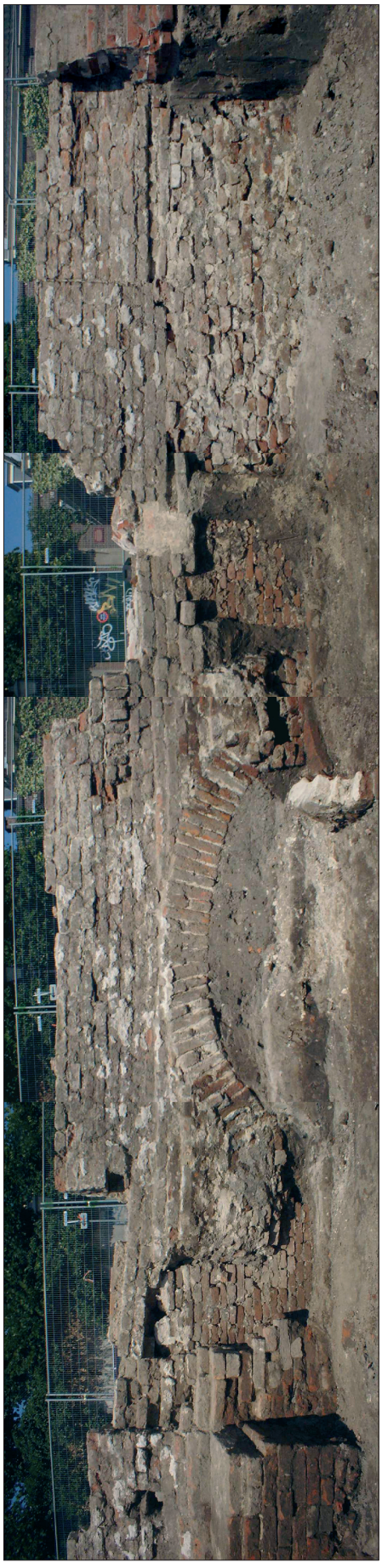
5.3.2 Vijftiende-eeuwse stenen bebouwing

Kort na de vijftiende-eeuwse ophoging werd begonnen met de bouw van meerdere stenen gebouwen. Hun datering heeft vrijwel uitsluitend op bouwhistorische gronden kunnen plaatsvinden. Aangezien van vrijwel al deze gebouwen alleen delen van de funderingen zijn aangetroffen, is een nauwkeurige datering niet vast te stellen. Voor gebouwen uit deze periode geldt in het algemeen dat het metselwerk van funderingen doorgaans van mindere kwaliteit was dan dat van het opgaand muurwerk. Ook het materiaal dat ondergronds werd verwerkt, was vaak tweede keus. Een datering op bouwhistorische kenmerken als baksteenformaat en de tienlagenmaat zijn dan ook vooral goed toepasbaar op het met zorg gebouwde en afgewerkte opgaand muurwerk, dat bovengronds werd uitgevoerd. Desalniettemin staat wel vast dat al deze constructies in de vijftiende eeuw zijn vervaardigd.

Gebouw B
In het zuidelijk deel van het terrein werd een massief U-vormig fundament midden in de kleilagen van de gedempte kreek geplaatst (gebouw B, afb. 5.13). Gebouwd

5.13 De vijftiende-eeuwse fundering van de oostgevel van gebouw B, gelegen middenin de kreekvullingen. Opvallend is dat ondanks de grote diepte de fundering nog steeds op een kleiige vulling staat. De zandige ondergrond ligt nog zo'n 30 cm lager. Het vlak links ligt op 0,40 m+NAP.

5.14 Profiel over de westzijde van gebouw C, gezien vanaf de westzijde (=buitenkant van het gebouw). Boven de spaarboog zijn enkele versnijdingen zichtbaar en aan weerszijden zijn twee vermoedelijke deuropeningen aanwezig. Aan de linkerzijde is deze tijdens het onderzoek verwijderd, rechts is hij herkenbaar aan de rollaag die deels overbouwd is in een latere fase. Ondermetselingen uit de zeventiende eeuw ondersteunen het vijftiende-eeuwse metselwerk. Uiterst links, direct naast een poer, het muurwerk van gebouwen D en E.

met bakstenen van 30x15x7 cm en een tienlagenmaat van 75 cm kan de constructie in de eerste helft van de vijftiende eeuw geplaatst worden. De onderkant van de 1,3 m hoge fundering bevond zich op 0,30 m+ NAP. Mogelijk betreft het hier het fundament van een gebouw dat zich verder in westelijke richting heeft uitgestrekt. In dat geval zal een deel van het gebouw zich op de hoger gelegen stevige zandige ondergrond naast de oude kreekbedding hebben bevonden, waar met een veel minder diepe fundering kon worden volstaan. Een mogelijke uitbraaksleuf van de noordgevel is over een lengte van 3 m aangetroffen op eenzelfde hoogte als de bovenzijde van het fundament. Van de zuid- en westgevel zijn geen overtuigende sporen teruggevonden, al kan een zestiende-eeuws uitbraakspoor de positie markeren van de zuidwesthoek van dit gebouw. In dat geval had dit een totale lengte van 7 m.

Gebouw C

Oostelijk van gebouw B werden langs de Cruysstraete waarschijnlijk enkele stenen gebouwen neergezet, die later samengevoegd werden (gebouw C). Van de westgevel van deze bouw zijn de fundamenten fragmentarisch aangetroffen (afb. 5.14). Vanaf de zeventiende eeuw werden onder deze gebouwen kelders uitgegraven, die onder het niveau van de vijftiende-eeuwse constructies gelegen waren. Hierbij zijn de oostelijke voorgevel en de tussenmuren uit de vijftiende eeuw verloren gegaan. Ook onder de westgevel waren ingrijpende verbouwingen nodig, waarbij waarschijnlijk veel van het oorspronkelijk laatmiddeleeuwse metselwerk vervangen werd. Het meest opvallende vijftiende-eeuwse element dat nog aangetroffen werd, was een zogenaamde grondboog. De onderzijde van deze constructie was gelegen op 1,45 m+NAP en was daarmee waarschijnlijk op de natuurlijke zandbodem gefundeerd. Aan de hand van de versnijdingen boven deze boog kon een maaiveldniveau van ongeveer 2,8 m+NAP worden afgeleid. Twee mogelijk oorspronkelijke deuropeningen komen met dit niveau overeen. Ongeveer 1 m ten noorden van de grondboog werd mogelijk de zijgevel van gebouw C gebouwd. Tegen een met leem gemetselde poer werd een ruim 4 m lang fundament gebouwd, dat geheel vervaardigd was uit hergebruikte baksteen en dat eveneens met leem gemetseld was (afb. 5.15). Zulke relatief slappe constructies werden uitsluitend ondergronds uitgevoerd, waarbij de zijwaartse krachten door de naastgelegen grond konden worden opgenomen. De nette naad tussen deze noordmuur en het later toegevoegde zeventiende-eeuwse muurwerk aan de lange oostzijde doet vermoeden dat het fundament daar niet één geheel vormde met de voorgevel. Waarschijnlijk sloot ook daar de fundering van de noordmuur aan op een poer. Dit zou kunnen betekenen dat een eerdere fase van gebouw C oorspronkelijk een houtskelet kende, dat rustte op stenen poeren. Vergelijkbare constructies zouden ook in andere gebouwen op het terrein kunnen zijn toegepast.

5.15 Fundering van de noordelijk dwarsmuur van gebouw C, gezien vanuit het zuiden. De 4 m lange fundering was vervaardigd uit hergebruikte bakstenen en was met leem gemetseld. In de zeventiende eeuw werd het opgenomen in een kelder en afgestuct. De naad rechts geeft vermoedelijk de positie van de oorspronkelijke voorgevel aan.

Gebouw D

Direct ten noorden van gebouw C werd een groot en massief pand van ongeveer 5 bij 10 m gebouwd (gebouw D). De bakstenen van 29x14x6 cm en een tienlagenmaat van 76-78 cm dateren dit gebouw in de eerste helft van de vijftiende eeuw. Met muren tot 50 cm dik moet dit een voornaam en beeldbepalend gebouw zijn geweest. Het werd voorzien van een diepe kelder, waarvoor aanzienlijk grondverzet nodig is geweest. Er bestond een nauwe relatie tussen dit gebouw en gebouw A, waarvan de oostgevel werd opgenomen in de westgevel van gebouw D (afb. 5.16). In deze gemeenschappelijke muur werd een doorgang gemaakt, waardoor beide kelders met elkaar verbonden werden. Met een funderingsdiepte van 0,26 m+NAP is tot ruim 1 m onder de fundering van gebouw C gegraven. De zuidgevel van gebouw D werd direct naast gebouw C gebouwd, en de (iets bredere) poer werd met zijn noordzijde opgenomen in de uiterste zuidwesthoek van gebouw D. De noordgevel van gebouw C is dan ook waarschijnlijk eerder gebouwd dan gebouw D.

De kelder van gebouw D is in de achttiende eeuw hergebruikt voor diverse doeleinden, waarbij ingrijpende verbouwingen hebben plaatsgehad. De westgevel, die tot een hoogte van ruim 3 m behouden was gebleven, geeft echter weinig houvast om iets over de oorspronkelijke functie in het begin van de vijftiende eeuw te zeggen. Van de oost en westgevel waren alleen nog de onderste delen van de fundamenten behouden, terwijl de noordgevel schuil ging achter zeventiende-eeuwse toevoegingen. Die muur viel overigens buiten het onderzoeksgebied en bevindt zich nu in de tuin van Brigittenstraat 9.

De breedte van gebouw D is opmerkelijk, aangezien die (gemeten vanaf de buitenzijde van de gevel aan de Cruysstraete tot aan de muur van gebouw A) exact achttien Utrechtse voet bedraagt (4,84 m). Deze achttien voet wordt genoemd bij de uitgifte van de percelen aan de westzijde van de Boeltgenscamp. Ook de lengte van de noordgevel van gebouw C is tot een vergelijkbare maat te reconstrueren. De positie en oriëntatie van beide gebouwen C en D doet vermoeden dat de rooilijn in de vijftiende eeuw niet alleen iets achter de huidige Nieuwe kamp heeft gelopen, maar dat hij tevens onder een kleine hoek heeft gestaan, parallel aan de achtergevels uit de vijftiende eeuw (zie afb. 5.12). Pas bij het doortrekken van de Cruysstraete naar de Schalkwijkstraat in de zeventiende eeuw werd de rooilijn ‘recht’ getrokken en ontstond de huidige Nieuwe Kamp.

5.16 Aansluiting van de westelijke fundering van gebouw D (rechts) op de oostelijke fundering van gebouw A (links). Bij de bouw van gebouw D werd gebruik gemaakt van het al bestaande gebouw A. De 80 cm brede doorgang tussen beide gebouwen lag op deze plek. Op het moment dat deze foto genomen werd was een groot deel van het muurwerk van gebouw D gesloopt om de verbinding tussen beide gebouwen te kunnen documenteren.

5.17 Restanten van de begane grond vloer van gebouw E in sleuf 6, vlak 2 (gezien van west naar oost). Het vlak ligt op 2,30 m+NAP. Ook de rijen stenen aan de linkerzijde moeten tot de vloer gerekend worden: zij waren slechts één laag diep. Op de achtergrond is de bovenkant van de aanzienlijk dieper gefundeerde muur zichtbaar. De bakstenen uiterst rechts behoren tot de laatste laag van de fundering van de zuidgevel. In het profiel is de puinfundering daarvan nog aanwezig.

Gebouw E

Het laatste gebouw dat in de vijftiende eeuw op het onderzoeksterrein ontstond (gebouw E), kan gereconstrueerd worden aan de hand van enkele constructies die gelegen waren ten westen van gebouw D (afb. 5.12 en 5.17). De stenen waterput uit de late veertiende eeuw die hier was gelegen (zie paragraaf 5.2), werd waarschijnlijk in het tweede kwart van de vijftiende eeuw buiten gebruik gesteld. Onder in de houten tonput werd een beerlaag aangetroffen die waarschijnlijk afkomstig was uit een beerput die geleegd werd. De puinopvullingen daarboven bevatten materiaal uit de eerste helft van de vijftiende eeuw. De plaats van de put werd vervolgens bebouwd. Direct ten westen van de westmuur van gebouw D werd een minimaal 3,85 m lange en 45 cm brede muur gebouwd. Mogelijk liep deze muur door tot aan gebouw A. Van de zeven lagen metselwerk die zijn aangetroffen, waren de onderste vijf met een leemmortel verwerkt, terwijl voor de bovenste twee een harde kalkmortel gebruikt was. Gebouwd uit bakstenen met een formaat van 30x15x6,5 cm is de constructie in de vijftiende eeuw te dateren. Ook het vondstmateriaal uit een puinfundering direct onder de fundering heeft deze datering. Aan de zuidzijde van gebouw E is een uitbraakspoor aangetroffen. Waarschijnlijk bevatte dat een vergelijkbare puinfundering, maar is dit tijdens de opgraving niet als zodanig herkent. Dit uitbraakspoor liep tot aan de veertiende-eeuwse poer bij de beerput. Mogelijk werd bij de bouw van gebouw E gebruik gemaakt van meerdere bestaande constructies, die al uit de veertiende eeuw stamden en net als de zuidgevel verloren zijn gegaan. Tot een eventuele westelijke afsluiting behoort mogelijk een ondiepe paalkuil. In deze paalkuil is geen dateerbaar vondstmateriaal aangetroffen. Van een zelfstandige noordgevel zijn geen resten aangetroffen. Waarschijnlijk werd hiervoor de veertiende-eeuwse muur van gebouw A gebruikt.

Aan de westzijde van gebouw E zijn de flink verstoorde resten van de mogelijke begane grondvloer aangetroffen op een hoogte van 2,20 m+NAP (afb. 5.12 en 5.17). Deze vloer bestond uit in los zand gelegde bakstenen met een formaat van 30x14,5x7 cm. Het vondstmateriaal dat direct boven de vloer werd aangetroffen, dateert uit de vijftiende eeuw. Verzakkingen die na de bouw hebben plaatsgehad, kunnen er voor gezorgd hebben dat het vloerniveau in de vijftiende eeuw aanzienlijk hoger gelegen heeft, mogelijk op de hoogte van het vijftiende-eeuwse maaiveld. In een latere gebruiksfase werd aan de oostzijde van het gebouw een kleine kelder aangelegd, waarvan de vloer was gelegen op een diepte van 16 cm onder de onderzijde van de fundering van de westelijke muur (1,47 m+NAP) (afb. 5.18 en 5.19). De naad tussen vloer en fundering werd met losse bakstenen opgevuld. De vloer had een vrij rommelig patroon met bakstenen van 30x14x6 cm, die vrijwel allemaal in meer of mindere mate beschadigd waren. Waarschijnlijk werd hier van restmateriaal gebruik gemaakt. Er was geen mortel gebruikt bij de constructie van de vloer, dus hij zal zeker niet waterdicht zijn geweest. Uitbraakspoortjes aan de noord- en zuidzijde van de vloer zijn waarschijnlijk het restant van kleine muurtjes, die samen met de fundering van de westelijke muur en de stenen rand van de (niet meer in gebruik zijnde) waterput de vloer omsloten hebben. Het vloertje was verzakt en liep af in westelijke richting. Over de korte afstand werd een hoogteverschil van 10 cm gemeten, waarschijnlijk geheel te wijten aan de inklinking van de kreekvullingen in de ondergrond. Met een maximale hoogte van ruim 1 m zal de kleine kelder niet makkelijk toegankelijk zijn geweest en waarschijnlijk werd hij gebruikt als opslagruimte.

Een vijftiende-eeuwse kapel

Tijdens de voorbereidingen van de opgraving aan de Nieuwe Kamp werd het pand Brigittenstraat 9 verbouwd. Bij het verdiepen van een bestaande kelder werd een fundament van de kapel van de Tertiarissen aangetroffen. Het bleek te gaan om een deel van het koor (afb. 3.1 en 5.12). Uitgevoerd in bakstenen van 30x15x6,5 cm en met een tienlagenmaat van 73 cm kon de constructie in de tweede helft van de vijftiende eeuw gedateerd worden. Aan de buitenzijde van de kapelmuur waren steunberen geplaatst. De vondst van deze fundering toont aan dat de kapel zich verder naar het oosten heeft uitgestrekt dan vooralsnog werd aangenomen (Kipp 1982). De oostelijke koorsluiting zelf kon niet eenduidig vastgesteld worden bij de noodwaarneming. Naar aanleiding van deze vondst is ook bij de verbouwing van Brigittenstraat 7 in 2005 het werk begeleid, en ook hier werd een deel van de fundering van de zuidgevel van de kapel aangetroffen. De onderkant van de stenen fundering kon worden vastgesteld op 1,80 m+NAP, waaronder zich nog een puinfundering bevond. Steunberen werden daar niet aangetroffen, maar wel aanwijzingen dat deze in een latere periode afgebroken waren. Een deel van de huidige binnenmuren is direct op de oude kapelfunderingen gebouwd.

Afgezien van het feit dat de Tertiarissen zich kort na het begin van de vijftiende eeuw op het terrein bij de Broederschap vestigden, is over de precieze aard en de plaats van hun gebouwen uit historische bronnen niet veel met zekerheid bekend. De bouw van een kapel kort na de tweede helft van de vijftiende is echter wel aan deze religieuze vrouwengemeenschap te verbinden. Aangenomen kan worden dat zij hun kapel nabij hun woon- en werkverblijven hebben gebouwd. De strook grond op de voormalige oostoever van de kreek, overgebleven na de verkaveling van de Boeltgenskamp, zal een uitstekende mogelijkheid zijn geweest om, onder hoede van de broederschap, hun gemeenschap te stichten. Aangezien de ontwikkeling langs de Cruysstraete eveneens een aanvang nam in het eerste kwart van de vijftiende eeuw, is het waarschijnlijk dat zij de weerslag vormt van de groei die de Tertiarissen in deze eeuw doormaakten. Verondersteld wordt dan ook dat alle gebouwen die in de vijftiende eeuw werden gebouwd tot de gemeenschap van de Tertiarissen behoorden.

Overig

Opvallend is dat uit de vijftiende eeuw nauwelijks grondsporen zijn aangetroffen. Slechts enkele, elkaar oversnijdende afvalkuilen zijn tegen de zuidzijde van het onderzoeksterrein gedocumenteerd. Deze bevinden zich ten zuidwesten van gebouw B, een zone waar rond 1400 ook al afval werd begraven. Enkele kleine poeren en funderingen werden aangetroffen langs de westgevel van gebouw C. Zij waren ondiep gefundeerd en over het algemeen slordig uitgevoerd. Zij zullen slechts bescheiden constructies gedragen kunnen hebben. Te denken valt aan kleine bijgebouwtjes.

Mogelijk moeten de kuilen op de oostelijke oever van de kreek, zoals beschreven in paragraaf 5.2, ook in deze bewoningsfase geplaatst worden. De kuilen zelf zouden dan gegraven kunnen zijn om ter plaatste zand en leem te winnen en het afval zou dan in hoofdzaak een bijprodukt zijn van de bouwactiviteiten waarmee de zandwinningsputten weer opgevuld werden.

5.4 Een ruil van eigendommen (1484-1580)

In hoofdstuk 2 staat beschreven hoe er in 1484 bezittingen uitgeruild werden tussen de beide gemeenschappen die op het gasthuisterrein gevestigd waren. Hoewel een gedetailleerde beschrijving van de te ruilen onroerende goederen ontbreekt, is er wel uit af te leiden dat het langs de Nieuwegracht gelegen deel van het gasthuisterrein in het bezit kwam van de zusters. Voor hen markeerde deze verhuizing tevens de overgang naar een volwaardige besloten kloostergemeenschap. Zij traden toe tot de orde die in 1370 gesticht was door de heilige Brigitta. Hun woon- en werkverblijven langs de Cruysstraete werden

5.18 De keldervloer van gebouw E (gezien van west naar oost). In het profiel voor de muur tekent de puinopvulling van de kelder zich duidelijk af tegen de donkere vijftiende-eeuwse ophogingslaag. Het uitbraakspoor van de waterput doorsnijdt de keldervloer.

5.19 De uitgebroken stenen rand van de waterput. Duidelijk te zien is dat de vloer van de kleine kelder van gebouw E de ronding van de stenen waterputrand volgt. Waarschijnlijk maakte de rand deel uit van het muurwerk dat de kelder omsloot. Rechts is één van de uitbraaksleuven uitgegraven. Tussen de vloer en de onderkant van het fundament zijn losse bakstenen geplaatst. (Bron: Fotodienst Gemeente Utrecht)

5.20 Vlakoverzicht van de situatie rond het begin van de zestiende eeuw. Gebouw E is gesloopt en ook de veertiende-eeuwse beerput is afgebroken. Langs de Cruysstrate werden 'kameren' gebouwd, terwijl de bestaande gebouwen werden aangepast voor het gebruik door de broederschap. De letter F is een codering voor een gedetailleerd onderzocht aardewerkcomplex (zie hoofdstuk 6).

overgenomen door de broederschap. Ook de kapel aan de huidige Brigittenstraat ging over in het bezit van de broederschap en werd omgedoopt tot de Driekoningenkapel. Met de nieuwe bewoners brak ook een nieuwe periode aan in het gebruik van het terrein.

Wellicht de ingrijpendste verandering betrof de sloop van gebouw E (afb. 5.20). De zuidgevel werd volledig afgebroken. In de uitbraaksleuf werd uitsluitend vijftiende-eeuws materiaal aangetroffen. Het keldertje werd dichtgestort met puin, dat onder andere uit een nokvorst en daktegels bestond. Het aardewerk dat werd aangetroffen, stamt eveneens uit de vijftiende eeuw. Onder het puin werd op de bakstenen keldervloer een donkerbruine zandlaag aangetroffen, waarin zich vrijwel uitsluitend grijs aardewerk bevond. Aan de hand van dit materiaal is een sloopdatum na 1500 onwaarschijnlijk. Een mogelijke reden voor de sloop van het gebouw is het uitgraven van het keldertje, dat tot onder de fundering had plaatsgevonden. Daarbij werd de constructie waarschijnlijk verzwakt. Net als de keldervloer helde het fundament over naar het westen. Vermoedelijk speelde ook de inklinking van de ondergrond die in de vijftiende eeuw nog steeds doorzette, een rol hierin. Dat de kelder juist aan de kreekzijde van het fundament de steun van de grond had weggenomen, zal de draagkracht van de muur er niet beter op hebben gemaakt. De verzakkingen waren mogelijk ook al waarneembaar op het moment dat de broeders arriveerden waarna zij besloten om de bouwvallige constructie af te breken. Ook in de zestiende eeuw werd vanwege de inklinking van de vullingslagen in de oude kreekbedding en de verzakkingen van bovengelegen structuren als gevolg hiervan grond opgebracht op het terrein.

Aan de noordzijde van gebouw D werden in deze periode twee huisjes opgetrokken. Van één hiervan zijn de summiere resten van de schouw in een nog aanwezige zijgevel aangetroffen. Van het andere huisje is een keldertje behouden gebleven (afb. 5.21). De eenvoudige bouwwijze en de beperkte grootte van de huisjes (die te reconstrueren valt tot ongeveer 5,5x3,75 m) doet vermoeden dat het hier twee zogenaamde kameren betreft. In de late Middeleeuwen was het bij een gasthuis niet ongebruikelijk om eenvoudige huisvesting te bouwen voor de armen die zorg nodig hadden. Andere voorbeelden van dit soort kameren zijn op meerdere plaatsen in Utrecht te vinden. Beide kameren van de Nieuwe Kamp zijn bij de begeleiding ten noorden van het onderzoeksterrein waargenomen. Bij een beperkte ontgraving van de bovengrond tot maximaal 50 cm bleef het onderzoek beperkt tot de bovenkant van de aangetroffen funderingen. Het is dan ook onbekend of er zich nog oudere resten in de grond bevinden, of dat de kameren de eerste gebouwen waren die op deze plek gebouwd werden. Vastgesteld is wel dat latere ingrepen uit de negentiende en twintigste eeuw de grond tot ongeveer 2 m diepte hebben verstoord en dat eventuele hoger gelegen archeologische resten alleen nog kunnen worden verwacht onder de achterste helft van het zuidelijke huisje. Het noordelijke huisje was alleen nog aantoonbaar aanwezig in de achtergevel van het hoekhuis aan de Brigittenstraat 9. Tijdens de verbouwingswerkzaamheden werd de achtergevel gereinigd, waarbij de schouw en de daklijn uit het begin van de zestiende eeuw opnieuw in het zicht kwamen. Op basis van de aangetroffen summiere resten is geen uitspraak te doen of beide huisjes op hetzelfde moment zijn gebouwd. Het is echter wel aannemelijk dat ze een vergelijkbare opzet en gebruik hebben gekend. Mogelijk zijn op de hoek Brigittenstraat/ Cruystrate nog twee vergelijkbare kameren gebouwd, direct achter het koor van de kapel.

Uit aanpassingen in het grote gebouw D blijkt dat de gebouwen van de Tertiarissen niet altijd voldeden aan de wensen van de broederschap. Binnen de bestaande fundamenten werden gelijktijdig zes poeren bijgebouwd. Twee in de lengte-as, en twee paar aan de oostzijde daarvan. Met een baksteenformaat van 26x13x6 cm en een tienlagenmaat van 73 cm is de bouw in de eerste helft van de zestiende eeuw te plaatsen. Opvallend is dat de verbouwing voornamelijk bedoeld lijkt te zijn voor een veranderd gebruik van de oostelijke helft van het gebouw. Aan de westzijde was het kennelijk niet nodig om de funderingen aan te passen. Dit duidt erop dat aan de straatzijde kleine vertrekken werden gemaakt, waarbij de poeren het gewicht van de scheidingsmuren moesten dragen. Aan de zijde van de binnenplaats zou dan een gang de toegang tot deze kamertjes hebben verschaft.

Voor veranderend gebruik van gebouwen A, B en C zijn geen concrete aanwijzingen aangetroffen. De oorzaak daarvan ligt vooral in het feit dat zij veel slechter behouden zijn gebleven. Wel werd tegen de westzijde van gebouw C een beerput aangelegd, waarvan de stortkoker in de westgevel werd ingebouwd . Bij de bouw hiervan werd een poer van één van de bijgebouwtjes deels gesloopt. Mogelijk werden alle kleinere constructies gesloopt en werd gebouw C in deze fase tot één structuur samengevoegd.

De grote veertiende-eeuwse beerput (zie paragraaf 5.2) werd in deze periode gesloopt. Dit blijkt uit een massief puinpakket dat in de afgebroken beerput is gestort en waarin zich zestiende-eeuws materiaal bevond. Een uitbraakspoor aan de noordwestzijde van de beerput hangt mogelijk samen met de verwijdering van een goot die naar de beerput gelopen kan hebben. Een grote afvalkuil werd door de uitbraaksleuf van de beerput gegraven, waarbij de veertiende-eeuwse poer direct naast de beerput voor de helft werd uitgebroken. Ten zuiden van gebouw B werd door de bewoners opnieuw afval begraven. In de vullingen van deze kuilen is naast materiaal uit de zestiende eeuw ook aardewerk uit vroegere perioden aangetroffen. Aangezien op dezelfde plek ook al door de

5.21 Het keldertje van de 'kamer' direct ten noorden van gebouw D (gezien van oost naar west). De bovenkant van het muurwerk op de achtergrond ligt min of meer op de hoogte van de begane grond. Het keldertje zal uitsluitend gebruikt zijn voor de opslag van goederen. De kelder van gebouw E zal een vergelijkbaar karakter hebben gehad.

Tertiarissen afvalkuilen werden gegraven, is vermenging van het vondstmateriaal opgetreden.

Een opvallende afvalkuil bevond zich in de uiterste zuidwesthoek van het onderzoeksterrein. Slechts een deel van de kuil is opgegraven aangezien hij zich tot buiten het onderzoeksterrein uitstrekt. Met een waargenomen afmeting van 6x3 m en een diepte van 1,8 m behoort hij tot één van de grootste sporen die tijdens het onderzoek zijn aangetroffen. Het aardewerk uit deze kuil is nader onderzocht (zie hoofdstuk 6). De analyse van het aardewerk laat zien dat het materiaal, dat hoofdzakelijk zestiende-eeuws is, bestaat uit standaard huishoudelijk goed. Het weinig luxe gebruiksaardwerk past goed in de context van een armengasthuis. Mogelijk zijn in deze kuil de bezittingen gestort die de broeders hebben moeten achterlaten bij hun gedwongen vertrek na de Reformatie.

5.5 De Reformatie: Het begin van het einde van de religieuze gemeenschappen (1580-1633)

De Reformatie van 1580 had ingrijpende gevolgen voor de bestaande religieuze gemeenschappen binnen heel Utrecht. Zo is van het Brigittenklooster uit de literatuur bekend dat zij bezittingen en gebouwen moesten afstaan en dat de mannen binnen hun gemeenschap het klooster moesten verlaten. De vrouwen mochten blijven, maar er mochten geen nieuwe nonnen meer toetreden. Ook aan de broederschap zullen de gewijzigde politieke verhoudingen niet zomaar voorbij zijn gegaan. Vanwege de religieuze grondslag van hun organisatie werden hun bezittingen waarschijnlijk eveneens verbeurd verklaard en vielen toe aan de stad. Vermoedelijk werden ze al snel gedwongen hun panden te verlaten. Van 1603 tot 1633

werd bij de Driekoningenkapel een noodhospitaal ingericht, dat bestuurd werd vanuit het Catherijnegasthuis. Hiervoor werd aan de oostzijde van de kapel een gebouw bijgeplaatst (Kipp 1982). Van dit gebouw zijn geen resten aangetroffen tijdens het onderzoek.

Gebouw B werd waarschijnlijk tijdens of kort na de Reformatie gesloopt (afb. 5.22). Tot deze datering is gekomen op basis van het vondstmateriaal dat is aangetroffen in een aantal elkaar oversnijdende afvalkuilen die gedeeltelijk boven het massieve fundament lagen, en op basis van de scherven die aangetroffen werden in een kleine uitbraaksleuf op de veronderstelde plek van de zuidwesthoek van het gebouw. Al deze sporen bevatten zestiende-eeuws materiaal. Het afval dat in de afvalkuilen werd aangetroffen, varieerde sterk van samenstelling. Zo wisselden brandlagen, puinlagen, zandige lagen en lagen met veel etensresten (mosselen, bot, verbrand bot etc.) elkaar af. De complexiteit van deze opvullingen, hun weliswaar wisselende maar overeenkomstige samenstelling en de grootte van deze kuilen (die gezamenlijk een oppervlakte hadden van 5x5 m) maakten een uitgebreid onderzoek binnen de gestelde tijd onmogelijk. Er is dan ook besloten om deze kuilen vlaksgewijs te verdiepen. Het aantal kuilen en hun precieze onderlinge samenhang is dan ook niet bekend. Het meest prominent is de onderste afvalkuil, die tot een langwerpige rechthoek is te reconstrueren (afb. 5.23) Opvallend aan deze kuil is dat de noordzijde van deze kuil nagenoeg samenvalt met de vermoede positie van de noordgevel van gebouw D en dat direct ten noorden hiervan sporen met veel mortelresten aangetroffen zijn, die mogelijk het uitbraakspoor van de gevel zijn. Dit duidt erop dat de kuil gegraven is op een moment dat gebouw D al afgebroken was. De kuil werd waarschijnlijk als afvaldump gebruikt, aangezien de onderste vulling bot, mosselen en brandsporen bevat. Later is de kuil opgevuld met kleibrokken en bouwpuin.

Duidelijk is dat de plek van gebouw B in de zestiende eeuw in hoofdzaak gebruikt werd om van het afval af te komen dat onder andere afkomstig was van de sloop van enkele gebouwen die waarschijnlijk in de nabije omgeving hebben gestaan. Het kan daarbij ook om gebouwen zijn gegaan die tot het Brigittenklooster hebben behoord, dat in deze periode eveneens te maken kreeg met onteigening. Uit de literatuur is bekend dat een aantal van hun gebouwen beschadigd werden toen zij als oefendoelen werden gebruikt door een schutterij. De averij was in zeker één geval zo groot dat het ontruimd moest worden. Mogelijk viel gebouw B als eerste ten prooi aan de Reformatie, die uiteindelijk bijna alle sporen van religieus leven op deze plek in de stad zou uitwissen.

De vele gewonden die de strijd in de Tachtigjarige Oorlog veroorzaakte, noopte het bestuur van het Catherijnegasthuis ertoe om tijdelijk ook de kapel zelf als ziekenzaal in te richten. Het is aannemelijk dat op zulke momenten alle geschikte gebouwen langs de Cruysstraete eveneens voor dit doel werden gebruikt. Aangezien de broederschap al sinds haar oprichting een gasthuis bestuurde, ligt het voor de hand dat juist daarom het stadsbestuur er voor koos om hier een dependance van het Catherijnegasthuis te vestigen. Het is zelfs goed mogelijk dat de naam waaronder het noodhospitaal bekend is komen te staan, het Driekoningengasthuis, dezelfde is als het gasthuis dat door de broederschap werd geleid bij hun 'Drye koningen kapel'. Mogelijk veranderde tijdens de Reformatie vooral de schaal van de ziekenverzorging en de bestuursvorm van het gasthuis, maar bleef de bestemming van de gebouwen in wezen gelijk. Dit wil niet zeggen dat er niet veel veranderde voor het gebruik van de gebouwen en het terrein er omheen. Die delen van het broederschapcomplex die al aan de ziekenzorg gewijd waren, zullen waarschijnlijk grotendeels intact zijn geïntegreerd in het noodhospitaal, of vormden zelfs de ruggengraat daarvan. Die delen die aan religieuze taken gewijd waren, zullen waarschijnlijk afgestoten of in onbruik geraakt zijn. Die delen die als huisvesting dienden voor leden van de broederschap, zullen mogelijk gebruikt zijn voor de inkwartiering van soldaten of anderen, bijvoorbeeld artsen of verplegend personeel. Duidelijk is wel dat de eenheid die onder de broederschap bestond, uiteen begon te vallen.

Voor zowel gebouw C als D zijn concrete aanwijzingen gevonden dat ze deel hebben uitgemaakt van het noodhospitaal. In gebouw D werd de doorgang naar gebouw A in de zeventiende eeuw dichtgezet met bakstenen van 23/24x12x5 cm en een tienlagenmaat van 56 tot 57 cm. Vervolgens werd de kelder gebruikt als verzamelplaats voor beer en ander afval. De beeraanslag die in de naden rondom de dichtzetting doordrong, geeft aan dat de opening nog voor het gebruik als beerkelder gesloten werd (afb. 5.24). De aanslag werd nog tot op een hoogte van 1,80 m+NAP aangetroffen. Alle fundamenten van gebouw D waren aan de binnenzijde met eenzelfde beeraanslag bedekt, wat betekent dat op een gegeven moment 60 m3 beer en ander afval in de kelder aanwezig moet zijn geweest. Van deze inhoud is tijdens het onderzoek nog ongeveer een kwart (een beerlaag van 50 cm dik) aangetroffen. Een klein deel hiervan is ter plaatse gezeefd op een maaswijdte van 2 mm. Het overgrote deel is in twee dagen met de machine uitgegraven, uitgespreid en met de troffel selectief doorzocht op vondstmateriaal. Er is vooral gezocht naar vondstmateriaal van enig formaat, naar randen en bodems van aardewerk, en naar materiaal dat bijzonder of juist karakteristiek bevonden werd. Deze selectie bedroeg uiteindelijk zo'n 1500 scherven en 200 complete individuen. Dit vondstcomplex dateert uit het eerste kwart van de zeventiende eeuw en zal daarmee waarschijnlijk afkomstig zijn uit het noodhospitaal. Afgezien van de grote hoeveelheid aardewerk leverde de beerkelder tevens andere vondstcategorieën op. Er werden veel fragmenten van tabakspijpen aangetroffen,

5.22 Vlakoverzicht van de situatie rond het begin van de zeventiende eeuw. Tijdens de reformatie werden de gebouwen door de broederschap verlaten en in gebruik genomen als noodhospitaal van het Catherijne gasthuis. Gebouw B werd gesloopt, waarna op die plek veel afval werd gestort. De kelder van gebouw D werd in gebruik genomen als beerkelder. Een deel van de inhoud daarvan werd later in een grote kuil midden op het terrein (de zgn. 'zalfpottenkuil') begraven. De letters G tot en met I en K zijn coderingen voor de gedetailleerd onderzochte aardewerkcomplexen (zie hoofdstuk 6).

5.23 Serie afvalkuilen in sleuf 7 die de zuidelijke gevel van gebouw B doorsnijden (gezien van noord naar zuid). Het deel van de kuil op de voorgrond is reeds in de eerder aangelegde sleuf 6 afgewerkt. Links de bovenzijde van de oostelijke fundering van gebouw B, die midden in de kreekvulling was gelegen. Rechts op de voorgrond een van de kuilen uit de vroegste bewoningsfase.

5.24 De doorgang tussen gebouw D (rechts) en gebouw A (links) werd in twee fases dichtgezet. Beide fases zijn kort op elkaar gevolgd. De foto toont de situatie na verwijdering van de vermoedelijke tweede fase. De beeraanslag in de kelder van gebouw D, die vooral prominent aanwezig is op het onderste deel van het muurwerk, is ook te zien in de dichtzetting.

die alle uit het eerste kwart van de zeventiende eeuw dateren. Er kwam een haardsteen met het jaartal 1608 aan het licht. Een luizenkam heeft een directe relatie met de ziekenzorg. Daarnaast werden er onder meer dertien knikkers, een rond leistenen (speel?)schijfje, een fragment dun leer of perkament, een baksteuntje van witbakkend pijpaardewerk afkomstig van tegelfabricage, een fragment van een vrij forse natuurstenen vijzel, een kuikendrinkbak, een deel van een leren schoen, een plavuis met witte slib en groen glazuur en een gemarmerde tegel gevonden.

Een vondstcomplex dat sterke overeenkomsten vertoonde met de vondsten uit de beerkelder van gebouw D, werd aangetroffen in de beerput die aan gebouw C toebehoorde. Het is zeker dat beide locaties in dezelfde periode gebruikt zijn, waarmee ook gebouw C tot het noodhospitaal gerekend moet worden. Een deel van de inhoud van de beerkelder in gebouw D is begraven in een grote kuil met een diameter van 4 m, die centraal gelegen was op het opgravingsterrein (de zogenaamde 'zalfpottenkuil'). De diepte bedroeg ruim 2 m, waarmee hij door twee veertiende-eeuwse afvalkuilen heen werd gegraven. Waarschijnlijk is de afvalkuil pas na de sluiting van het noodhospitaal gegraven. Het aardewerk uit de beerkelder onderin gebouw D, uit de beerkelder direct ten westen van gebouw C en uit de zalfpottenkuil is nauwkeurig onderzocht (zie hoofdstuk 6).

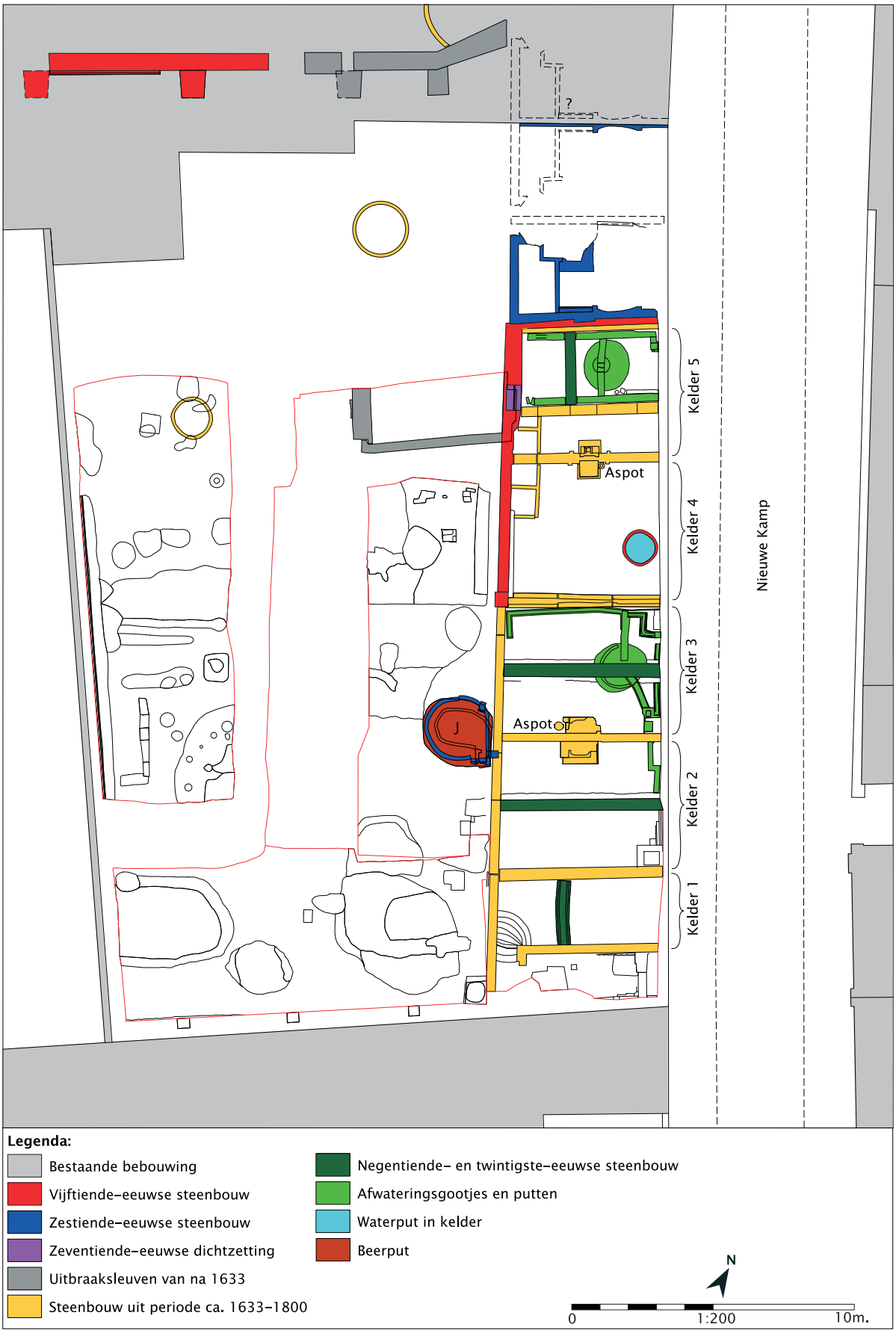
5.6 Van kloostergebouw naar woonhuizen (1633-1900)

De opheffing van het noodhospitaal in 1633 luidde een periode in waarin de onteigende bezittingen overgingen in handen van de burgerij (afb. 5.25). Van enkele kloostergebouwen van de Brigittinessen die aan de huidige Brigittenstraat lagen, is bekend dat deze in dat jaar werden aangekocht door particulieren. Het was gebruikelijk dat grote gebouwen in delen verkocht werden, waarbij de kopers zich verplichtten om inpandig scheidingsmuren te bouwen op de eigendomsgrens. Zij bouwden vervolgens hun bezit om tot woonhuizen. De Driekoningenkapel werd in 1636 op soortgelijke wijze in tweeën gedeeld. Op basis van de koopakten en het noodonderzoek in Brigittenstraat 7 is vast komen te staan dat het koor van de kerk buiten de transactie viel. De reden daarvoor is niet duidelijk. Arnout van Buchel beschrijft in zijn *Monumenta* (240; folio 132r) dat het koor van de kerk van de Brigittinessen, gelegen op de plaats van het gasthuis van Onze Lieve Vrouwe in de Wijngaard, in 1583 beschadigd raakte als gevolg van de activiteiten van de schutterij. Aangezien zijn informatie deels uit de tweede hand stamde, is niet uit te sluiten dat het beschadigde koor dat van de Driekoningenkapel betrof. Mogelijk werd het koor al vóór 1636 gesloopt om plaats te maken voor een nieuw huis, of werd het verworven door Margaretha Jans van Meppel, die één van de kameren op de hoek van de Brigittenstraat en de Cruysstraete gekocht had. De twee kopers van de voormalige kapel verwierven tevens de grond ten zuiden daarvan, waarmee het voormalige broederschapsterrein definitief opgesplitst werd in kleinere percelen. Over de verkoop van gebouwen B en C, direct aan de Cruysstraete gelegen, is tijdens het beperkte archiefonderzoek niets bekend geworden. Ook over het eigendom van de overige kameren is niet veel duidelijk geworden.

Gebouw D wordt in tweeën verdeeld

Gebouw A, gelegen op het achterterrein van Brigittenstraat 7, werd waarschijnlijk rond 1646 afgebroken, toen Christianus Mathias het door Adriaen van Mathenesse verbouwde oostdeel van de kapel overnam. Tot grote diepte werden de funderingen uitgebroken, waarna de kelder werd dichtgegooid met sloopafval dat uit de zeventiende eeuw dateert. Opvallend is dat de eerste opvulling van zowel de uitbraaksleuven als de kelder zelf met beer uit de kelder van gebouw D geschiedde. In deze dunne beerlaag onderin gebouw A bevond zich een aantal scherven die aantoonbaar tot eenzelfde pot of schaal behoorden die aangetroffen was in de beerkelder van gebouw D. Aangezien de sloop van het onderkelderde gebouw A een metersdiep gat moet hebben veroorzaakt, is het onwaarschijnlijk dat het gedeeltelijk legen van de beerkelder lang er na heeft plaatsgevonden. De sloop van gebouw A valt dus waarschijnlijk samen met verbouwingen die plaatshadden in gebouw D. Ook de grote afvalkuil die ten zuiden van gebouw A werd aangetroffen, zal toen gegraven zijn.

In 1643 besloot het stadsbestuur om de Cruysstraete door te trekken naar de Schalkwijkstraat, waarmee de huidige Nieuwe Kamp ontstond. In 1646 werden er erven aan de oostzijde uitgegeven en kan de aanleg als voltooid worden beschouwd. De verbouwingen in gebouw D moeten rond deze tijd geplaatst worden. Net als andere grote gebouwen werd het in tweeën gesplitst, waartoe een scheidingswand in het midden werd geplaatst. Aan weerszijden werden kelders aangelegd (kelders 4 en 5). Gezien de beeraanslag die werd aangetroffen boven het vloerniveau, kan niet uitgesloten worden dat hiervoor een deel van de beerlaag verwijderd moest worden. Dit zou dan in de voormalige kelder van gebouw A kunnen zijn gestort. Een 50 cm dikke beerlaag bleef achter tussen de fundamenten. Hierop werd een puinpakket gestort. De scheidingsmuur was tot op dezelfde diepte gefundeerd als het oorspronkelijke gebouw, waarvoor de funderingssleuf door de resterende beerlaag en tot op het zand was ingegraven (afb. 5.26). Op het moment dat de muur gebouwd werd, was de oorspronkelijke voorgevel al gesloopt tot op het niveau waarop de keldervloeren zouden worden aangelegd (afb. 5.27). De scheidingsmuur doorbrak de vijftiende-eeuwse rooilijn en sloot aan op een gevel die in de huidige rooilijn van de Nieuwe Kamp gestaan heeft. Dit duidt er op dat de verbouwing pas plaatsvond nadat de Nieuwe Kamp was aangelegd.

5.25 Vlakoverzicht na opsplitsing van de bezittingen van de broederschap. Gebouwen C en D werden verbouwd tot vijf afzonderlijke panden die met hun voorgevel aan de nieuw aangelegde Nieuwe Kamp kwamen te liggen. Het daarachter gelegen terrein komt in zijn geheel in bezit van één eigenaar van Brigittenstraat 7, met uitzondering van een 8 voet brede strook aan de zuidzijde. Gebouw A werd afgebroken, evenals het koor van de kapel. De aangegeven grondsporen zijn aangetroffen op ruim 2,50 m+NAP. De letter J is een codering voor een gedetailleerd onderzocht aardewerkcomplex (zie hoofdstuk 6).

5.26 De zeventiende-eeuwse scheidingsmuur in gebouw D (gezien van zuid naar noord). Aan de linkerzijde is de beerkelder nog niet uitgegraven.

5.27 Detail van de aansluiting van de zeventiende-eeuwse scheidingsmuur in gebouw D op de vijftiende-eeuwse oostelijke fundering langs de Nieuwe Kamp (gezien van zuid naar noord).

5.28 Scheidingsmuur tussen gebouwen C en D in de zeventiende eeuw (gezien van oost naar west). De linkerzijde wordt gevormd door de oude vijftiende-eeuwse, in leem gemetselde fundering van gebouw C. De rechterhelft, in witte kalkmortel gemetseld, werd bij de aanleg van de kelders in gebouw D rond 1646 toegevoegd.

5.29 De vermoedelijk originele vloer in kelder 4 in gebouw D (gezien van zuid naar noord). De onderliggende constructie tekent zich duidelijk af. In de linker bovenhoek is de verzakte constructie zichtbaar die mogelijk deel uitmaakte van het 'trappenhuis'. De waterput rechts behoort tot dezelfde bewoningsfase.

5.30 De haardplaats in kelder 4 in gebouw D (gezien van zuid naar noord).

5.31 Aftekening van traptreden bij het stucwerk in kelder 5 in gebouw D (gezien van oost naar west).

5.32 De westgevel van kelders 2 en 3 in gebouw C (gezien van oost naar west). Fragmenten van het vijftiende-eeuws muurwerk zijn nog steeds herkenbaar, met name in de spaarboog. Links is de ondermetseling in stroken goed te zien. De bovengelegen boogconstructies behoren toe aan de twintigste-eeuwse fundering van drukkerij Bruna.

Ook de zuidgevel van gebouw D werd in deze fase gesloopt. Tegen de oude fundering van de noordgevel van gebouw C werden op zodanige wijze nieuwe stukken muur opgemetseld, dat die samen een geheel vormden met het oude fundament (afb. 5.28). Er zijn geen aanwijzingen dat de noordgevel van gebouw D eveneens gesloopt is. Aangezien deze muur zich buiten het opgravingsterrein bevond, is de noordzijde ervan niet onderzocht, terwijl aan de zuidzijde dusdanig veel toevoegingen uit de negentiende en twintigste eeuw waren aangebracht dat ook daar geen duidelijk zicht op de (eventuele) zeventiende-eeuwse verbouwingen verkregen kon worden. De oorspronkelijke westgevel bleef echter nagenoeg intact, wat vooral blijkt uit de nette aansluiting die de scheidingsmuur maakte met de achtergevel. In een latere bewoningsfase zouden er echter ingrijpende restauratiewerkzaamheden aan de binnenzijde van de muur moeten worden uitgevoerd.

In beide kelders 4 en 5 werd in een fraai patroon een vloer van plavuizen gelegd (afb. 5.29). Ook de schouwen die tegen de scheidingsmuur waren geplaatst werden zorgvuldig gebouwd en bekleed met wandtegeltjes. Oorspronkelijk zullen dit mogelijk uitsluitend Delftsblauwe tegels zijn geweest, waarvan er tijdens het onderzoek nog enkele zijn aangetroffen, die waren hergebruikt in een latere fase. Beide haardplaatsen hadden een ingegraven aspot aan de rechterzijde (afb. 5.30). In de zuidwest hoek van kelder 5 en de noordwest hoek van kelder 4 werden enkele rechthoekige constructies aangetroffen, waarvan de functie niet kon worden vastgesteld. Mogelijk maakten ze deel uit van de constructie voor de trap. In kelder 5 waren in de westgevel, boven de constructies, de gaten voor traptreden nog aanwezig (afb. 5.31). Mogelijk zijn de stenen constructies de resten van de muurtjes die de trap aan de kelderzijde afsloten en waarin de traptreden bevestigd waren. In dat geval kan de ruimte onder de trap voor opslag van kleine goederen hebben gediend. Hoewel de tegelvloer niet onder het 'trapgat' doorliep, was de bodem wel afgedekt met bakstenen en was er geen open verbinding met de vroeg zeventiende-eeuwse beerlaag die zich onder de vloer bevond. In kelder 4 werd in het zuidoosten een forse waterput aangelegd, waarvoor een flink deel van de vijftiende-eeuwse fundering werd verwijderd. De nette aansluiting van de plavuizen vloer op de waterput laat zien dat de waterput vanaf het eerste gebruik van de kelder al aanwezig was.

Ook gebouw C wordt in tweeën verdeeld

Ook Gebouw C werd in deze periode verbouwd, waarbij twee kelders werden aangelegd (kelders 2 en 3). Een derde kelder (kelder 1) werd pas in de achttiende eeuw gebouwd. Kelders 2 en 3 tonen grote overeenkomsten met die van gebouw B, zowel in grootte als in stijl. Aangezien gebouw C oorspronkelijk geen onderkeldering kende, werden ze in dit geval echter uitgegraven in de

ondergrond. Hun gewenste diepte leidde ertoe dat tot onder de vijftiende-eeuwse funderingen gegraven moest worden. Dit had tot gevolg dat onder de funderingen nieuwe muren moesten worden gebouwd. Om de stevigheid van de gevel tijdens het graafwerk niet teveel te verzwakken, werd dit zogenaamde ondermetselen in smalle stroken van elk ongeveer 1 m breed uitgevoerd, waarbij ook de grondboog werd opgevuld met metselwerk (afb. 5.32). Ook onder de noordgevel werd op soortgelijke wijze de funderingsdiepte verlaagd. Deze muur werd tevens richting de Nieuwe Kamp verlengd, waarmee ook deze verbouwing na 1643 te dateren is. Het verleggen van de rooilijn had hier tot gevolg dat de gehele voorgevel verwijderd moest worden om plaats te maken voor de kelders. Ook alle funderingen van eventuele tussenmuren werden bij de aanleg opgeruimd. De kelders zelf liepen waarschijnlijk door tot onder de huidige straat, waar ze vermoedelijk via een luik toegankelijk waren voor de levering van goederen. In beide kelders zijn de onderste treden van stenen trappen aangetroffen, die tot buiten de huidige rooilijn moeten hebben doorgelopen. Het is niet aannemelijk dat de voorgevel hier buiten de huidige rooilijn heeft gelopen, aangezien er geen historische bronnen bekend zijn die van een ingrijpende wijziging van de Nieuwe Kamp spreken. Aan de straatzijde zijn dichtzettingen uit de twintigste eeuw waargenomen, die bij het onderzoek verder ongemoeid zijn gelaten.

De beide kelders 2 en 3 hadden een centrale haardplaats die gelegen was tegen de nieuw gebouwde scheidingsmuur en ze kenden een vloer van plavuizen. In kelder 3 werd rechts naast de schouw een ingegraven aspot aangetroffen. Deze was netjes onder het niveau van de plavuisvloer ingegraven en afgedekt met een zogenaamde aspotplavuis: een speciale plavuis waarin een gat werd uitgespaard zodat men eenvoudig de as in de pot kon schuiven. De uitvoering en gebruikte materialen in deze kelders waren wat soberder dan die van hun noordelijke buren. De vloeren waren nagenoeg volledig in rode plavuizen uitgevoerd, en alleen rondom de haardplaats was een zwarte tegel gebruikt. Bij de schouw was geen bijzondere afwerking toegepast. Ook in deze kelders werden enkele Delftsblauwe tegeltjes aangetroffen. Opvallend is dat het hier om negentiende-eeuwse kopieën handelde, die sterke gelijkenis vertoonden met de tegels uit de noordelijke kelders 4 en 5.

Onder de vloeren van de kelders 2 en 3 werden aan de straatzijde smalle gootjes aangetroffen, die zich in kelder 3 nog verder doorzetten langs de noordgevel. Deze mondden uit in een put die onder de vloer van kelder 3 gelegen was. Waarschijnlijk werden zij aangelegd om op eenvoudige wijze bij het schrobben van de vloer van het overtollige water af te komen. De put waarop deze gootjes uitkwamen, is niet gebruikt om van het overige huishoudelijke afval af te komen. Tijdens het onderzoek werd namelijk nagenoeg geen vondstmateriaal in de put aangetroffen. Wel werd er een fragment van een balk in aangetroffen (vondstnr. 251; zie paragraaf 8.2.3). Voor het afval werd de vijftiende-eeuwse beerput direct achter gebouw C opnieuw gebruikt. Ook daar is echter weinig materiaal uit deze bewoningsfase aangetroffen. De aanzienlijke hoeveelheid pijpaarden steeltjes en kopjes toont echter duidelijk aan dat deze beerput nog tot in de negentiende eeuw in gebruik is geweest. De stortkoker naar de beerput was niet toegankelijk vanuit de kelder. Hiervoor moest men aan de westzijde naar de begane grond. In kelder 2 werden de uitsparingen voor de traptreden aangetroffen. In kelders 2 en 3 zijn geen duidelijke bewoningsfasen aangetoond. Met een stevige ondergrond onder de vloer waren deze kelders goed gebouwd en er zijn dan ook geen sporen van grootschalige herstelwerkzaamheden gezien. Zij zullen, net als kelders 4 en 5, waarschijnlijk tot aan de negentiende eeuw in gebruik zijn gebleven. De puinvulling die in deze kelders is aangetroffen, bevatte echter geen duidelijk dateerbaar materiaal, zodat een gebruik tot in de twintigste eeuw mogelijk moet worden geacht.

De kelders van gebouw D verzakken

In kelders 4 en 5 zijn meerdere bewoningsfasen te onderscheiden. De slappe ondergrond van beer en puin onder de keldervloeren leidde tot ernstige verzakkingen. In de twee kelders probeerde men dit probleem op twee verschillende wijzen op te lossen. In kelder 4 werd minstens eenmaal de vloer opgehoogd en werd er een nieuwe tegelvloer gelegd (afb. 5.33). Het vondstmateriaal in het zandpakket dat tussen de twee vloeren werd aangetroffen, duidt erop dat dit al in de zeventiende eeuw moet hebben plaatsgehad. De gebruikte tegels waren nagenoeg identiek, maar het patroon waarin de vloer gelegd werd, was duidelijk anders. Ook de muurtjes bij de trappen verzakten. Waarschijnlijk heeft men toen de trappen geheel in hout uitgevoerd en van een nieuwe stenen constructie afgezien. De vloer uit de tweede fase werd namelijk op hetzelfde niveau aangelegd als het restant van de muurtjes die daarmee keurig in hetzelfde vlak als de vloer kwamen te liggen. Onder de trap, in de noordwesthoek van de kelder, werden nu ook tegels neergelegd, al lagen die niet erg netjes in hetzelfde vlak als de vloer. Deze kleine ruimte zal gebruikt zijn als opslagruimte. Een kleine, rechthoekige constructie bleef onder de onderste treden bestaan. Het zal hier een loze, afgesloten restruimte betroffen hebben, die ook al in de stenen fase niet gebruikt zal zijn. Dat ook deze nieuwe vloer nog verzakte, blijkt wel uit het vele herstelwerk dat uitgevoerd was. Uit de haardplaats van deze kelder blijkt dat de schouw al eerder vernieuwd was. Aan weerszijden werden zogenaamde wangen aangebracht, en het geheel werd opnieuw betegeld, ditmaal met magenta tegels, waarop een witte ruit was aangebracht. Enkele Delftsblauwe tegels bleven behouden.

5.33 De tweede en vermoedelijk laatste vloer in kelder 4 in gebouw D (gezien van oost naar west). Ook deze vloer is ernstig verzakt, en uit het vele herstelwerk blijkt dat dit al het geval was tijdens het gebruik. Opvallend is dat de vloer netjes aansluit op de stenen constructie van het (gesloopte) trappenhuis. De verweerde vijftiende-eeuwse achtergevel is deels voorzien van nieuw metselwerk. Mogelijk is dit al aangebracht bij de oorspronkelijke verbouw tot keukenkelder rond 1646.

5.34 De zeventiende-eeuwse 'split-level' vloer in kelder 5 in gebouw D (gezien van west naar oost). De hoger gelegen vloer ligt op hetzelfde niveau als de overige kelders. Het deel op de voorgrond is later uitgediept. Onder deze vloer werd een uitgebreid systeem van goten aangetroffen, die afwaterden op een put die in het midden onder de keldervloer lag. De vloer wordt doorsneden door een laat negentiende-eeuwse muur van een beerkelder.

5.35 De stenen balk die geconstrueerd werd in kelder 5 in gebouw D (gezien van zuid naar noord). De twee rechter poeren zijn zestiende-eeuws en staan naast vijftiende-eeuwse fundamenten (zie ook afb. 5.22). Net achter de balk is nog de afvoerput te zien waarop de goten afwaterden.

In kelder 5 werd de vloer ook minstens eenmaal opgehoogd. Aangezien ook hier hetzelfde gewijzigde patroon als uit kelder 4 werd toegepast, zullen beide keldervloeren mogelijk tegelijkertijd vernieuwd zijn. Kennelijk bood deze ophoging onvoldoende soelaas tegen het verzakken. Daarop werd de noordelijke helft van de kelder 50 cm uitgediept. De vloer bij de haardplaats bleef op het oude niveau (afb. 5.34). Ook bij deze haardplaats zijn drie fases vastgesteld op de stookplaats zelf. Het is dus onwaarschijnlijk dat deze ruimte al snel buiten gebruik werd gesteld. Tussen beide vloeren werd een grof gemetselde stenen balk over de zestiende-eeuwse poeren gelegd (afb. 5.35). De afwezigheid van een poer aan de westzijde leidde ertoe dat er een gat in de westelijke muur werd gehakt, waarin de balk werd opgelegd. Op deze balk werd geen beeraanslag aangetroffen, wat duidelijk maakt dat hij op zijn vroegst gebouwd kan zijn bij de verbouwing uit 1646. De afwezigheid van eenzelfde balk in kelder 4 maakt het onwaarschijnlijk dat hij onderdeel uitmaakte van het oorspronkelijke verbouwingsplan. In de verdiepte kelderruimte (waaronder zich nog steeds beer bevond) werd een vloer zonder opsmuk neergelegd. Hier werd een andere plavuis gebruikt dan in de overige vloeren. Onder de vloer werd ook hier een goot gemaakt die afwaterde op een put die door de beerlaag heen was gegraven. Ook deze oplossing bleek niet voldoende om de verzakkingen tegen te gaan. Bij het onderzoek werden flinke kuilen in de vloer aangetroffen. De verzakkingen, die waarschijnlijk ook gepaard gingen met stank van de beer, zullen ertoe bijgedragen hebben dat deze kelders uiteindelijk werden verlaten. De kelders werden opgevuld met puin, waartussen zich aardewerk uit het begin van de negentiende eeuw bevond. Daarnaast werden enkele opmerkelijke vondsten gedaan: een bijzondere zandstenen zonnewijzer en twee middeleeuwse zandstenen bouwelementen, waarvan op één sporen van goudbeschildering werden aangetroffen. Mogelijk was het puin afkomstig van een ingrijpende verbouwing van een van de oude kloostergebouwen, bijvoorbeeld binnen de voormalige Driekoningenkapel.

De meest zuidelijke en vijfde kelder (kelder 1), week duidelijk af van de vier keukenkelders. Er werd een 2,5 m brede kelder uitgegraven. De datering hiervan is op basis van het aangetroffen muurwerk in de achttiende eeuw te plaatsen. De kelder behoorde toe aan een klein huisje met een totale breedte van ruim 4 m. Hiervan zijn, behalve de kelder, slechts fragmentarische resten van de fundamenten aangetroffen. De stenen trap in de kelder leidde naar een smalle gang van ongeveer 1 m breed (afb. 5.36). In de twintigste eeuw werd het oostelijk deel van de kelder dichtgezet en bleef alleen de achterste 2 m nog in gebruik. Het deel aan de straatzijde werd volgestort met puin en huishoudelijk afval. Vóór de bouw van het huisje lag ter plaatse van de gang de toegang tot het perceel van de koper van het westelijk deel van de Driekoningenkapel.

5.36 De originele vloer in kelder 1 aan de zuidzijde van gebouw C (gezien van oost naar west). Ook in deze kelder werd later een tweede, hoger gelegen vloer aangelegd.

5.37 De situatie na aanleg van vlak 1 in de sleuven 1 en 2 (gezien van noord naar zuid). Op de achtergrond zijn binnen de contouren van gebouw C de gewelven zichtbaar die deel uitmaken van de fundering voor de drukkerij van Bruna. Op de voorgrond zijn binnen de contouren van gebouw D diverse recente kelders uitgegraven. (Bron: Fotodienst Gemeente Utrecht)

Deze toegang van 8 voet (ongeveer 2 m) breed was bij de koop bedongen en het is onwaarschijnlijk dat die al snel geblokkeerd zal zijn door een gebouw. In de ruimte tussen de steeg en keukenkelder 2 heeft mogelijk wel een klein gebouw gestaan die de toegang naar de Nieuwe Kamp vrij liet. De bouw van kelder 1 heeft echter alle sporen hiervan uitgewist.

5.7. Moderne tijd

In de negentiende eeuw lijkt de strook langs de Nieuwe Kamp veel van zijn status verloren te hebben. Op de kadastrale kaart van 1832 werd van alle erven langs de Nieuwe Kamp het gebruik omschreven als ‘stal’. Ze hadden op dat moment dus hun woonfunctie al verloren. De bestemmingen zijn niet altijd even duidelijk te plaatsen. Er zijn op dat moment slechts vier eigenaren, en hun bezit wordt gezamenlijk omschreven met andere aangrenzende percelen. Alleen gebouw D is wel eenduidig aangegeven en beschreven. Ook dit is een ‘stal’. Het archeologisch onderzoek heeft niet veel informatie over de periode vanaf de negentiende eeuw verschaft, niet in de laatste plaats omdat deze periode geen onderzoeksdoel vormde. Desalniettemin is ook deze periode gedocumenteerd en gefotografeerd.

Gebleken is dat het gebruik van de gebouwen langs de Nieuwe Kamp kleinschalig van aard was. Op de plaats van gebouw D werd opnieuw een aantal kelders aangelegd, die veel kleiner waren dan de keukenkelders uit de zeventiende eeuw. Opnieuw werd er een beerkelder gebouwd, die waarschijnlijk nog tot in de twintigste eeuw in gebruik is gebleven. Daarnaast werden twee kolenkelders gebouwd die aan de straatzijde gelegen waren. Eén in keukenkelder 4 en de andere in keukenkelder 5. Beiden waren ingegraven tot de keldervloeren en hadden deze plaatselijk verstoord. Ook de (mogelijk) zeventiende gevelzone aan de Nieuwe Kamp werd door een harde mortel en diepzwarte aanslag aan het oog ontrokken. Bij de toekomstige nieuwbouwplannen zou deze behouden blijven, zodat geen nader onderzoek aan deze gevel is uitgevoerd.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw werden opnieuw grootschalige bouwwerken neergezet. Als eerste vestigde zich de uitgeverij van A.W. Bruna zich langs de Nieuwe Kamp, waarvan het kantoor zich bevond op Brigittenstraat 7 (destijds samengevoegd met nummer 9). De drukpersen bevonden zich op de plaats van gebouw C, en hiervan zijn de zware stenen fundamenten aangetroffen tijdens het onderzoek in kelders 2 en 3. In het midden van beide ruimten werd een zware muur dwars op de

straat gebouwd, waarna vier zware gewelven werden gemetseld (afb. 5.25 en 5.37). De funderingssleuven waren duidelijk waarneembaar in de uitgebroken keldervloeren. Om de gewelven voldoende draagkracht te kunnen geven, werd de bovenzijde van de muren van de kelders 2 en 3 afgebroken, waarop de gewelven werden opgemetseld. Ook in de westelijke gevel werden opnieuw aanpassingen gemaakt. Aan de straatzijde werden de kelders nu dichtgemetseld, met uitzondering van de zuidelijke helft van kelder 2. In dit deel werd opnieuw een tegelvloer aangelegd. Onder alle vier de gewelven werd tijdens het onderzoek een massief puinpakket aangetroffen, dat vanaf de straatzijde onder gewelven moet zijn aangebracht. Mogelijk werd dit puin toegevoegd om de vibraties die de drukpersen veroorzaakten in de fundering te dempen.

Ook het hele perceel achter Brigittenstraat 7 werd in de twintigste eeuw bebouwd. De fundamenten werden tot in de bovenzijde van vijftiende-eeuwse ophogingslagen ingegraven, en zullen daarbij veel archeologische resten uit de vijftiende eeuw en later, indien nog aanwezig, vernietigd hebben. Zo bevond de oostelijke muur van gebouw E zich direct onder deze fundamenten. Dat men de funderingen desalniettemin met zorg bouwde, bleek wel uit het feit dat boven de zestiende-eeuwse beerput van gebouw C een boogconstructie werd opgenomen in het fundament. Ook boven de afwateringsput in kelder 2 werd een dergelijke boogconstructie aangetroffen. Voorafgaand aan het onderzoek is het merendeel van deze funderingen onder begeleiding verwijderd. De zorgvuldige sloop heeft er zeker toe bijgedragen dat een aanzienlijk deel van de vijftiende-eeuwse bewoningssporen behouden zijn gebleven voor het veldonderzoek dat erna heeft plaatsgevonden. Het is aannemelijk dat ook de gebouwen achter Brigittenstraat 7 tot de uitgeverij Bruna hebben behoord. Na het vertrek van de uitgeverij werden in de jaren ‘50 van de vorige eeuw de gebouwen in gebruik genomen voor de huisvesting van de eerste groepen gastarbeiders

6 Het aardewerk

(A. van Helbergen en S. Ostkamp)

6.1 Inleiding

Tijdens het archeologische onderzoek aan de Nieuwe Kamp is een grote hoeveelheid (scherven van) keramiek geborgen. De vondsten zijn tijdens de opgraving op selectieve wijze verzameld. Bij grote aardewerkconcentraties zijn vooral de grotere fragmenten geborgen, zodat lang niet al het aardewerk is meegenomen. Hoewel deze werkwijze zeker van invloed is geweest op de in dit hoofdstuk gepresenteerde tabellen, grafieken en de daaruit volgende statistieken, is de hierdoor veroorzaakte vertekening waarschijnlijk niet significant. Er is immers geen sprake geweest van een selectie van het materiaal op basis van vooraf vastgestelde strategieën, waarbij bepaalde bakselgroepen of soorten van voorwerpen niet verzameld zijn. Het materiaal dat aldus is verzameld, kan derhalve als een aselecte steekproef worden beschouwd.

Omdat het niet zinvol was om alle geborgen scherven in detail te determineren, is er voor gekozen om na een zorgvuldige specialistische scan van alle keramische vondsten slechts een deel van de vondstcomplexen nader te onderzoeken. Tijdens deze scan zijn alle vondstgroepen van een datering voorzien en is een selectie gemaakt van de nader uit te werken vondstgroepen. Daarbij zijn vooral die contexten geselecteerd die een min of meer gesloten vondstcontext bevatten en daarnaast een grotere groep vondsten opleverden. Tevens is gekeken naar de conserveringstoestand van het materiaal. Het zijn immers vooral de contexten met meer complete objecten die de meeste informatie over de vroegere eigenaren van de vondsten onthullen. Tenslotte is erop gelet dat de geselecteerde vondstcontexten zoveel mogelijk de verschillende bewoningfasen op de onderzoekslocatie belichten.

De uiteindelijke selectie bestaat uit elf vondstcomplexen, die in het totaal ruim 6100 scherven bevatten. De scherven leverden tezamen tenminste 250 potindividuen op. Deze selectie is door ArcheoSpecialisten in Amersfoort gedetermineerd. Omdat de vondsten kort na afloop van de opgraving en voorafgaande aan de scan reeds door medewerkers van Cultuurhistorie gemeente Utrecht zijn gepuzzeld en deels gerestaureerd, zijn er ook uit de niet geselecteerde contexten diverse min of meer complete voorwerpen onder de vondsten. Omdat ook deze objecten informatie verschaffen over de bewoningsgeschiedenis van de onderzoekslocatie, zijn deze in de vondstcatalogus opgenomen. De contexten waaruit ze tevoorschijn kwamen, worden evenwel niet behandeld.

De determinatie van de geselecteerde keramische vondsten is uitgevoerd door A. van Helbergen en N. Jaspers onder supervisie van S. Ostkamp. Alle keramische vondsten zijn ingevoerd in de standaard aardewerktabel zoals die door ArcheoSpecialisten wordt gehanteerd. De in de catalogus opgenomen vondsten zijn getekend en/of gefotografeerd door M. Hoppel.

6.2 Het 'Deventer systeem'

Het in dit rapport beschreven aardewerk is gedetermineerd volgens de standaard van het zogenaamde 'Deventer-systeem'. Om de vondstgroepen die tijdens de opgraving in Utrecht zijn verzameld te kunnen vergelijken met vondsten die elders in ons land tevoorschijn kwamen en nog zullen komen, is het noodzakelijk dat ze typologisch op een standaard wijze worden ingedeeld en beschreven. In 1989 is om tot een dergelijke standaard te komen het zogenaamde 'Deventer-systeem' geïntroduceerd.[1] De doelstellingen van dit systeem zijn meervoudig. Enerzijds kunnen met behulp van dit instrument op een snelle en eenvoudige wijze laatmiddeleeuwse en vroegmoderne voorwerpen van keramiek en glas worden ingedeeld. Anderzijds ontstaat op deze manier van werken gaandeweg een steeds groter wordende referentiecollectie voor de beschrijving van vondstgroepen uit de genoemde periodes. Daarnaast kan op basis van de aan dit systeem gekoppelde inventarislijsten van de beschreven vondstgroepen statistisch onderzoek worden verricht naast het bij de diverse sociale lagen behorende aardewerk bestanddeel van de huisraad. Zo kunnen bijvoorbeeld regionale verschillen in beeld worden gebracht. Op dit moment bestaat reeds een aanzienlijke reeks van aan deze standaard gekoppelde publicaties.[2]

De classificatie van aardewerk met behulp van het Deventer-systeem volgt een vast stramien. Eerst worden de keramiekvondsten per vondstcomplex naar materiaalsoorten (keramiek of glas) uitgesplitst, waarna de keramiek verder naar baksel wordt onderverdeeld. Vervolgens worden per baksel of materiaalsoort (glas) aan de individuele objecten codes toegekend. Op basis daarvan wordt een tellijst van het minimum aantal exemplaren (MAE) samengesteld of vindt een schatting plaats van het aantal potindividuen op basis van de bewaard gebleven randpercentages (*Estimated Vessel Equivalents* of kortweg EVE's). Voor dit rapport is gewerkt met de laatste methode. De aan de verschillende voorwerpen toegekende codes

bestaan uit de drie volgende elementen: het baksel, het soort voorwerp en het op dat specifieke model betrekking hebbende typenummer. Zo krijgt een pispot van roodbakkend aardewerk de codering: (rood bakkend aardewerk)-pis(pot)-gevolgd door een typenummer (bijvoorbeeld r-pis-5). Dit typenummer is uniek voor een bepaalde vorm. Wanneer een model nog niet eerder is beschreven, krijgt het een nieuw typenummer, dat vervolgens in een centraal bestand wordt opgenomen.[3] Door middel van de aan de voorwerpen toegekende codes kunnen deze vergeleken worden met soortgelijke objecten die eerder binnen het Deventer-systeem zijn gepubliceerd. Naast de inventarislijst is een representatieve selectie van (archeologisch) complete voorwerpen en bijzondere fragmenten opgenomen in een catalogus, die eveneens een standaard indeling heeft (Bijlage II). De catalogus is ingedeeld naar de afzonderlijke vondstgroepen en volgt zo dezelfde opbouw als het navolgende hoofdstuk. Binnen de behandelde contexten is de catalogus verder ingedeeld naar baksel.

6.3 Beschrijving van de vondstgroepen

Binnen de bewoningsgeschiedenis van het onderzoeksterrein aan de Nieuwe Kamp is op basis van historische gronden en de opgravingsresultaten een aantal fasen vastgesteld:

Fase I: Pre Broederfase (vóór 1360)
Fase II: Vroege Broederfase (1360-1407)
Fase III: Gemengde fase (1407 tot 1484)
Fase IV: Late Broederfase (1484-1580)
Fase V: Late Gasthuisfase (1580-1633)
Fase VI: Burgerfase (1633-1900)

De geselecteerde vondstcomplexen stammen uit verschillende bewoningsfasen en zijn beschreven in tabel 6.1.

6.3.1 De pre-Broederfase (vóór 1360)

De oudste fase van menselijke bewoning aan de Nieuwe Kamp vond plaats aan een kreek die midden door het onderzoeksgebied liep. Het betrof aanvankelijk een buiten de stadswallen gelegen geuldal, de *Oudelle* genaamd. Deze middelgrote beek is zeer waarschijnlijk gebruikt als kleine waterweg met agrarische activiteiten op de oevers. De eerste sporen van menselijke bewoning stammen uit de vroege veertiende eeuw en bestaan uit een tweetal vierkante kuilen op de westoever van de kreek (zie afb. 5.2). Deze kuilen bevatten echter weinig aardewerk en ze hielden mogelijk verband met de laatste periode van het agrarische gebruik van de *Oudelle*. Mogelijk was er in het oude geuldal een wijngaard gevestigd, hetgeen de latere naam 'Maria in de Wijngaard' zou kunnen verklaren. De weinige keramiekvondsten uit de Pre Broederfase (dus vóór 1360) zijn niet nader onderzocht.

6.3.2 Vroege Broederfase (1360-1407)

In 1360 geeft het stadsbestuur toestemming aan het broederschap 'Maria in de Wijngaard' om een armengasthuis in de *Oudelle* te stichten. In 1370 mocht hier een kapel worden bijgebouwd. Vanaf 1407 is er tevens sprake van een zusterschap op het kloosterterrein. De zusters wonen in een tweetal panden oostelijk van de kapel van 'Maria in de Wijngaard'. Deze zustergemeente behoorde evenals de broederschap niet tot een specifieke orde. De *Oudelle* werd in deze periode nog steeds door de kreek doorsneden en is te betitelen als een uithoek van de stad. Weliswaar waren de hier gevestigde kloostergemeenschappen gelegen binnen de wallen, maar het gebied was verder nauwelijks geürbaniseerd en het had een nog zeer plattelandskarakter.

Tabel 6.1: Overzicht van de elf onderzochte aardewerkcomplexen en hun fasering

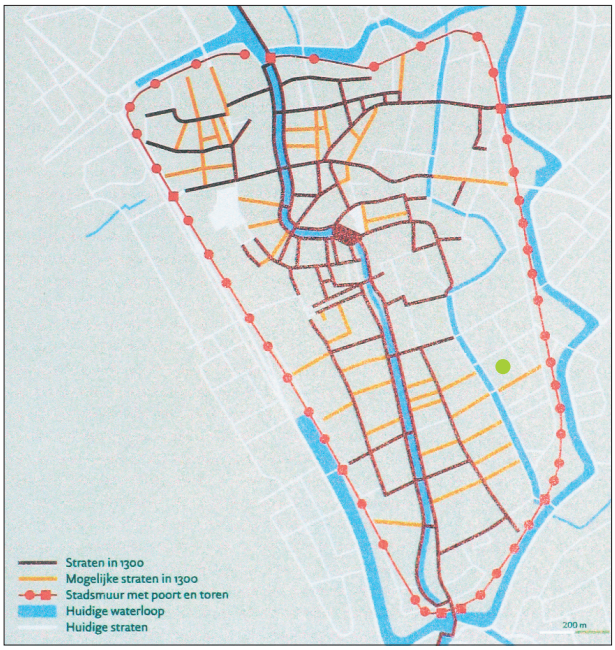
Vondstcomplex	Fase	Ligging
A: Afvalkuil A (ca. 1400)	Fase II	Zie afb. 5.5
B: Afvalkuil B (ca. 1400)	Fase II	Zie afb. 5.5
C: Vroege afvalkuil (ca. 1400)	Fase II	Zie afb. 5.5
D: Brandkuil met veel voedselresten (ca. 1400)	Fase II	Zie afb. 5.5
E: Grote en vroege beerput (ca. 1400)	Fase II	Zie afb. 5.5
F: Afvalkuil west (1500-1600)	Fase IV	Zie afb. 5.20
G: Beerkelder 1 (gebouw D) (1600-1650)	Fase V	Zie afb. 5.22
H: Zalfpottenkuil (1600-1625)	Fase V	Zie afb. 5.22
I: Beerlaag van geleegde beerput (1600-1650)	Fase V	Zie afb. 5.22
J: Beerput gebouw C (veertiende/vijftiende eeuw en zeventiende/achttiende eeuw)	Fase III en VI	Zie afb. 5.20 en 5.25
K: Beerkelder 2 (gebouw A) (1400-1650)	Fase V	Zie afb. 5.22

Een achttal, deels in de zeventiende eeuw vergraven, afval- en/of paalkuilen is op basis van het vondstmateriaal te dateren in het laatste kwart van de veertiende en/of het eerste kwart van de vijftiende eeuw (zie afb. 5.5). Hiermee stammen deze contexten uit de periode waarin het broederschap op deze locatie was gevestigd. Enkele van de kuilen waren gevuld met organisch afval, zoals eierschalen, visgraten, mosselen en botmateriaal. Tevens bevatten deze kuilen resten van huishoudelijk afval, waaronder keramiek. Van vier van deze kuilen is de keramische inhoud onderzocht. Vlak ten noorden van dit cluster afvalkuilen vond in de veertiende eeuw de eerste steenbouw op het terrein plaats (gebouw A), waarbij ook een grote stenen beerput werd aangelegd. De put bevatte slechts een dunne beerlaag en een zeer beperkte hoeveelheid vondstmateriaal.

A: Afvalkuil A (ca. 1400)
Afvalkuil A bevatte in totaal 114 scherven van keramiek. Het zijn de resten van 'standaard' laatmiddeleeuws gebruiksaardewerk. Naast enkele niet nader te definiëren wandscherven zijn er onder de vondsten een kom, enkele steengoed kannen (catalogusnr. 1), een grijsbakkende kan (catalogusnr. 2) en een kan en een drietal grapen van roodbakkend aardewerk. Daarnaast zijn er fragmenten van twee kogelpotten gevonden. Het grijs- en het roodbakkende aardewerk vormen met respectievelijk 39% en 52% het leeuwendeel van de vondsten. De datering van de vondsten ligt voornamelijk tussen 1375 en 1425, hoewel de scherven van de kogelpotten en het blauwgrijze aardewerk van vroegere datum zijn. Deze fragmenten zijn ongetwijfeld als opspit in de kuil beland.

B: Afvalkuil B (ca. 1400)
Afvalkuil B was mogelijk een onderdeel van afvalkuil A. Het is niet uitgesloten dat het afval van kuil A over de reeds bestaande afvalkuil B heen gestort is. In het veld was het echter niet mogelijk de relatie tussen beide vondstcomplexen eenduidig vast te stellen.

Ook afvalkuil B bevatte scherven van standaard laatmiddeleeuws gebruiksaardewerk, hoewel er niet meer dan twintig scherven zijn gevonden. Onder de vondsten zijn fragmenten van (proto-)steengoed kannen, een Maaslandse witbakkende pot, een blauwgrijze en een grijze kogelpot. In vergelijking met afvalkuil A is sprake van een grotere verscheidenheid in bakselsoorten, terwijl geen enkel baksel een duidelijk groter aandeel heeft. De vondstgroep is significant kleiner dan die van afvalkuil A. Het is zelfs de vraag of we daadwerkelijk met een afvalkuil te doen hebben, of dat de in de kuil gevonden scherven eerder als opgespit materiaal geduid moeten worden. De aangetroffen bakselsoorten zijn alle typerend voor de late Middeleeuwen. De datering van de vondsten ligt echter duidelijk vroeger dan die van de vondsten uit afvalkuil A. Een deel van het materiaal stamt uit de dertiende eeuw, terwijl een ander deel eerder (vroeg-) veertiende-eeuws is.

6.1 Plattegrond van Utrecht in 1300 met stratenplan (uit: Renes, H., Historische atlas van de stad Utrecht. Twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht, Amsterdam 2005). De groene stip is het opgravingsterrein

Tabel 6.2 Aantal scherven per bakselgroep in 'Afvalkuil A'

Bakselcode ds	Totaal
bg	1
G	44
kp	2
R	59
S1	1
S2	7
Eindtotaal	**114**

Tabel 6.3 Aantal scherven per bakselgroep in 'Afvalkuil B'

Bakselcode ds	Totaal
bg	2
G	3
kp	2
R	5
S1	5
S5	1
wm	2
Eindtotaal	**20**

C: Vroege afvalkuil (ca. 1400)
Afvalkuil bevatte 41 scherven en een complete grape.[4] In dit vondstcomplex is sprake van een brede vertegenwoordiging van de in de Middeleeuwen gebruikte aardewerkgroepen, zij het dat deze slechts in een zeer beperkt aantal scherven per soort vertegenwoordigd zijn. De fragmenten zijn afkomstig van een grijsbakkende kom, een roodbakkende bakpan en enkele kannen van steengoed uit Siegburg en Langerwehe. Daarnaast zijn er onder de vondsten scherven van proto-steengoed en aardewerk uit Pingsdorf en het Maasland en een lokale kogelpot. Deze laatste vondsten stammen uit de twaalfde en/of de dertiende eeuw. Steengoed is met 37% van de vondsten de grootste groep. Daarna volgen rood- en grijsbakkend aardewerk, die ieder met 25% vertegenwoordigd zijn. De objectdatering van de artefacten past in de late veertiende en/of het begin van de vijftiende eeuw, hoewel een deel duidelijk vroeger is. Een opvallende vondst is een afgebroken haakoor van roodbakkkend aardewerk (catalogusnr. 3). De vorm van het oor is opvallend grillig. De pottenbakker heeft bewust een gezichtje in de kromming van het oor geboetseerd. Het primitieve gelaat is geaccentueerd door een witte sliblaag en een spaarzaam aangebracht loodglazuur met koperoxide

D: Brandkuil met veel voedselresten (ca. 1400)
Een brandkuil bevatte naast een grote hoeveelheid voedselresten 192 scherven. Met 64% vormt het roodbakkende aardewerk de hoofdmoot van het materiaal. Het overige materiaal bestaat voor 19% uit grijsbakkend aardewerk, voor 13,5% uit ongeglazuurd steengoed, terwijl de restgroepen uit proto-steengoed, geglazuurd steengoed en blauwgrijs aardewerk bestaan. Net als in de reeds beschreven afvalkuilen is er sprake van het gebruikelijke laatmiddeleeuwse keramiek, zoals kannen van proto-steengoed en steengoed uit Siegburg, en lokaal vervaardigde kannen, kommen, grapen en bakpannen van rood- en grijsbakkend aardewerk. Ondanks het 'standaardkarakter' van de vondsten uit brandkuil D is er in de kuil, naast enkele interessante fragmenten, een aantal archeologisch complete potten gevonden, die we hieronder nader zullen bespreken.

Twee drinkschaaltjes van steengoed uit Siegburg (catalogusnr. 4) wijzen op de consumptie van wijn en mogen derhalve opgevat worden als een aanwijzing voor een zekere mate van welstand van de vroegere bewoners. Naast dit uit het Duitse Rijnland ingevoerde steengoed bevatte de brandkuil een groot aantal lokale producten, afkomstig uit de werkplaatsen van Utrechtse pottenbakkers. Een grote scherf is afkomstig van een reducerend gebakken (grijze) kom met een manchetrand en drie lobvoeten (catalogusnr. 5). De kom is ongetwijfeld gebruikt voor het afromen van melk. Vervaardigd van dezelfde locale Utrechtse rivierklei, maar dan oxiderend gebakken (rood), zijn enkele bakpannen (catalogusnrs. 6 en 7), een tweetal grapen (catalogusnrs. 8 en 9) en een roodbakkend kan (catalogusnr. 10). Ze hebben zo een identiek voorkomen dat het vermoeden bestaat dat ze uit eenzelfde lokale pottenbakkerij afkomstig zijn.[5] Een vuurtest (catalogusnr. 11) is van een type dat we eerder in de periode 1575–1625 zouden verwachten. Op basis van het gesloten karakter van het vondstcomplex moeten we echter concluderen dat dit model in Utrecht blijkbaar al veel vroeger in zwang moet zijn geraakt. De kuil is overigens geen geheel zuivere context. Dit blijkt onder meer uit een potscherf van witbakkend Maaslands aardewerk (catalogusnr. 12), die afkomstig is van een pot die uit het tijdvak van 1125 en 1175 stamt. Het is een van de aanwijzingen van een twaalfde-eeuwse bewoningsfase op de onderzoekslocatie. Het is overigens zeer gebruikelijk om ouder, opgespit materiaal in latere vondstcontexten aan te treffen.

E: Grote en vroege beerput (ca. 1400)
Een grote en vroege beerput is op basis van baksteenformaten en mortel te dateren in de tweede helft van de veertiende eeuw, alhoewel het aardewerk eerder uit de vroege vijftiende eeuw stamt. Ondanks zijn forse omvang, een doorsnede 4 m, bevatte de put slechts enige tientallen centimeters beer, waarin een zeer beperkte hoeveelheid keramisch vondstmateriaal is aangetroffen. De put toont aan dat de steeds intenser bloeiende geloofsgemeenschap in de vijftiende eeuw niet langer zijn toevlucht zocht tot simpele afvalkuilen voor het verwerken van het toenemende huis-, tuin- en keukenafval van de kloostersamenleving. Helaas is de put in latere eeuwen gereinigd, waardoor de meeste informatie over het laatmiddeleeuwse dagelijkse kloosterleven verloren ging. Het ontbreken van latere vondsten bewijst overigens dat de put niet is hergebruikt.

In de dunne laag beer die na de reiniging achterbleef, bevonden zich slechts twaalf fragmenten van gebruikskeramiek. Het zijn scherven van steengoed kannen uit Siegburg en Langerwehe en enkele lokaal vervaardigde Utrechtse kannen van roodbakkend aardewerk. Naast de weinige scherven werd wel een complete witbakkende papkom met geel glazuur aangetroffen.[6] Het betreft een zeldzaam vroeg voorbeeld van een in onze streken vervaardigd stuk witbakkend aardewerk. Deze vondsten zijn grofweg te dateren tussen 1250 en 1450.

Niet geselecteerde vondstcomplexen
Uit de niet geselecteerde vondstcomplexen uit de Vroege Broederfase zijn twee artefacten vermeldenswaard: een vrijwel complete, in de oven iets scheef gezakte Jacobakan uit Siegburg (catalogusnr. 13), die afkomstig is uit de vulling van een sloot of diepe kuil, waargenomen in het zuidprofiel van sleuf 7 (zie afb. 4.1) (1350-1400), en een gave roodbakkende grape (catalogusnr. 14), die werd gevonden in een afvalkuil (1375-1450).

Samenvatting Vroege Broederfase (1360-1407)
De onderzochte afvalkuilen en de beerput bevatten niet meer dan beperkte hoeveelheden keramiek. De

gevonden vormen behoorden destijds zonder uitzondering tot de 'standaard' huishoudelijke waar. Er is binnen de vondstcomplexen geen sprake van luxe of overdaad, noch in kwaliteit, noch in kwantiteit. Slechts een tweetal Siegburger drinkschaaltjes zou in indirecte zin (de consumptie van wijn) op een iets hogere mate van materiële welstand kunnen wijzen, maar ook dit gegeven mag niet worden overschat. De broeders van 'Maria in de Wijngaard' behoorden niet tot een specifieke (rijke) orde. Ze konden zich blijkbaar niet méér veroorloven dan zich te vestigen op de natte westelijke oever van een weliswaar binnen de stad gelegen, maar nog niet echt ontgonnen geuldal.[7] Een duidelijke tweederangs bouwlocatie, waar ze omstreeks 1360 een armengasthuis stichtten (afb. 6.1). De keramische vondsten geven evenmin reden om te veronderstellen dat er in de Vroege Broederfase sprake was van een 'groots en meeslepend kloosterleven in materiële zin'. Vrijwel alles wijst erop dat het kloosterleven van de broeders op de westelijke oever van de kreek in de *Oudelle* in de periode van 1360 tot 1407 vrij simpel en pover was. In dit opzicht leefden de monniken blijkbaar het leven dat er van ze verwacht werd.

6.3.3 Gemengde fase (1407 tot 1484)

In het begin van de vijftiende eeuw verliezen de westelijke en oostelijke zijde van de kreek hun agrarische karakter en wordt de kreek gedempt. Het nieuwe terrein wordt in gebruik genomen en, getuige de fundamenten van enkele stenen gebouwen, bebouwd (zie afb. 5.12). In 1407 bewoont een zusterschap een tweetal panden op het aan de oostzijde vrijgekomen bouwterrein naast de broederkapel. Het vergaat deze zustergemeente voorspoedig en zij groeit uit tot het 'Convent van Maria in de Zonne' (1468), behorende tot de Derde Orde van Sint Franciscus, een zogenaamde 'lekenorde'. De orde heeft haar eigen woongebouwen en een kapel aan de oostzijde van de oorspronkelijke *Oudelle* ter plaatse van de huidige Birgittenstraat 7-9.

Opvallend is dat uit deze vijftiende-eeuwse periode nauwelijks grondsporen en vondsten zijn aangetroffen. Slechts enkele, elkaar oversnijdende afvalkuilen zijn aangetroffen achter gebouw B, op de zuidzijde van het onderzoeksterrein. Op dit terreindeel is echter ook al rond 1400 afval begraven. Het aardewerk uit de onderste opvullagen van de kreek stamt uit het laatste kwart van de veertiende en het eerste kwart van de vijftiende eeuw. Direct bovenop deze vulling is een laag met daarin vijftiende-eeuws materiaal aangetroffen. Een tonput, de onderkant van een waterput bij gebouw E, bevatte een puinlaag met daarin materiaal uit de eerste helft van de vijftiende eeuw. Het vondstmateriaal dat direct onder de fundering van dit pand werd gevonden, stamt eveneens uit de vijftiende eeuw. Het aardewerk dat is gevonden in een uitbraaksleuf en op een keldervloer van gebouw E is eveneens in de vijftiende eeuw te dateren.

Tabel 6.4 Aantal scherven per bakselgroep in 'Vroege afvalkuil'

Bakselcode ds	Totaal
g	11
kp	1
pi	2
r	10
s1	7
s2	7
s5	1
wm	2
Eindtotaal	**41**

Tabel 6.5 Aantal scherven per bakselgroep in 'Brandkuil met veel voedselresten'

Bakselcode ds	Totaal
bg	1
g	37
r	122
s1	26
s2	1
s5	4
wm	1
Eindtotaal	**192**

Tabel 6.6 Aantal scherven per bakselgroep in 'Grote en vroege beerput'

Bakselcode ds	Totaal
g	5
r	1
s1	3
s2	3
Eindtotaal	**12**

6.3.4 Late Broederfase (1484-1580)

In 1484 treden de zusters toe tot de kloosterorde van de Heilige Birgitta, waarbij de groeiende en (dus) met ruimtegebrek kampende voormalige zusterschap van Maria in de Zonne gelijktijdig een woningruil aangaat met de blijkbaar minder florerende broederschap van Maria in de Wijngaard. Het nieuwe Brigittenconvent verkrijgt hierbij de oorspronkelijke broederkerk en het bijbehorende armengasthuis en verhuist van de oost- naar de westzijde van de gedempte *Oudelle*. Op deze westelijke zijde worden afvalkuilen en beerputten aangelegd (zie afb. 5.20). In 1580 vond in Utrecht de Reformatie plaats en vervielen de kloostergoederen aan de stad. Het besloten karakter van het klooster werd toen opgeheven.

In deze periode werd de veertiende-eeuwse beerput gesloopt en volgestort met een puinpakket, waarin zich het nodige zestiende-eeuwse materiaal bevond. Ten zuiden van gebouw B werd opnieuw afval begraven, waardoor een vermenging van zestiende-eeuws vondstmateriaal met eerder dateerbare artefacten plaatsvond. De vondsten uit dit pakket zijn niet aan een nader keramisch onderzoek onderworpen.

F: Afvalkuil west (1500-1600)
Een opvallende afvalkuil bevond zich in de uiterste zuidwesthoek van de onderzoekslocatie. Omdat de kuil zich tot buiten de opgravingsput uitstrekte, is slechts een deel ervan opgegraven. Met een waargenomen afmeting van 6 bij 3 m en een diepte van bijna 2 m behoort de kuil tot een van de grootste sporen die tijdens het onderzoek zijn aangetroffen.

Afvalkuil west bevatte 956 fragmenten van keramiek. Met 66% is het roodbakkende aardewerk veruit de grootste bakselgroep binnen het vondstcomplex, met 18% gevolgd door de diverse steengoed-baksels (s1 2%; s2 15% en s5 1%). De derde categorie is met 6% die van het grijsbakkende aardewerk. Witbakkend, Hafner, blauwgrijs en Iberisch aardewerk alsmede pijpaarden artefacten komen slechts zeer beperkt in het vondstcomplex voor.

De vondsten bestaan voor een belangrijk deel uit 'standaard huishoudelijk goed'. Uit de afvalkuil kwam een overvloed aan scherven tevoorschijn, die afkomstig zijn van bakpannen, grapen kannen, kommen en in beperkte mate ook koppen, borden, pispotten, komforen, bloempotten en varia zoals zalfpotjes, vetvangers, testen, lekbakken en olielampjes. Dit weinig luxe gebruiksaardewerk past goed in het beeld van de materiële cultuur van een bedelklooster en een armengasthuis.

Opvallend is evenwel de variatie in de objectdatering van de verschillende vondsten. De kuil moet op basis van de jongste vondsten in de zestiende eeuw worden geplaatst. Naast de in deze context te verwachten zestiende-eeuwse vondsten (ca. 56 % van het totaal), bestaat een aanzienlijk deel uit veertiende- en vijftiende-eeuws materiaal (ca. 44%). De vroege vondsten bestaan uit scherven van steengoed en rood- en grijsbakkend aardewerk. Opvallend is dat de vroege keramiek qua functie vrijwel uitsluitend bestaat uit kannen, grapen, kommen en potten, terwijl de later te dateren keramiek bovendien ook bestaat uit borden, koppen, pispotten, bakpannen, komforen, bloempotten, lekschalen, gatenpotten, kruiken, testen, vetvangers, olielampen en zalfpotten. Het is duidelijk dat het huishoudelijke gebruiksaardewerk in de loop der tijd een steeds grotere variatie ging vertonen. Het zich in materiële zin veranderende maatschappelijke en dagelijks leven in de late vijftiende en het begin van de zestiende eeuw zal hier zeker aan ten grondslag hebben gelegen.

Het is niet duidelijk of de afvalkuil stratigrafisch uit meerdere lagen heeft bestaan. De volgorde van vondstnummers geeft geen aanleiding te veronderstellen dat er vroegere en latere lagen waren. Ook in de opgravingdocumentatie wordt geen melding gemaakt van enige gelaagdheid. De vondsten geven echter wel aan dat afvalkuil west veel materiaal bevatte dat ouder is dan oorspronkelijk werd verondersteld. De vondsten uit deze afvalkuil beslaan niet alleen de Late Broederfase (1484-1580), maar zeker ook de daaraan voorafgaande Gemengde fase (1407 tot 1484) en misschien zelfs nog de Vroege Broederfase (1360-1407).

Er zijn in afvalkuil west vondsten gedaan die een individuele vermelding verdient.
Allereerst is er een witbakkende scherf (vondstnr.511.14) aangetroffen, die waarschijnlijk Romeins gladwandig aardewerk betreft en in de eerste eeuwen na de jaartelling kan worden gedateerd. Daarnaast is er een Pingsdorfscherf (vondstnr. 511.15) gevonden met een datering die grofweg tussen 900 en 1200 moet worden geplaatst. Deze 'vreemde eenden in de bijt' zijn alleen als opspit te verklaren. Het is tevens opvallend dat er zich onder de vondsten uit afvalkuil west nauwelijks complete exemplaren bevinden. Uitzondering hierop is een roodbakkende kan met een geknepen standring van lokale makelij (catalogusnr. 16). Onder de grote hoeveelheid scherven springt het fragment van een klein, welhaast miniatuur bakpannetje in het oog (catalogusnr. 15). Het voorwerp is waarschijnlijk gebruikt om kleine lekkernijen te bakken. Een bolle, roodbakkende pispot heeft een model waarvan parallellen totnogtoe ontbreken (catalogusnr. 17). Een bord met gegolfde rand (catalogusnr. 18) en een papkom (catalogusnr. 19) zijn beide geïmporteerd uit Keulen. Ze worden gerekend tot de groep van het zogenaamde hafner aardewerk, met de voor dit baksel zo typische mangaanspikkels en vlekjes. Een reconstrueerbare kruik van exotisch Iberisch aardewerk (catalogusnr. 20) is afkomstig uit Spanje of Portugal. De kruik heeft onze streken bereikt als verpakking van olijfolie of een ander levensmiddel. In hoeverre één enkele kruik een aanwijzing

is voor een luxueuze levensstijl in het Birgittenklooster valt te betwijfelen. Feit is wel dat dergelijke vondsten vooral worden aangetroffen in afvalputten bij de woonhuizen van de stedelijke middenklasse en kloostergemeenschappen. Mogelijk vormde de kruik en zijn inhoud destijds een uitzondering in de simpele kloosterkeuken, vol met roodbakkende grapen, vetvangers en bakpannen ter bereiding van een eenvoudige Laaglandse kost van bonen en erwten.[8] Een vergelijk met de voedselresten uit deze context (botten en zaden) ligt voor de hand.

Typerend voor kloostercontexten zijn twee religieus getinte vondsten. Het betreft de resten van een pijpaarden reliëf (catalogusnr. 22) en van een pijpaarden beeldje (catalogusnr. 21). Het reliëf zal ongeveer 30 x15 cm gemeten hebben. Duidelijk herkenbaar zijn resten van een spreuk (DOMNI PI...), een zegende hand en de mouw van een habijt, alsmede een sterrenhemel en een stukje aureool. Welke heilige was afgebeeld, is niet meer met zekerheid te achterhalen, hoewel het de heilige Barbara zou kunnen betreffen.[9] Het betreft een reliëf voor het privégebruik van één van de kloosterlingen. Het huisreliëf is op grond van stijlkenmerken te dateren tussen 1425 en 1475. Een latere datering voor deze in grote series vervaardigde objecten is evenwel niet uit te sluiten. Het heiligenbeeldje is slechts zeer beperkt bewaard gebleven. Een onderstukje met habijt en een aanhechtingspunt resten ons. Ook hier betreft het een religieus object voor privégebruik. Gezien de zeer beperkte resten van het beeldje is datering op grond van stijlkenmerken helaas niet mogelijk. In het kader van deze typisch religieuze en ontegenzeglijk Utrechtse vondsten dient de vraag zich aan of deze pijpaarden artefacten enig verband zouden kunnen houden met de vijftiende-eeuwse "*heyligenbacker*", die aan de Utrechtse Strosteeg zijn werkplaats had en uit wiens beerputten nogal wat pijpaarden productieafval in de vorm van heiligenbeeldjes en mallen tevoorschijn is gekomen.[10] Een nader onderzoek zou de moeite waard zijn.[11]

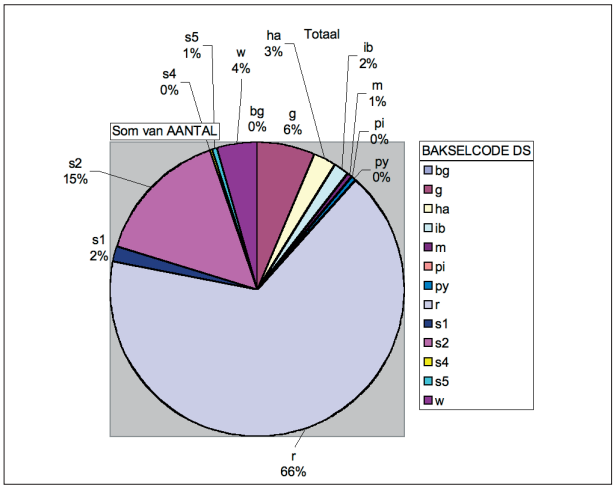
Samenvatting Late Broederfase (1484-1580)
Afvalkuil west bevatte – op een klein aantal uitzonderingen na – vooral resten van standaard huishoudelijk gebruiksgoed. De aangetroffen keramiek bestaat enerzijds uit een laat-veertiende- en vroeg-vijftiende-eeuwse vondstgroep, die weinig variatie kent, terwijl er anderzijds sprake is van een latere vondstgroep die zowel qua functie als voor wat betreft de baksels veel gevarieerder is. Dit aardewerk is te dateren vanaf het derde kwart van de vijftiende eeuw tot in de late zestiende eeuw. De afvalkuil bevat in dus in ieder geval afval uit zowel de gemengde fase van bewoning als de late broederfase.

6.3.5 Late Gasthuisfase (1580-1633)

In 1580 vond in Utrecht de Reformatie plaats en vervielen alle kerkelijke goederen aan de stad. Zo ook de

Tabel 6.7 Aantal scherven per bakselgroep in 'Afvalkuil west'

Bakselcode ds	Totaal
Bg	1
G	59
Ha	25
Ib	16
M	5
Pi	1
Py	4
R	635
s1	16
s2	143
s4	2
s5	6
W	43
Eindtotaal	**956**

Afb. 6.2 Procentuele verdeling van het aantal scherven per bakselgroep in 'Afvalkuil west'

Tabel 6.8: Aantal *Estimated Vessel Equivalents* (kortweg EVE's) per bakselgroep in 'Afvalkuil west'

Bakselcode ds	Totaal EVE's
G	0,4
Ha	1,1
Ib	1
R	14,5
s1	0,3
s2	3,8
s5	0,25
W	1,3
Eindtotaal	**22,65**

bezittingen van de Birgittenzusters en van de broederschap van Maria in de Wijngaard aan de Nieuwe Kamp. Het besloten karakter van het kloosterterrein werd opgeheven. De Brigittinessen mochten tot hun dood op het nu publieke kloosterterrein blijven wonen, de aanname van nieuwe nonnen in de Orde werd echter verboden. De broeders dienden daarentegen meteen hun biezen te pakken, overigens wel na ontvangst van een bescheiden pensioen. Reeds in 1583 vervielen de tuin, de kerk en het mannenverblijf aan de schutterij.[12] Op het terrein werd een militair noodhospitaal ingericht. De kelder van gebouw D werd als verzamelplaats voor beer en ander afval ingericht[13], hoewel het gezien het uit de kelder geborgen materiaal zeer wel mogelijk is dat de kelder reeds langer als afvalput gebruikt moet zijn. Centraal op het middenterrein is tevens een afvalkuil gevonden.[14] Bij de aanleg van deze kuil zijn twee veertiende-eeuwse afvalkuilen vergraven. In de centrale afvalkuil werd de inhoud van de waarschijnlijk overvolle beerkelder in gebouw D herbegraven. Daarnaast is de nodige beer uit waarschijnlijk dezelfde put gedumpt in en rond de resten van gebouw A.[15] Gebouw C en de bijbehorende beerput werden eveneens toegevoegd aan het complex van het noodhospitaal (afb. 5.22).[16] In 1633 werd het noodhospitaal opgeheven en ging het stadsbestuur over tot verkoop van het oude kloosterrein met opstanden aan de Utrechtse burgerij, waarna de vrijwel volledige afbraak van de oude kloostergebouwen en de nieuwbouw van woonhuizen volgden.

G: Beerkelder 1 (1600-1650)

De kelder van gebouw D werd bij de vestiging van het noodhospitaal op het kloosterterrein in de vroege zeventiende eeuw dichtgemetseld om als beerkelder voor het noodhospitaal te worden gebruikt. Mogelijk was – gezien de datering van het in de kelder aangetroffen materiaal – de kelder reeds in eerder in gebruik als afvalput. Aanvankelijk moet de kelder rond de 60 m^3 beer en afval hebben bevat. Tijdens het onderzoek werd nog geen kwart daarvan – een laag van hooguit 50 cm beer – aangetroffen. Deze beerlaag is voor het overgrote deel machinaal uitgegraven, gespreid en onderzocht op vondstmateriaal. Hierbij zijn niet alle aanwezige scherven geborgen, vooral grotere scherven, en randen en bodems zijn verzameld.[17] De geborgen hoeveelheid vondsten bestaat uit zo'n 1500 losse scherven en 200 min of meer complete individuen.[18]

Zestiende-eeuwse en oudere vondsten uit Beerkelder 1

Beerkelder 1 bevatte slechts een beperkte hoeveelheid laatmiddeleeuwse en zestiende-eeuwse vondsten. Proto-steengoed uit de dertiende eeuw en ongeglazuurd veertiende en/of vijftiende-eeuws steengoed uit Siegburg vormen samen een te verwaarlozen groep (< 1%). Evenzo zijn laatmiddeleeuws grijs en blauwgrijs aardewerk in het totaal van het vondstcomplex verwaarloosbaar (< 1%). De enkele laatmiddeleeuwse scherven van Dieburg aardewerk zijn eveneens gering in aantal (< 1%). Het zestiende-eeuwse geglazuurde steengoed beslaat slechts 2 % van het totaal van de vondsten. Binnen de bakselgroep van het roodbakkend en witbakkende aardewerk en majolica uit deze beerput is echter een hoeveelheid vondsten aanwezig die in de zestiende eeuw gedateerd moet worden. Hoewel dit zestiende-eeuwse materiaal een bescheiden groep binnen het totaal vormt, zijn deze vondsten te talrijk en te compleet om als anomalie te worden beschouwd.

Mogelijk wijzen deze ontegenzeggelijk als zestiende-eeuws te dateren scherven op een eerder gebruik van de kelder als afvalput en is daarmee de op bouwhistorische gegevens gebaseerde ingebruikname als afvalput in de vroege zeventiende eeuw onjuist. Wellicht betreft het hier scherven die bij het uitgraven en gereedmaken van de kelder als beerput op de bodem zijn achtergebleven. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat er in de aanvang van de zeventiende eeuw in het noodhospitaal nog zestiende-eeuwse potten en pannen aanwezig waren, die in de vroege zeventiende eeuw als afval in de beerkelder zijn gegooid. Het kunnen voorwerpen zijn die nog na de ontruiming van het klooster in de voormalige kloosterverblijven aanwezig waren. Of ze in dat geval nog in het hospitaal zijn doorgebruikt of direct zijn weggegooid is niet te zeggen. Het is zelfs niet uit te sluiten dat ze als tweedehands goed in het nieuw opgezette hospitaal van elders zijn aangevoerd. Zo'n hergebruik zou passen in het hieronder nader te bespreken sobere karakter van het militaire noodhospitaal. Het meest waarschijnlijk is echter dat de vondsten erop wijzen dat de kelder ook al in de kloosterperiode als afvalput in gebruik was . Onder de zestiende-eeuwse keramiek die is aangetroffen in de beerkelder vinden we namelijk ook enkele stukken die we vooral kennen uit kloostercontexten. Zo zijn er een majolica papkom met een IHS- of Christus-monogram (catalogusnr. 71) en een blauwe majolica vaas (catalogusnr. 73) gevonden. Dit zijn voorwerpen die, hoewel ze ook werden gebruikt door de stedelijke middenklasse, vooral bij opgravingen van kloosters tevoorschijn komen.[19]

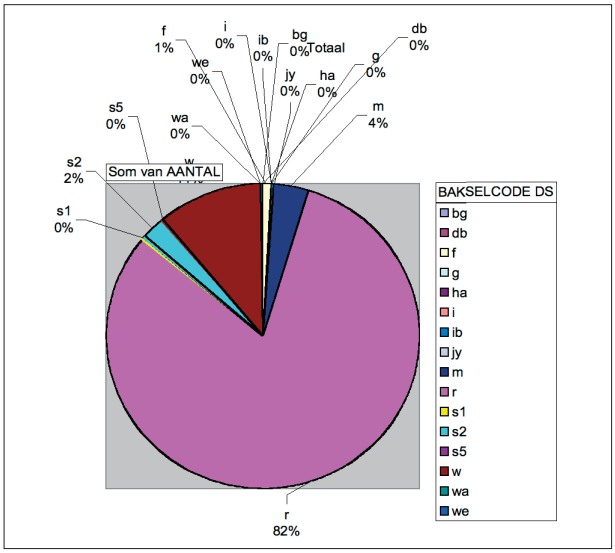
Onder de vondsten is een fors aantal (vrijwel) compleet bewaard gebleven individuen uit de zestiende eeuw. Onder het zestiende-eeuwse roodbakkende aardewerk vinden we onder andere een bakpan (catalogusnr. 24), enkele grapen (catalogusnrs. 32, 33 en 39), een kannetje (catalogusnr. 40) en enkele kommen (catalogusnr. 43 en 45). Eén van de grapen (catalogusnr. 33) moet wellicht zelfs in de vijftiende eeuw worden gedateerd.[20] Ook is er een in de zestiende eeuw te dateren witbakkende kan (catalogusnr. 59). Daarnaast zijn er het eerder genoemde majolica kommetje (catalogusnr. 71) en de complete majolica vaas (catalogusnr. 73). Al deze voorwerpen zijn zonder meer in de zestiende eeuw te plaatsen. Van deze vondsten wijzen de stukken majolica op een zekere mate van welstand, de overige vondsten komen we tegen

Tabel 6.9 Aantal scherven per bakselgroep in 'Beerkelder 1'

Bakselcode ds	Totaal
bg	3
db	1
f	25
g	2
ha	2
i	4
ib	5
jy	1
m	151
r	3262
s1	13
s2	98
s5	2
w	431
wa	7
we	8
Eindtotaal	**4015**

Tabel 6.10: Aantal *Estimated Vessel Equivalents* (kortweg EVE's) per bakselgroep in 'Beerkelder 1'

Bakselcode ds	Totaal EVE's
f	1,65
g	0,05
ha	0,05
m	6,65
r	57,4
s1	3
s2	6
w	9,55
wa	4,1
we	0,7
Eindtotaal	**89,15**

Afb. 6.3 Procentuele verdeling van het aantal scherven per bakselgroep in 'Beerkelder 1'

in vondstcontexten uit alle lagen van de toenmalige samenleving.

Zeventiende-eeuwse vondsten uit beerkelder 1

De beerkelder bevatte een grote hoeveelheid standaard huishoudelijke keramiek uit de vroege zeventiende eeuw, hoewel een enkele vondst eerder een unicum is. Zo is een geglazuurde steengoed grape uit het in het Duitse Rijnland gelegen productiecentrum Frechen in meerdere opzichten een vreemde eend in de bijt (catalogusnr. 23). Vanaf de vroege veertiende eeuw vinden we grapen in ieder huishouden. Het zijn kookpotten met drie poten, die op de stenen vloer van de haardplaats werden gezet. Door ze te plaatsen in smeulende kooltjes werd de inhoud verwarmd. Omdat een open haardvuur zich moeilijker laat regelen dan onze huidige gasfornuizen en elektrische kookplaten, gebeurde het nogal eens dat een pot droogkookte, waarna deze dan vrijwel direct scheurde. Aardewerk vormt nu eenmaal een kwetsbaar materiaal. Toch heeft het relatief zacht gebakken aardewerk zoals dat in grote hoeveelheden door talloze lokaal gevestigde pottenbakkers in onze streken is vervaardigd, de positieve eigenschap dat het plotselinge temperatuurschommelingen relatief goed verdraagt. Dit in tegenstelling tot het veel hardere steengoed. Hard als glas is steengoed vrijwel niet waterdoorlatend, maar uiterst kwetsbaar bij temperatuurwisselingen. Kookpotten werden dan ook niet in steengoed vervaardigd. De pottenbakker uit Frechen die dit toch deed, had dan ook waarschijnlijk een andere functie voor zijn grape in gedachte. Welke dat was, blijft helaas onbekend. De steengoed grape is overigens een directe kopie van een kookpot in witbakkend aardewerk,

zoals die in hetzelfde tijdvak eveneens in Frechen werd vervaardigd (w-gra-20).

De grootste groep vondsten uit de beerkelder is te plaatsen in de eerste helft van de zeventiende eeuw. De jongste vondsten stammen van omstreeks het midden van de zeventiende eeuw. De keramiek uit deze periode bestaat vooral uit roodbakkend aardewerk (82%). Daarnaast is witbakkend aardewerk in redelijke mate aanwezig (11%). Majolica vormt een meer bescheiden groep (4%). Aardewerk uit de Werra- en Weser-regio en Nederlandse en Italiaanse faience zijn te verwaarlozen restgroepen (< 1%).

De functies van het zeventiende-eeuwse aardewerk in Beerkelder 1 omvatten weliswaar vrijwel het volledige scala van huishoudelijke gebruiksvoorwerpen, maar er zijn opvallende accenten waar te nemen.[21] Kannen (9%), borden (15%), kommen (8%), koppen (lees: papkommen, 16%), komforen (2%), plooischotels (1%), en zoutvaten en mosterdpotten (< 1%) behoren alle tot het huisraad dat dienst deed bij het opdienen en het consumeren van voedsel en drank. Tezamen beslaan ze 51% van het totale aardewerkspectrum. De functiegroep 'opslag en voedselbereiding' is veel minder pregnant aanwezig. Grapen (17%), bakpannen (2%), deksels (3%), potten (2%), en lekschalen, vetvangers en steelkommen (< 1%)[22] beslaan niet meer dan 22% van al het aardewerk. Keramische voorwerpen met een sanitaire functie (pispotten - 10% en een ondersteek < 1%) of medicinale functie (zalfpotten - 2%) maken 12% uit van het totaal. Keramiek die een functie vervulde bij het verwarmen en het verlichten van de patiënten en hun verzorgers vormt zo'n 10% van het totaal en bestaat uit olielampjes (1%), testen (10%) en vuurstolpen (<1%). Een bescheiden restgroepen wordt gevormd door de bloempotten (2%).

De belangrijkste functiegroepen die vertegenwoordigd zijn onder de keramiek, zijn dus die van 'het opdienen en het nuttigen van voedsel' en die van 'het sanitaire en het medicinale gebruik'. Ook vuurtesten zijn in een redelijk hoeveelheid aanwezig. De meest voor de hand liggende verklaring is dat de vondsten uit Beerkelder 1 afkomstig zijn uit de ziekenzaal van het zeventiende-eeuwse militaire hospitaal, dat in de nieuwe aanbouw en in de voormalige kloostergebouwen was gevestigd. De bewoners van dit hospitaal waren immers gewonde en zieke soldaten, die het bed moesten houden. Zij konden hun eten niet zelf bereiden en hadden medische verzorging nodig. Bedlegerig of weinig mobiel als zij waren, verbleven zij op een verwarmde ziekenzaal, waar door verzorgend personeel hun voedsel van elders opgediend werd.[23] Voor hun dagelijkse behoefte beschikten zij over een pispot, terwijl zij ter plekke medische verzorging en medicijnen zullen hebben gekregen.

Het elders in een keuken klaarmaken van het voedsel voor de zieken verklaart enerzijds de relatieve afwezigheid van 'potten en pannen' voor de opslag en de bereiding van voedsel, terwijl tegelijk ook de grote hoeveelheid tafelgerei zoals borden, kommen en papkommen binnen de context van een ziekenzaal kan worden verklaard. Grote aanvoerketels zijn onder de vondsten nauwelijks aanwezig. Deze waren waarschijnlijk vooral van metaal en wanneer ze van keramiek waren, zullen ze waarschijnlijk slechts zelden de keuken hebben verlaten. De zalfpotten, een ondersteek en een forse hoeveelheid pispotten wijzen op de zorg die de soldaten dagelijks kregen.

Opvallend is de armtierige status waarop veel vondsten lijken te wijzen. Onder de vondsten zijn de nodige misbaksels. Het betreft keramiek van inferieure kwaliteit met bakbarsten en bakscheuren, die vaak, om ze te dichten, bij een tweede bakgang opnieuw van glazuur zijn voorzien.[24] Daarnaast zijn er voorwerpen die getuige de sterke slijtage langdurig zijn gebruikt en soms zelfs na breuk zijn doorgebruikt (o.a. catalogusnr. 35).[25] De gelijksoortigheid van een groot aantal vondsten is opvallend. Zo zijn er verschillende min of meer identieke slibversierde borden (catalogusnrs. 26-30), papkommen met twee (catalogusnrs. 44-46) of drie oortjes (catalogusnrs. 47-50), grapen (catalogusnr. 37), komforen, pispotten en testen. Dit wijst op grootschalige – en daarmee waarschijnlijk goedkope – inkoop van voorwerpen, die blijkbaar van hogerhand ter beschikking werden gesteld.

Hoewel er was dus 'standaard ziekenzaalservies' aanwezig was, wijst het voorkomen van talloze unicaten eveneens op de aanvoer van keramiek via andere kanalen. Dit gebeurde waarschijnlijk zowel via de zieken zelf alswel via diens vrienden of verwanten. Mogelijkerwijs bereikte een deel van de teruggevonden potten en pannen het hospitaal als container voor een meegebrachte maaltijd. Het serviesgoed in het militaire noodhospitaal was in principe simpel en standaard.

Onder de zeventiende-eeuwse vondsten uit Beerkelder 1 is een aantal stukken dat een individuele bespreking waard is. Naast eenvoudige roodbakkende borden (catalogusnr. 25) waren er op de ziekenzaal ook meer decoratieve exemplaren in gebruik (catalogusnr. 26-30). Het zijn grote, roodbakkende opdienborden met lobvoeten en een eenvoudige geometrische slibversiering bestaande uit krullen, kruizen, strepen en guirlandes. De borden zijn afkomstig uit het Brabantse pottenbakkerscentrum Oosterhout. Daarnaast zijn er diverse majolica borden, die zijn uitgevoerd in verschillende soorten en maten. Onder de decors vinden we granaatappels, min of meer gestileerde florale motieven, zoals bladeren en tulpen, en aan Chinees porselein ontleende voorstellingen zoals een dambordmotief en tuinen met vogels binnen een randversiering van Boeddhistische en Taoïstische symbolen (catalogusnrs. 63-70). Andere majolicavondsten zijn een vrijwel complete mosterdpot met daarop een vogel en cherubijntjes (catalogusnr. 72) en de voet van een

zoutvaatje (catalogusnr. 74). Alle aangetroffen majolica is van (Noord-)Nederlandse makelij.

De aanwezigheid van majolica wordt door onderzoekers vaak als een bijna automatisch bewijs van luxe en welstand gezien. Dit gebeurt meestal zonder de object- en contextdatering van de besproken vondsten in aanmerking te nemen. Hier spreekt de context van een sober zeventiende-eeuws soldatenlazaret de veronderstelde luxe en welstand volmondig tegen. Tegelijk zijn de hier aangetroffen majolica borden in hun algemeenheid van matige kwaliteit, terwijl hun doorgaans grove beschildering van kunstzinnige waarde is (catalogusnr. 63). In een aantal gevallen betreft het zelfs goedkope kopieën van het destijds veel duurdere Chinese porselein. Gezien context, kwaliteit en hoeveelheid mag dan ook geconcludeerd worden dat Nederlandse majolica in de zeventiende eeuw al lang geen elitair product meer was. Deze constatering strookt volledig met eerder in Alkmaar uitgevoerde onderzoeken.[26]

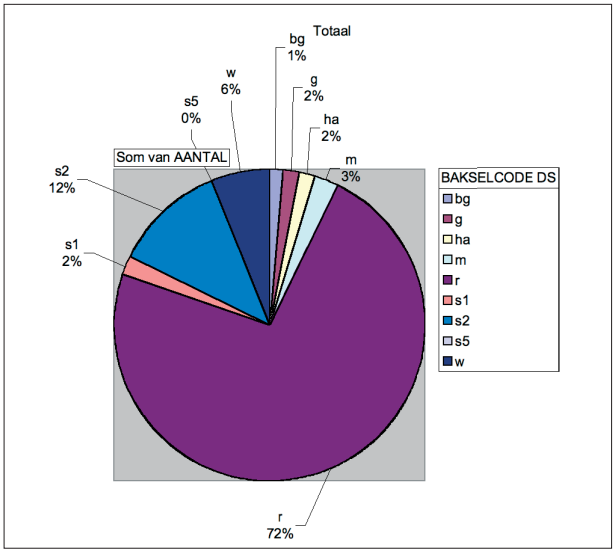
Een faience bord met gestileerde florale motieven vervolmaakt de reeks van min of meer compleet aangetroffen borden (catalogusnr. 75). Ook hier is sprake van een weliswaar versierd, maar destijds erg eenvoudig en veel voorkomend gebruiksgoed. Ook een Delftse plooischotel (catalogusnr. 76), met een opvallend, reeds vóór het bakken ingekrast kruis op de onderzijde,[27] vormde destijds geen kostbaar object, hoewel het binnen de soldatenziekenzaal waarschijnlijk als een wat duurder stuk aardewerk kan worden gezien.

Hoewel voorraadpotten en aanvoerketels geen belangrijke plaats innemen onder de keramiekvondsten van het noodhospitaal, vormen een vrijwel complete kookpot (catalogusnr. 39) en een grote deksel (catalogusnr. 31) een aanwijzing voor het massale karakter van de in de gaarkeuken bereide maaltijden. De gaarkeuken heeft zich waarschijnlijk in het hoofdhospitaal in het Catharijnengasthuis bevonden. De hier genoemde exemplaren betreffen slechts de enkele in de ziekenzaal gebroken exemplaren.

Bijzondere vondsten is een viertal op het eerste gezicht bekende papkommen met een witte sliblaag op de binnenzijde (catalogusnrs. 47-50) en drie - in plaats van de gebruikelijke één of twee - oren. Gezien hun kleine vorm en dus beperkte inhoud is hier zeker geen sprake van keramiek voor gezamenlijk gebruik. We komen voor gezamelijke gebruik bestemde voorwerpen met drie oren bijvoorbeeld tegen in de vijftiende en de zestiende eeuw, zoals de zogenaamde drieorenkruiken.[28] In combinatie met de hier besproken ziekenzaalcontext moeten we concluderen die hier sprake is van speciaal 'ziekenservies'. Een bedlegerige zieke kon zijn dagelijkse kostje met behulp van twee van de oren aan de papkom makkelijk aanpakken, terwijl zijn verpleger hem het voorwerp met het resterende derde oor kon aanreiken.

Tabel 6.11 Aantal scherven per bakselgroep in 'Zalfpottenkuil'

Bakselcode ds	Totaal
bg	7
g	8
ha	8
m	13
r	366
s1	9
s2	58
s5	1
w	30
Eindtotaal	**500**

Afb. 6.4 Procentuele verdeling van het aantal scherven per bakselgroep in 'Zalfpottenkuil'

H: Zalfpottenkuil (1600-1650)
Centraal op het middenterrein van het oude kloostercomplex is rond het midden van de zeventiende eeuw een afvalkuil gegraven die waarschijnlijk diende om een deel van de inhoud van beerkelder 1 in te deponeren. De kuil bevatte zo'n 500 scherven, waaronder een groot aantal zeventiende-eeuwse zalfpotten. Omdat de kuil dwars door twee onderliggende middeleeuwse afvalkuilen heen werd gegraven, is het niet verbazingwekkend dat deze ook veertiende- en vijftiende-eeuws vondstmateriaal bevatte. Evenals bij Beerkelder 1 is er daarnaast sprake van een hoeveelheid zestiende-eeuws aardewerk. Dit zestiende-eeuwse materiaal stamt uit de beerlaag van Beerkelder 1, die aan de kloosterfase gerelateerd moet worden. Het zeventiende-eeuwse goed is daarentegen afval uit het militaire noodhospitaal. Het is sterk verwant aan het materiaal uit Beerkelder 1.

6.5 Zestien van de achttien zeventiende-eeuwse rood- en witbakkende zalfpotten uit de zogenaamde 'zalfpottenkuil'. Deze afvalkuil werd gegraven rond het midden van de zeventiende eeuw en diende onder meer om een deel van de vulling van de beerkelder uit gebouw D in te deponeren. (Foto: H. Lägers)

Laatmiddeleeuws en zestiende-eeuws vondstmateriaal uit de Zalfpottenkuil

Het laatmiddeleeuwse keramische afval bestaat uit een enkele verdwaalde Pingsdorf scherf (< 1%), wat fragmenten blauwgrijs en grijsbakkend aardewerk (respectievelijk 1% en 2%), proto-steengoed uit het Rijnland (< 1%), ongeglazuurd steengoed uit Siegburg (2%) en geglazuurd steengoed uit Langerwehe en Raeren (12%). De zestiende-eeuwse vondsten bestaan uit fragmenten van Hafner aardewerk (2%), majolica en een steengoed snelle (beide < 1%). Het rood- en witbakkende aardewerk is door de fragmentarische conserveringstoestand veel moeilijker onder te verdelen naar laatmiddeleeuws dan wel zestiende-eeuws. Het betreft grapen, kannen, kommen en een vetvanger. Waarschijnlijk zijn deze vondsten vooral zestiende-eeuws. Speciale vermelding verdienen twee majolica scherven, die een uitzonderlijke stijl van decoratie vertonen. Deze decoratie is identiek aan die van in 1959 bij de opgraving van het Delftse Kartuizerklooster gevonden majolica. De Delftse vondsten kunnen op basis van historische gegevens vóór 1572 worden gedateerd (catalogusnr. 81).[29] Eén van de fragmenten van het Hafner aardewerk is een miniatuurversie van een grape (catalogusnr. 80). Hoe dit voorwerp in een kloostercontext verzeild raakte, blijft gissen.

Zeventiende-eeuws vondstmateriaal uit de Zalfpottenkuil

Het zeventiende-eeuwse afval uit de zalfpottenkuil vertoont sterke overeenkomsten met de inhoud van Beerkelder 1. Het betreft het standaard repertoire van het roodbakkende aardewerk, zoals bakpannen, bloempotten, borden, grapen, komforen, papkommen, ondersteken, pispotten, testen en zalfpotten. Daarnaast vinden we evenzo standaard witbakkende borden, kommen en papkommen, naast enkele majolica borden. In de zalfpottenkuil zijn achttien min of meer complete rood- en witbakkende zalfpotten aangetroffen (afb.6.5 en catalogusnr. 79). Deze voorwerpen vormen , evenals de ondersteken en de pispotten, de duidelijkste aanwijzing dat de vondsten afkomstig zijn uit de ziekenzaal van het hospitaal. Op de steel van een roodbakkende bakpan uit deze afvalkuil is een lineaire hark-achtige afbeelding ingekrast (catalogusnr. 78), die ongetwijfeld het eigendomsmerk van een zieke soldaat is. Waarschijnlijk wenste hij niet dat er door andere patiënten uit zijn pannetje werd gegeten .

I: Beerlaag van een geleegde beerput (1600-1650)

Ten oosten van beerkelder 1 van gebouw D is een 'losse' beerlaag aangetroffen onderin de uitbraaksleuven van de muren en de kelder van gebouw A.[30] Deze laag bevatte

292 scherven van aardewerk, waaronder nogal wat reconstrueerbare voorwerpen. Fragmenten van een olielamp en een majolica bord met een 'dambordmotief' bleken te passen aan scherven uit de zalfpottenkuil. Een beter bewijs dat de zalfpottenkuil en de beerlaag afkomstig moeten zijn uit één en dezelfde beerput kan men nauwelijks wensen. De beerlaag en de vulling van de zalfpottenkuil zijn waarschijnlijk gelijktijdig uit beerkelder 1 geschept en op het open middenterrein herbegraven. Hierbij is de inhoud over twee verschillende plaatsen gespreid. Aanvankelijk dicht bij de beerkelder en vervolgens, noodgedwongen, iets verder weg.

De inhoud van de hier besproken beerlaag komt dan ook sterk overeen met de vondsten uit de vulling van de zalfpottenkuil en die van Beerkelder 1. De zalfpottenkuil bevatte iets minder vijftiende-eeuwse en vroegere vondsten. De beerlaag bevatte wederom vooral fragmenten van standaard huishoudelijk gerei, zoals steengoed kannen en roodbakkend aardewerk. De laatste bakselgroep bestaat uit een bakpan, verscheidene grapen, een kan, een kom, een olielamp, een pispot, steelpannen en een test. Onder het witbakkende aardewerk vinden we een lekschaal (catalogusnr. 99), een papkom en een olielamp. Daarnaast zijn er verscheidene fragmenten van majolica borden.

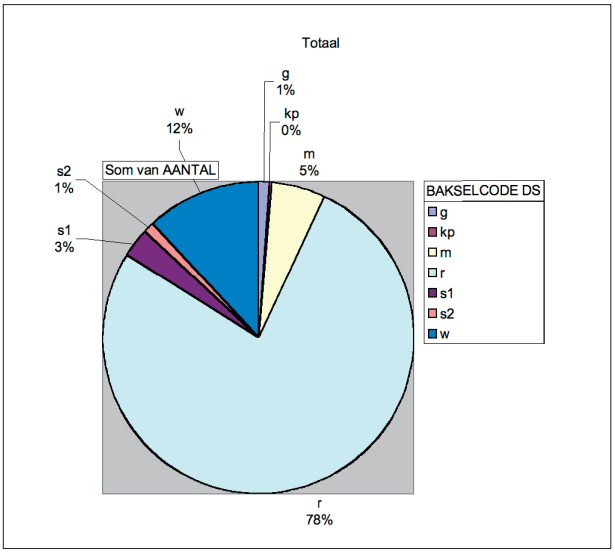
J: Beerput gebouw C (veertiende/vijftiende eeuw en zeventiende/achttiende eeuw)
Aan de westzijde van gebouw C is in de vijftiende eeuw een beerput aangebouwd die in de zeventiende eeuw is hergebruikt. De put bevatte 231 fragmenten, waarbij onderscheid gemaakt kan worden tussen een veertiende-/vijftiende-eeuwse en een zeventiende-eeuwse laag. Gebouw C en de daarbij behorende put behoorden, evenals gebouw D, in de vijftiende eeuw tot het kloostercomplex en is vanaf 1603 gebruikt door de bewoners van het noodhospitaal. De beerput bevatte een kleine hoeveelheid vondsten.

Laatmiddeleeuwse keramiek uit Beerput gebouw C
De scherven van het kogelpot, het blauwgrijze en het grijze aardewerk zijn niet op vorm te determineren. De fragmenten van het steengoed uit Siegburg zijn afkomstig van verschillende kannen en een drinkschaaltje. Omdat de vondsten stammen uit de tweede helft veertiende en/of de vroege vijftiende eeuw moet de aanleg van de put in hetzelfde tijdvak worden geplaatst. De laatmiddeleeuwse vondsten moeten in de zeventiende eeuw zijn achtergebleven in de onderste laag beer die bij het opschonen van de put niet geheel is verwijderd. De vroege vondsten houden verband met de vroege kloosterfase van het broederschap van vóór 1484.

Zeventiende-eeuwse keramiek uit Beerput gebouw C
De hospitaalperiode is in het vondstcomplex vertegenwoordigd door fragmenten van roodbakkend aardewerk, waaronder een bloempot, enkele borden, een deksel, een papkom en een pispot. De scherven van witbakkend

Tabel 6.12 Aantal scherven per bakselgroep in 'Beerlaag van een geleegde beerput'

Bakselcode ds	Totaal
g	3
kp	1
m	16
r	225
s1	9
s2	3
w	35
Eindtotaal	**292**

Afb. 6.6 Procentuele verdeling van het aantal scherven per bakselgroep in 'Beerlaag van een geleegde beerput'

Tabel 6.13 Aantal scherven per bakselgroep in 'Beerput gebouw C'

Bakselcode ds	Totaal
bg	1
f	12
g	13
iw	1
kp	2
m	3
r	156
s1	8
s2	5
s5	1
w	29
Eindtotaal	**231**

aardewerk zijn afkomstig van een kan, een grape en een lekschaal. Daarnaast zijn er fragmenten van een faience bord en een kop die eveneens uit de zeventiende eeuw stammen. Een industrieel witte scherf van een kop is zelfs in de achttiende eeuw te dateren. Bovenuit de vulling van deze beerput komt tevens een duit van West-Friesland uit 1765, waarmee een achttiende-eeuwse datering van het jongste aardewerk wordt ondersteund (vondstnr. 423.1, zie paragraaf 7.7).

H: Beerkelder 2 (1400-1650)
Beerkelder 2 is aangetroffen onder de eerder besproken 'losse' beerlaag onderin de gesloopte kelder van gebouw A. De put bevatte alleen in één hoek nog een restant van de oorspronkelijke beerlaag. Hieruit is een kleine hoeveelheid vondsten is geborgen: in totaal niet meer dan 27 scherven.

Tabel 6.14 Aantal scherven per bakselgroep in 'Beerkelder 2'

Bakselcode	Totaal
g	4
r	16
s1	2
s2	5
Eindtotaal	**27**

Elf scherven zijn te dateren in de late Middeleeuwen of de zestiende eeuw. Zo bevatte de put een aantal fragmenten van steengoed kannen uit de late veertiende en/of de vijftiende eeuw. Uit dezelfde periode stamt een fragment van een reconstrueerbare grijze kom. De overblijvende zestien scherven stammen uit de zeventiende eeuw. Hieronder vinden we onder andere de resten van een kom en een kan.

Samenvatting Late Gasthuisfase (1580-1633)
Beerkelder 1, de zalfpottenkuil, de 'losse' beerlaag onderin de kelder van gebouw A, de Late Beerput van gebouw C en Beerkelder 2 van gebouw A bevatten alle laatmiddeleeuwse en zestiende-eeuwse vondsten.[31] Daarnaast bevatten ze artefacten uit de zeventiende en bij uitzondering zelfs de achttiende eeuw. Het zeventiende-eeuwse materiaal is afkomstig uit het militaire noodhospitaal dat in de eerste helft van de zeventiende eeuw in een nieuw noodhospitaal en in de oude kloostergebouwen gevestigd was. De zalfpottenkuil en de 'losse' beerlaag zijn beide afkomstig uit Beerput 1, gezien het feit dat zij over en weer fragmenten van dezelfde objecten bevatten. Tevens is hun inhoud goed te vergelijken met die van Beerput 1. De late beerput bevatte slechts een gering aantal laatmiddeleeuwse scherven, naast een grotere zeventiende-eeuwse component. In deze context ontbreken zestiende-eeuwse objecten. Beerput 2 is gezien de (overigens minimale) inhoud te typeren als een gesloopte overloop van beerput 1. Hoewel Beerkelder 1 een aantal als luxueuzer aan te merken vroeg zestiende-eeuwse objecten uit de zusterfase bevatte, wijst de keramiek uit de ziekenzaal erop dat er nauwelijks sprake is geweest van enige mate van welstand in het militaire hospitaal. Gezien het ontbreken van duurdere aardewerksoorten, de vaak matige kwaliteit van de keramiek en het langdurige gebruik ervan moeten er eerder sprake zijn geweest van soberheid.

6.3.6 Vondsten uit de klooster- en gasthuisfase uit niet geselecteerde vondstcomplexen

De zojuist besproken vondsten zijn zonder uitzondering afkomstig uit contexten die op basis hun datering en onderlinge samenhang geselecteerd werden om nader te worden uitgewerkt. Uit de overige, niet geselecteerde, contexten zijn echter eveneens diverse vondsten tevoorschijn gekomen die, gezien hun ongeschonden toestand, hun unieke samenhang met een bepaalde periode, hun onbekende vorm of simpelweg omdat zij het gangbare aardewerk uit een bepaalde periode goed vertegenwoordigen, het bespreken waard zijn.

Zo bevatte een brandkuil uit de Late Broederperiode (1484-1580) een drietal interessante artefacten. Dit zijn een roodbakkende kom (catalogusnr. 82), een fragment van een vroeg majolica bord met een fraaie polychrome versiering van geometrische motieven (catalogusnr. 83) en een vrijwel complete majolica papkom met een IHS-monogram (catalogusnr. 84, zie tevens catalogusnr. 71 voor een vergelijkbaar exemplaar uit beerkelder 1). De kwaliteit van de stukken majolica is opmerkelijk en dit gegeven vormt zonder meer een aanwijzing voor een zekere welstand in de kloostergemeenschap van de Brigittinessen, tot wier boedel deze stukken behoord zullen hebben.

Een ander interessant fragment betreft een scherf van een beker van geglazuurd steengoed uit Keulen of Frechen (catalogusnr. 86). We zien hierop de afbeelding van een naakte vrouw met wild wapperend lang haar. In haar rechterhand houdt ze een tinnen kan vast, terwijl ze in haar opgeheven linkerhand een glazen noppenbeker heeft. De vrouw staat naast een bloeiende struik. De pint vertoont qua opzet en uitwerking een duidelijke analogie met steengoed pinten waarop Christelijke thema's, zoals de zondeval en de verdrijving uit het paradijs, of onderscheidene deugden zijn afgebeeld. Dergelijke pinten stammen uit het tweede en het derde kwart van de zestiende eeuw.[32] Hier lijkt echter eerder een ondeugd te zijn verbeeld. De naakte vrouw moet waarschijnlijk gezien worden als de personificatie van de verleiding of ze stelt de losbandige Vrouw Minne voor. Er is een aantal voorbeelden bekend van Rijnlands steengoed waarop scabreuze voorstellingen als liefdesparen en allegorieën van

ondeugden als de onkuisheid zijn weergegeven. Het leidt weinig twijfel dat het hier aangetroffen fragment met een losbandige en drinkende naakte vrouw tot deze categorie moet worden gerekend.[33] Het ambivalente karakter van deze voorstelling, een zeer verleidende afbeelding die dienst deed als waarschuwing tegen de onkuisheid, is in verband te brengen met de mentaliteitsveranderingen die plaatsvinden vanaf de late vijftiende eeuw. In deze periode kantelt het laatmiddeleeuwse wereldbeeld van *memento mori* (gedenk te sterven) naar het renaissancistische *carpe diem* (pluk de dag). De vondst is echter des te opmerkelijker, daar zij uit een kloostercontext afkomstig is.

Een kruikje met appliques van eikenloof, eikels en engelenkopjes (catalogusnr. 87), een fragment van een kruikje met appliques met mannenportretten (catalogusnr. 88) en een kruikje met twee rijen noppen op de hals (catalogusnr. 89) tonen wederom dat er binnen de kloostergemeenschap toch sprake van enige luxe moet zijn geweest. Een typisch religieus getint object is een roodbakkend slibbord met een sgrafitto versiering (catalogusnr. 91). In gotisch schrift zien we een repeterende M, die symbool staat voor de Heilige Maagd Maria, rondom een bloemrozet. Een interessante zestiende-eeuwse vondst betreft een zogenaamde vuurdover van roodbakkend aardewerk (catalogusnr. 92). Dit voorwerp is voorzien van een met slib opgevulde kerfsnee versiering. Vrijwel gaaf is een deksel van hafneraardewerk (catalogusnr. 101).

Een gave baardmankruik (catalogusnr. 90) is omstreeks 1600 te dateren en stamt derhalve uit de fase van het militaire hospitaal. Een vrijwel ongeschonden voorraadpot kreeg in de zeventiende eeuw een tweede leven toen deze naast een haard werd ingegraven om dienst te doen als aspot (catalogusnr. 94). De pot stamt uit de gasthuisfase of de burgerfase. Een komfoor (catalogusnr. 95), een bijzonder model zalfpot (catalogusnr. 96) en een witbakkend groen geglazuurd bord op pootjes (catalogusnr. 97) zijn goede voorbeelden van de in het hospitaal gebruikte keramiek, zoals die ook uit andere vondstcontexten tevoorschijn kwam. Een papkom uit het Noord-Duitse Werra-gebied (catalogusnr. 102) en een majolica bordje met een blauwwit landschap (catalogusnr. 103) zijn aardige voorbeelden van simpel decoratief aardewerk uit de gasthuisfase.

Bij opgravingen van typische samenlevingsgemeenschappen als kloosters, gasthuizen, hospitalen en kazernes wordt regelmatig keramiek gevonden waarop bewust merktekens zijn ingekrast.[34] Deze merktekens komen voor in de vorm van letters, huismerken en andere symbolen. Tot op heden is onbekend wat de precieze reden voor het aanbrengen is geweest. Redenen om de keramiek te merken zouden geweest kunnen zijn: het aangeven van eigendom (privé of van de gemeenschap), logistiek (functionele plaats in de gemeenschap; keuken o.i.d.), hygiëne (ziekenzaal) of specifiek gebruik (kookgerei voor vlees, vis of zuivel). Een op zich standaard roodbakkende bodem van een kan (catalogusnr. 41) toont een ingekrast merk in het midden van de standvoet.[35]

6.3.7 Burgerperiode (1633-1900)

In 1633 is het hospitaal opgeheven. Waarschijnlijk is dit dan ook de sluitdatum van diverse van de hierboven beschreven vondstcontexten. Het oude kloosterrein wordt vervolgens door het stadsbestuur verkocht aan particulieren. De oude kloosteropstanden worden gesloopt of op rigoureuze wijze ingepast in nieuwbouw. Naast stedelijke bewoning worden er vanaf dat moment waarschijnlijk eveneens verschillende ambachten op het voormalige kloosterterrein uitgeoefend. Een terracotta mal voor de productie van in keramiek of in pleister uitgevoerde bouwelementen is mogelijk een aanwijzing voor een dergelijk ambacht. Hoewel ArcheoSpecialisten geen keramiek uit deze periode onderzocht heeft, zijn ook uit dit tijdvak enkele ‘losse’ objecten de moeite van het bespreken waard.

Een zeer opmerkelijke vondst is een vrijwel complete grijze theepot van Aziatisch steengoed. De pot heeft een holle, horizontale steel en een scheef aangehechte tuit. Helaas is de pot afkomstig uit een onbekende vondstcontext (catalogusnr. 85). De datering van deze theepot moet in de zeventiende eeuw worden geplaatst. Waarschijnlijk moet de pot dus tot de burgerfase (1633-1900) worden gerekend. Vergelijkbare potten zijn bekend uit scheepswrakken, zoals de zogenaamde ‘Hatcher-cargo’ en de ‘Vung Tau-cargo’.[36] Deze wrakken dateren respectievelijk uit ca. 1643 en ca. 1690. Hoewel dergelijke potten vooral in het Verre Oosten populair waren, bewijst dit exemplaar dat de VOC ook dit soort theepotten naar onze streken moet hebben verscheept.

Moeilijk te verklaren is de vondst van een zogenaamde kuikensteen met een negentiende-eeuwse datering (catalogusnr. 93). De steen diende om kuikens te laten drinken zonder dat de beestjes verdronken. Het is een type voorwerp dat eerder op een boerenerf verwacht mag worden. Een pispot van witbakkend aardewerk (catalogusnr. 100) stamt uit de achttiende eeuw en werd geïmporteerd uit het Duitse Rijnland. We kennen pispotten met een vergelijkbaar model in zowel roodbakkend aardewerk als wel in steengoed met zoutglazuur uit het Duitse Westerwald.

6.4 Onderzoeksvragen en de keramische materiële cultuur

De vraag of de ruil van bezittingen in 1484 tussen de broederschap van Maria in de Wijngaard en de zusterorde van de Brigittinessen zijn weerslag in de materiële cultuur heeft nagelaten, dient voor wat het keramisch onderzoek

betreft negatief beantwoord te worden. In de keramiek is noch voor noch na 1484 onderscheid te maken tussen aardewerk uit de broeder- en/of de zustergemeenschap. De vondst van een pint met daarop Vrouwe Minne (catalogusnr. 86) zou in het beste geval een mogelijke hint naar door mannen gebruikte keramiek van de broeders kunnen zijn, maar binnen het vondstcomplex is dit voorwerp helaas onvoldoende te duiden.

De vraag of de overgang van het gebruik van de gebouwen van de kloostergemeenschap naar het noodhospitaal zijn weerslag toont in de gevonden keramiek dient echter positief beantwoord te worden. Inderdaad komt er onder de 'kloosterkeramiek' een aantal voorbeelden voor die min of meer typerend zijn voor kloostergemeenschappen, terwijl onder de vondsten uit het hospitaal evenzeer typerend aardewerk is aan te wijzen. Typerend voor de kloostergemeenschap is een aantal religieus getinte keramiekvondsten, zoals diverse stukken majolica en een sgrafitto bord. De met het IHS-monogram versierde majolica papkommen (catalogusnr. 71 en 84) tonen door hun decoratie ook duidelijk hun religieuze achtergrond. Dit geldt evenzeer voor het sgraffito bord met de repeterende letter M van Maria (catalogusnr. 91). Meer indirecte aanwijzingen zijn twee zestiende-eeuwse majolica scherven (catalogusnr. 81) en een blauwe majolica vaasje met zijn typische vorm (catalogusnr. 73). Zonder twijfel zijn ook het pijpaarden reliëf (catalogusnr. 22) en het beeld (catalogusnr. 21) onder deze categorie te rekenen. Voor al deze vondsten geldt overigens dat ze ook wel in burgercontexten worden aangetroffen, maar dat opgravingen van kloosters uit dit tijdvak zonder uitzondering voorbeelden opleveren. Mooie parallellen zijn bijvoorbeeld te vinden in het Delftse Karthuizerklooster.

Typerend voor het hospitaal zijn de vondsten die op medische behandeling en ziekenzorg wijzen. De vele zalfpotten (afb. 6.5 en catalogusnrs. 54, 79 en 96), de resten van ondersteken en de drieorige papkommen (catalogusnrs. 47-50) zijn hiervan goede voorbeelden. Daarnaast vormt ook de eindeloze reeks pispotten een duidelijke aanwijzing voor de ziekenzorg. Het 'bulkkarakter' van een ziekenzaal vol zieke militairen wordt subtiel onder de aandacht gebracht door het inkrassen van eigendomsmerken op enkele stukken (privé) aardewerk (catalogusnr. 78) door sommige van de zieke soldaten.

Nader onderzoek naar de keramische vondsten in andere klooster- en gasthuiscontexten zal in de toekomst zeker nog andere interessante informatie onthullen. De vondsten van het klooster aan de Nieuwe Kamp kunnen daarbij dienen als referentiemateriaal en zo opnieuw leiden tot een meer gefundeerde visie op kloosters en gasthuizen in relatie tot hun mogelijk specifieke materiële cultuur.

7 Metalen voorwerpen en munten

(M. Hendriksen)

7.1 Inleiding

Tijdens de opgraving zijn in totaal 343 metalen voorwerpen of fragmenten van voorwerpen gevonden. Deze voorwerpen kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan onderzoeksvragen zoals datering, gebruiksduur, functie of sociale status van hetgeen is opgegraven op het voormalige kloosterterrein. Doordat het deel dat tijdens de opgraving is ontgraven slechts een klein gedeelte van het voormalige kloosterterrein betreft, vormen de aangetroffen metalen ook slechts een fractie van wat er daadwerkelijk aan metalen voorwerpen op het kloosterterrein verborgen moet liggen. Het betreft veelal alledaagse voorwerpen die werden weggegooid nadat ze in onbruik waren geraakt, anderen zijn per ongeluk verloren. Ook werden metalen voorwerpen vaak omgesmolten en hergebruikt. Om deze redenen is hetgeen dat is aangetroffen slechts een deel van wat de toenmalige bewoners daadwerkelijk aan metalen voorwerpen voor handen moeten hebben gehad.

Verreweg het grootste deel van de metalen voorwerpen is gevonden met behulp van een metaaldetector. Ook zijn voorwerpen gevonden tijdens het handmatig afwerken van grondsporen en bij het zetten van coupes. Alle voorwerpen zijn onderzocht en waar nodig schoongemaakt en geconserveerd. In vrijwel alle gevallen kon zo de materiaalsoort en de gebruiksfunctie worden vastgesteld. De grote hoeveelheid nagels en andere kleine ijzerfragmenten zijn buiten beschouwing gelaten. Alle overige voorwerpen zijn onderverdeeld in een vijftal functiegroepen en zullen hieronder worden beschreven.

7.2 Voeding en verzorging

In deze categorie is een groot aantal messen en een pincet ondergebracht (tabel 7.1).

Messen

Tijdens het onderzoek zijn in totaal 32 messen of fragmenten van messen aangetroffen. In de meeste gevallen betreft het de resten van lemmeten (vondstnrs. 199, 220, 280, 318, 403, 408, 436, 451, 460, 467, 470, 470, 472 en 476). Zeven messen (vondstnrs. 107, 111, 390, 402, 465, 518 en 534) hebben een verkorte angel, waaraan een opsteekheft kon worden bevestigd. Van dit type heft zijn er twee aangetroffen, waarvan er één van hoorn (vondstnr. 267) en één van been (vondstnr. 530) is vervaardigd. Het hoornen heft komt met name voor in de zestiende en zeventiende eeuw, terwijl het benen heft in de late zeventiende of de eerste helft van de achttiende eeuw valt te dateren. In totaal zijn vier messen van het type met plaatangel. Deze messen, die vanaf het midden van de veertiende eeuw voorkomen, zijn in de tweede helft van de vijftiende eeuw en de eerste helft van de zestiende eeuw veelal voorzien van fraai gegraveerde messing belegplaatjes en heftbekroningen.[37] Er is één heftbekroning aangetroffen tijdens het onderzoek en deze toont aan één kant de afbeelding van Birgitta (afb. 7.1). Ze is herkenbaar aan het kapje op haar hoofd, de Birgittijnse kroon. Deze bestaat uit drie witte banden, die met elkaar verbonden zijn en een cirkel met een kruis over het hoofd vormen. Daar waar de banden elkaar ontmoeten, op de vijf raakvlakken, zitten vijf rode punten, die verwijzen naar de vijf wonden van Christus. Aan de keerzijde staat een manspersoon afgebeeld met een mijter en een staf in zijn hand. Het betreft hier mogelijk de afbeelding van Augustinus van Hippo, die de beschermheilige is van boekdrukkers en theologen.[38]

Tabel 7.1: Aantal metalen voorwerpen in de categorie 'Voeding en verzorging'.

soort	aantal	%
mes	32	96.96
pincet	1	3.04

7.1 Voor- en achterzijde van een messing mesheftbekroning uit het laatste kwart van de vijftiende eeuw met aan één zijde een afbeelding van Birgitta en aan de andere zijde een manspersoon met mijter en staf, mogelijk Augustinus van Hippo (vondstnr. 414).

Een pincet
Een wel zeer fraai bewaard voorwerp betreft een messing pincet (afb. 7.2) Deze is onmiskenbaar aan een bewoonster van het Birgittenklooster toe schrijven. Aan één kant van de pincet staat de tekst: *Joffrou Maria Mo(nialis),* met aan weerszijden daarvan een versiering die bestaat uit diagonale en horizontale ingekraste lijnen.

7.3 Kledingaccessoires, beslag en sieraden

In deze categorie zijn in totaal 48 voorwerpen ondergebracht, waarbij de kledingringen bijna de helft van het aantal voor hun rekening nemen (tabel 7.2).

Kledingringen
Er zijn 22 ronde messing ringen met een afgeplatte boven- en onderkant gevonden (vondstnrs. 96, 238, 311, 337, 427, 436, 455, 460, 476, 491, 493, 533, 545 en 556). Ringen met platte kanten werden in de periode tussen ca. 1400 en 1600 gebruikt als verbindingsringen voor diverse kledingaccessoires.[39]

Gespen (afb. 7.3)
Van de zestien aangetroffen gespen zijn er drie rond (vondstnrs. 376, 337.5 en 476). Deze zijn vervaardigd van brons en messing en dateren vanaf het midden van de veertiende eeuw tot aan het midden van de zestiende eeuw. De bronzen gesp (vondstnr. 337-6) is een zogenoemde profielgesp met vleugels en dateert uit de tweede helft van de veertiende eeuw. Eveneens van brons, maar mogelijk iets vroeger te dateren, is de enigszins D-vormige gesp (vondstnr. 337.8). Drie D-vormige ijzeren gespen (vondstnrs. 83, 160 en 186) hebben waarschijnlijk aan de riemen van paardentuig toebehoord. De drie andere gespen zijn van een koperlegering vervaardigd (vondstnrs. 337.7, 395.2 en 474). Twee dubbel- ovaal messing gespen (vondstnrs. 337.4 en 491.4) dateren uit de zestiende eeuw. Eén kleine dubbel ovale gesp (vondstnr. 501) is uit een lood/tin legering vervaardigd. Dit soort kleine gespen komt vanaf het tweede kwart van de vijftiende eeuw in grote aantallen voor en is gebruikt voor het sluiten van schoenen. Als laatste hier te noemen zijn drie losse bronzen gespplaten. Een exemplaar (vondstnr. 53) dateert uit de veertiende eeuw en is versierd met een ingekrast ruitmotief en overdekt met resten van vergulding. Uit dezelfde periode komt de rechthoekige beslagplaat (vondstnr. 436.5), die versierd is met horizontale en verticale ingekraste lijnen. Het derde exemplaar (vondstnr. 415) betreft slecht een klein fragment en kan hierdoor niet gedetermineerd worden.

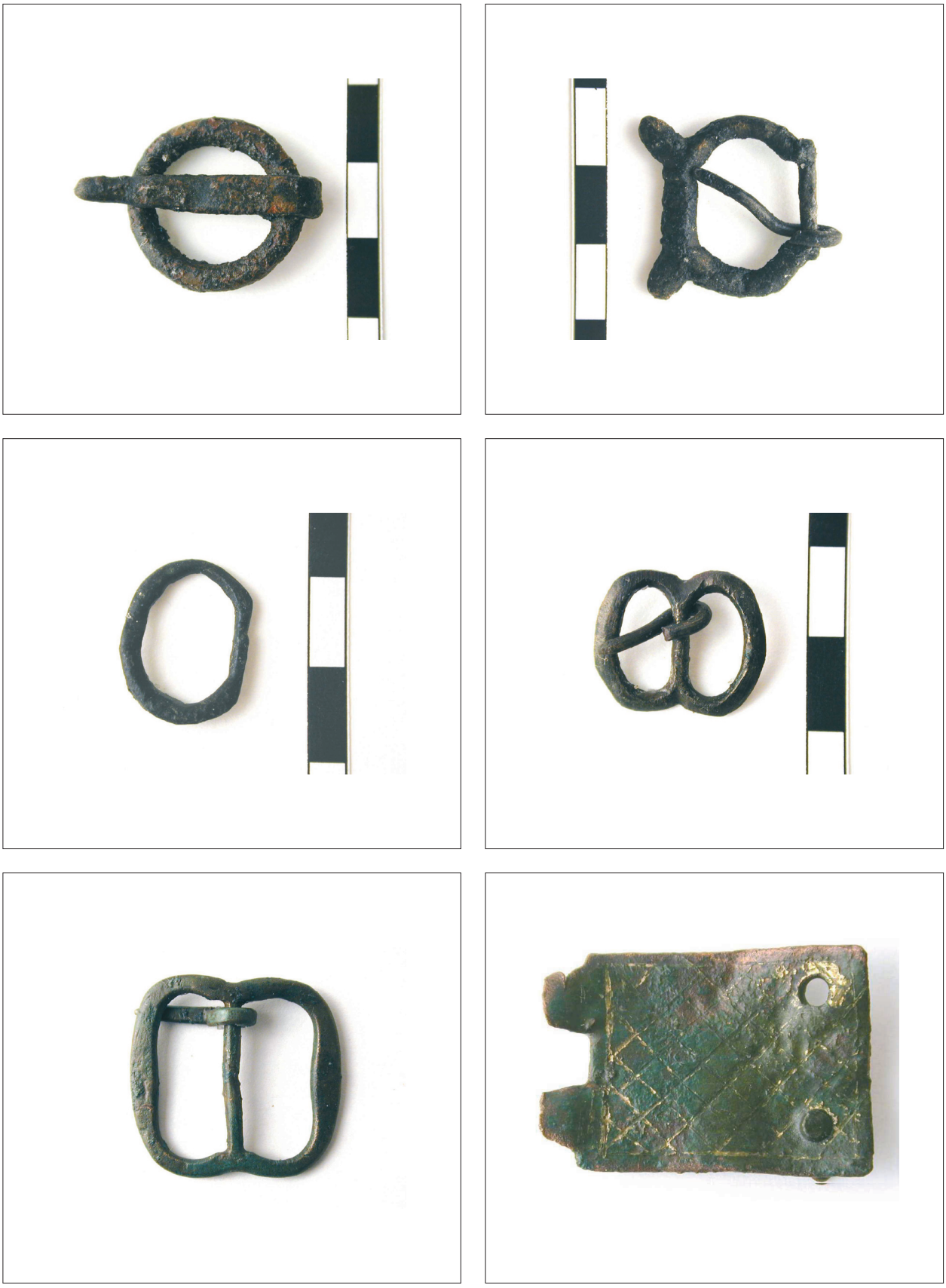
Beslag
Twee bronzen beslagstukken hebben ter decoratie aan een riem gezeten. Van een beslagstuk (vondstnr. 413)

7.2 Messing pincet met aan een kant de tekst 'Joffrou Maria Mo(nialis)' met aan weerszijden een versiering van diagonale en horizontale ingekraste lijnen (vondstnr. 458).

Tabel 7.2: Aantal metalen voorwerpen in de categorie 'Kledingaccessoires, beslag en sieraden'.

soort	aantal	%
kledingring	22	45.83
gesp	16	33.33
beslag	3	6.25
riemhanger	1	2.05
knoop	1	2.05
mantelhaak	1	2.05
riemtong	1	2.05
nestel	1	2.05
vingerring	2	4.10

7.3 Vijf gespen en een bronzen gespplaat (vondstnummers 337.5, 337.6, 337.8, 337.4, 491.4 en 53).

7.4 Rond beslagstuk met centraal verhoogd middenstuk met daar omheen twee cirkels van bollen uit de tweede helft van de veertiende eeuw (vondstnr. 425).

7.5 Riemhanger (vondstnr. 476.3).

7.6 Messing mantelhaak met als versiering een soort bladmotief (vondstnr. 311).

7.7 Bronzen riemtong uit de tweede helft van de veertiende eeuw (vondstnr. 337.9).

is een parallel bekend uit Londen en dateert daar uit de periode ca. 1270-1350.[40] Het ronde beslagstuk (vondstnr. 425, afb.7.4) heeft een centraal verhoogd middenstuk met daaromheen twee cirkels van bollen en kan op grond van zijn vorm gedateerd worden in de periode ca. 1350-1400.[41]

Riemhanger

Voor het bevestigen van attributen aan de gordel, zoals een beurs, mes of een toiletgarnituur, werd veelal gebruik gemaakt van een riemhanger. Tijdens de opgraving is één riemhanger aangetroffen, daterend uit de periode 1475-1525 (vondstnr. 476.3, afb.7.5). Deze werd op de riem geschoven en aan het oog konden de attributen worden bevestigd.

Knoop

Er is, afgezien van een recent exemplaar (vondstnr. 337), slechts één oude knoop aangetroffen. Tot aan het laatste kwart van de zestiende eeuw werden knopen hoofdzakelijk gebruikt ter versiering van kleding. Het echte sluiten door middel van knopen vangt pas aan in de late zestiende eeuw. Dan komen knopen vaak in grote aantallen voor op diverse kledingstukken. Het wambuis, met soms wel meer dan veertig knopen, is hier een goed voorbeeld van. De gegoten knoop (vondstnr. 443.3) is van messing vervaardigd en heeft een halfronde bolle vorm en een enigszins ovaal staafoog. Dergelijke knopen dateren uit het laatste kwart van de zestiende of de vroege zeventiende eeuw.

Mantelhaak

Mantelhaken zijn in principe bedoeld voor het sluiten van een mantel of een cape. De mantelhaak vindt zijn oorsprong in de veertiende eeuw en zou tot aan het einde van de zestiende eeuw in gebruik blijven als kledingaccessoire. Het exemplaar van de Nieuwe Kamp (vondstnr. 311, afb. 7.6) is gegoten en van messing. Ter versiering is er een soort bladmotief op aangebracht.

7.8 Nestel, vervaardigd uit opgerold plaatje koper (vondstnr. 337.8).

7.9 a

7.9 b

7.9 b

7.9 Twee vingerringen. De eerste is een bronzen vingerring met een decoratie van groefjes en kerfjes, mogelijk bedoeld als pseudo-tekst (vondstnr. 209). De tweede ring betreft een zeer bijzondere gouden vingerring, aangetroffen in de zogenaamde 'zalfpottenkuil' (vondstnr. 191). De brede ring is voorzien van een centraal vierkant met hierin een gegoten, driedimensionale afbeelding van het gelaat van Christus met doornenkroon. Aan weerskanten hiervan een gegraveerde afbeelding van de zegenende hand van God en een duif, die de Heilige Geest symboliseert. Op de buitenzijde onderaan de ring is in Gotisch schrift de naam 'Beatris' gegraveerd. De gravering toont slijtagesporen die duidelijk maken dat de ring langdurig is gedragen.

Riemtong

Om het uitrafelen van een leren riemeind tegen te gaan en om deze gemakkelijker door de gespbeugel te krijgen, werden er zogenoemde riemtongen gebruikt. Tevens had de riemtong een decoratieve functie. Uit brons gegoten is een riemtong met een ronde knop aan de voorkant (vondstnr. 337.9, afb. 7.7). Dergelijke smalle riemtongen in combinatie met knop zijn gebruikt in de tweede helft van de veertiende eeuw. Deze is in twee delen in een mal gegoten, waarna het voorste deel aan elkaar werd gesoldeerd. In het niet aan elkaar gesoldeerde achterste deel werd het leren riemeind gestoken en door middel van een klinkstift vastgezet.

Nestel

Speciaal ontwikkeld om het rafelen van koortjes tegen te gaan zijn nestels. Eén nestel is vervaardigd uit een plaatje koper dat tot een hulsje is opgerold (337.8, afb. 7.8). Deze heeft bevestigd gezeten aan het uiteinde van een koord, dat werd gebruikt voor het dicht rijgen of strikken van kleding. Naast de bescherming die een nestel bood tegen het uitrafelen van de veter, vergemakkelijkt deze ook het doorhalen van de veter. Nestels lijken vanaf de dertiende eeuw voor te komen, maar worden met name in de zestiende en zeventiende eeuw veel gebruikt.[42]

Vingerringen

Een bronzen vingerring heeft als decoratie groefjes en kerfjes (vondstnr. 209, afb. 7.9). Mogelijk moest dit een pseudo-tekst voorstellen. De datering van de ring kan op basis van de context geplaatst worden in de vijftiende eeuw.

Het meest bijzondere metalen voorwerp is een 10,52 gr wegende, 22 karaats gouden ring (vondstnr. 191, afb. 7.9). De ring lag in de zalfpottenkuil, waarin een deel van de vulling van de beerkelder van gebouw D is gestort, die heeft toebehoord aan het gasthuis. Het leegmaken van een

beerput werd veelal gedaan nadat het bijbehorende gebouw gesloopt of verbouwd werd. Aangezien er in de kuil ook aardewerk uit de vroege zeventiende eeuw is aangetroffen, zal de verbouwing of sloop van het gasthuis ook in die periode of kort daarna hebben plaatsgevonden. De ring in kwestie is zeer breed en is voorzien van een centraal vierkant met hierin een driedimensionale afbeelding van het gelaat van Christus met doornenkroon. Het gelaat, bekend als het Veronica-doek, is gegoten. Deze centrale afbeelding wordt aan beide zijden geflankeerd door een gegraveerde afbeelding. Aan één zijde staat de zegenende hand van God en aan de andere kant een duif, die de Heilige Geest symboliseert, afgebeeld. De ringen die door een Brigittinessen werden gedragen, tonen meestal een voorstelling van de kruisiging met Maria en Johannes onder het kruis.[43] Toch lijkt deze ring alles te maken te hebben met de kloosterorde. Bij de aanvaarding van een nieuwe zuster wordt de 'Mis ter ere van de Heilige Drievuldigheid' gelezen. De ring zou dus als professiering kunnen zijn gebruikt. Op de buitenzijde onderaan de ring is in Gotisch schrift de naam 'Beatris' gegraveerd.[44] De gravering toont slijtagesporen die duidelijk maken dat de ring langdurig is gedragen.

Op stilistische kenmerken van de graveringen kan de ring gedateerd worden in de periode 1440-1450.[45] Niet ondenkbaar is dat de stijl van graveren veel langer is doorgebruikt, waardoor het veiliger is de datering te combineren met de einddatering van het Gotisch schrift rond 1500. Hoe dan ook moet de ring ergens tussen 1450 en 1580 in de beerput zijn beland. Het antwoord op de vraag hoe en waarom deze kostbare ring in de put terecht is gekomen, kan hier niet worden gegeven. Maar wie was die Beatris? Volgens onderzoek komt de naam Beatris niet voor onder de Birgittinessen in Utrecht.[46] Deze naam echter wel voor in het te Soest gelegen Brigittenklooster Mariënburg, waar in 1546 Beatris Gout de priorin was.[47] Op dat tijdstip was zij ongeveer 70 jaar oud, waardoor zij omstreeks het jaar 1500 zal zijn ingetreden. Dit betekent dat de datering van de ring en het tijdsvak van haar intrede met elkaar corresponderen. Bekend is dat het klooster in Soest in 1543 door de troepen van Maarten van Rossum is geplunderd. Op drie nonnen na kon iedereen tijdig vluchten. Aangezien er binnen de stad Amersfoort geen Brigittenklooster aanwezig was, zijn de kloosterlingen naar Utrecht uitgeweken. In Utrecht kunnen de nonnen dan gehuisvest zijn geweest in het gasthuis.

7.4 Handel en nijverheid

In deze categorie zijn in totaal 37 voorwerpen ondergebracht, waarbij de lakenloden, vingerhoeden en spelden het grootste aandeel voor hun rekening nemen (tabel 7.3).

Tabel 7.3: Aantal metalen voorwerpen in de categorie 'Handel en nijverheid'.

soort	aantal	%
spinlood	5	13.51
lakenlood	10	27.02
vingerhoed	9	24.32
speld	9	24.32
beitel	1	2.70
schep	1	2.70
lapstuk	1	2.70
halffabrikaat	1	2.70

Spinloden
Er zijn vijf spinloden (vondstnrs. 117, 139, 455, 481 en 512) aangetroffen, die alle een conisch getrapte vorm hebben. Spinloden in deze vorm lijken pas vanaf het midden van de veertiende eeuw voor te komen. Ze worden, net als de aardewerk exemplaren, tot aan de komst van het spinnewiel in het begin van de zeventiende eeuw gebruikt.

Lakenloden (afb. 7.10)
Van de tien lakenloden, of verzegelloden, is er slechts één compleet en leesbaar. Het betreft een ca. 2 cm rond lood met aan één kant in Gotisch schrift de letters 'C E', die spiegelverkeerd zijn afgebeeld (vondstnr. 460.5). Op grond van dit Gotisch schrift lijkt een datering in de late veertiende of de vijftiende eeuw het meest aannemelijk. Van een dubbellood is één kant aangetroffen, met daarop de niet nader te verklaren tekst 'LOOSL.WEREI' (vondstnr. 447). Dit lood dateert, net als een zestal geheel afgesleten loodjes (vondstnrs. 138, 311, 273, 337, 359 en 478), uit de zeventiende of achttiende eeuw. Voor het verzegelen van meelzakken, goederen of postzakken werden in de negentiende en twintigste eeuw ook loden gebruikt door verschillende overheidsinstellingen, zoals het leger, de douane en de belastingdienst (vondstnr. 337).

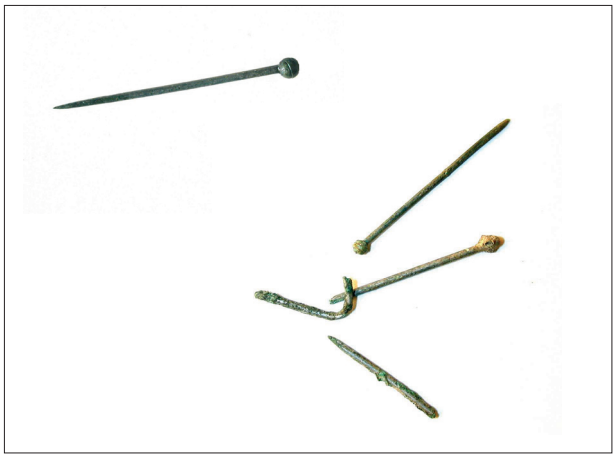
Vingerhoeden (afb. 7.11)
De oudste van de in totaal negen vingerhoeden betreft een bronzen exemplaar uit de periode ca. 1350-1400 (vondstnr. 516).[48] Vijf vingerhoeden (vondstnrs. 139, 199.2, 205, 337.2 en 476.2) zijn dunner uitgevoerd en dateren uit de periode ca. 1450-1525. Kenmerkend voor de zeventiende eeuw zijn de twee messing vingerhoeden (vondstnrs. 311 en 320). De jongste vingerhoed dateert uit de eerste helft van de achttiende eeuw en is van messing gegoten (vondstnr. 529). Deze is na het gieten in een draaibank met een wielstempel voorzien van putjes en een groef aan de onderkant. Opvallend is dat naairingen geen deel uitmaken van het vondstmateriaal. Blijkbaar zijn er alleen kleine herstelwerkzaamheden uitgevoerd. Naairingen werden doorgaans alleen gebruikt voor stugge materialen zoals leer en jutte.

7.10 Lakenlood uit de late veertiende of vijftiende eeuw met aan één kant in Gotisch schrift de letters ‘C E’, die spiegelverkeerd zijn afgebeeld (vondstnr. 460.5).

7.11 Zes vingerhoeden, daterend uit de tweede helft van de veertiende tot de eerste helft van de achttiende eeuw (vondstnrs. 516, 139, 199.2, 205, 337.2 en 529).

7.12 Diverse vertinde spelden. De langste meet ca. 5 cm (links; vondstnr. 460.8), de overige zijn 1,5 tot 3 cm lang (rechts; vondstnr. 462).

7.13 Halffabrikaat voor verbindingsringen van messing (vondstnr. 172).

Spelden en naalden (afb. 7.12)
Een negental spelden is van getrokken messingdraad. De knoppen bestaan uit enige windingen van messingdraad.[49] De langste (vondstnr. 460.8) meet ca. 5 cm en is net als een drietal andere spelden (vondstnr. 462) vertind. Dit vertinnen had als doel de gebruiker te beschermen tegen kopervergiftiging, die opgelopen kon worden bij het prikken in een vinger. De overige spelden (vondstnrs. 155, 238, 443, 456 en 556) variëren in lengte van 1,5 tot 3 cm. Dergelijke spelden komen voor vanaf de veertiende eeuw tot aan het midden van de achttiende eeuw.[50]

Beitel
Een fragment van een ijzeren beitel valt niet nader te determineren (vondstnr. 254).

Schep
Van twee scheppen komt er één uit een brandkuil (vondstnr. 117) en het andere exemplaar betreft een aanlegvondst (vondstnr. 45).

Lapstuk voor ketels
Soms ontstonden er gaatjes of scheurtjes in gegoten bronzen of messing grapen of gehamerde koperen pannen en potten. Deze gaatjes konden met behulp van een holle klinknagel worden gedicht. Bij een eventuele scheur werd een plaatje koper voorzien van enkele gaatjes, ook wel lapstuk genoemd, over de scheur heen gelegd. De gaatjes werden overgenomen en doorgeboord op het te repareren stuk. Hierna zorgden de holle klinknagels voor de bevestiging van beide delen, waarbij soms nog een soort hars voor extra afdichting tussenin werd aangebracht. Er zijn in totaal vijf lapstukken aangetroffen (vondstnrs. 139, 337 en 556). Het gebruik van bronzen grapen loopt door tot aan het begin van de zeventiende eeuw. Gehamerde koperen potten en pannen komen voor tot aan de komst van geëmailleerde pannen in het derde kwart van de negentiende eeuw.

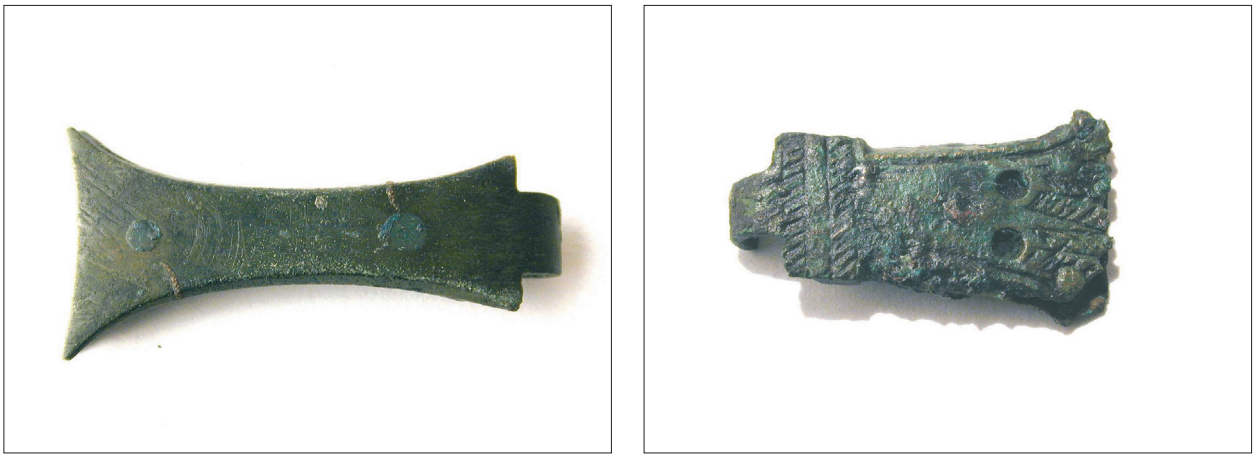
Halffabricaat (afb. 7.13)
Verrassend is de vondst van een halffabrikaat voor verbindingsringen (vondstnr. 172). Het betreft een viertal aan een streng vastzittende messing ringen. De mogelijkheid bestaat dat deze zo aangekocht zijn om ze thuis van elkaar af te halen, maar de verbindingsringen kunnen ook ter plekke zijn gegoten.[51]

7.5 Wapens

De voorwerpen in deze categorie bestaan alle uit kogels, te weten 27 stuks. De loden kogels hebben verschillende afmetingen. Tien stuks (vondstnrs. 49, 138, 169, 199, 337, 423, 427, 436 en 460) zijn pistoletkogels en hebben een diameter die ligt tussen de ca. 10 en 13 mm. De resterende zeventien kogels hebben een diameter die ligt tussen de ca. 14 en 20 mm (vondstnrs. 49, 316, 321, 337, 436, 460 en 472). Deze zijn gebruikt in karabijnen en musketten, die alleen door legers werden gebruikt. Met name de concentratie van elf stuks in één context (vondstnr. 337) valt hierbij op.

7.6 Overig

Een klein aantal metalen voorwerpen kon niet in één van de eerdere categorieën worden ondergebracht en wordt daarom in deze paragraaf beschreven. Het betreft veertien voorwerpen, waarvan hoefijzers het merendeel vormen.

7.14 Een onversierde sluithaak (vondstnr. 464) en een sluithaak versierd met gegraveerde lijnen en twee gaatjes (vondstnr. 476). Dergelijke sluithaken waren onderdeel van boeksluitingen.

Tabel 7.4: Aantal metalen voorwerpen in de categorie 'Wapens'.

Soort	aantal	%
kogel	27	100

Tabel 7.5: Aantal metalen voorwerpen in de categorie 'Overig'.

soort	aantal	%
hoefijzer	5	35.71
boeksluiting	2	14.28
zegelstempel	1	7.14
kandelaar	1	7.14
snuitschaar	1	7.14
pittentrekker	1	7.14
speelgoed	3	21.41

Hoefijzers
Van een vijftal hoefijzers dateren twee exemplaren, de zogenoemde golfrandijzers, van vóór de periode dat het terrein in gebruik werd genomen door het klooster. Een hoefijzer is voorzien van acht nagelgaten en is daardoor te dateren vanaf de late dertiende of de eerste helft van de veertiende eeuw (vondstnr. 338). Bij het andere hoefijzer is het aantal nagelgaten niet meer vast te stellen, waardoor de datering gesteld dient te worden vanaf het begin van de twaalfde tot aan het midden van de veertiende eeuw (vondstnr. 332). Vanaf het midden van de veertiende eeuw komt er een nieuw type hoefijzer voor (het boogijzer), waarvan één exemplaar werd aangetroffen (vondstnr. 41). Twee fragmenten van hoefijzers zijn niet nader te specificeren (vondstnrs. 118 en 376).

Boeksluitingen (afb. 7.14)
Tot in de vijftiende eeuw werden boeken door monniken met de hand geschreven. Het duurde dan soms ook enkele jaren voordat een boek af was. Om de kostbare inhoud van het boek te beschermen, werd deze voorzien van boekbanden met sluitingen. Een complete sluiting bestaat uit een sluithaak en een muiter. De muiter werd aan de boekband vastgeklonken en de sluithaak, die uit twee delen bestaat, werd aan een leren riempje, dat ook aan de boekband zat, vastgenaaid. Door de boekbanden en sluitingen kon er geen stof tussen de perkamenten bladzijden komen. Stof tast namelijk het perkament en de inkt waarmee werd geschreven aan. Een grote omslag vond plaat in 1455, toen Gutenberg boeken ging drukken met behulp van losse drukletters. Het grote voordeel was dat boeken nu in grote aantallen konden worden vervaardigd en binnen handbereik kwamen van meerdere mensen. Toch zijn boeken tot aan het begin van de zestiende eeuw voorbehouden aan kerk, klooster, adel of hoge burgerij. Vanaf het midden van de zestiende eeuw worden boeken pas algemeen goed.[52]

Twee vondsten van de Nieuwe Kamp zijn te relateren aan het gebruik van boeken. Er zijn twee zogenoemde sluithaken en één scharnierende sluithaak (vondstnr. 460) gevonden. Een sluithaak is onversierd (vondstnr. 464), dit in tegenstelling tot de andere sluithaak, die versierd is met gegraveerde lijnen en twee gaatjes (vondstnr. 476). Dergelijke sluithaken komen voor gedurende de gehele zestiende eeuw.

7.15 Bronzen zegelstempel uit de tweede helft van de vijftiende of de vroege zestiende eeuw (vondstnr. 199.1). Het stempelvlak is geheel glad. Mogelijk betreft het een halffabrikaat of werd de zegelstempel na het overlijden van de eigenaar bewust onklaar gemaakt.

7.16 Bronzen kaarsenhouder van een zogenoemde rokkandelaar uit de late vijftiende of de vroege zestiende eeuw (vondstnr. 454).

7.17 Helft van een ongedecoreerde zogenaamde 'snuitschaar', mogelijk uit de tweede helft van de zestiende eeuw (vondstnr. 428.1).

Zegelstempel (afb. 7.15)
Een bronzen zegelstempel heeft een greep in de vorm van een driepas en kan gedateerd worden in de tweede helft van de vijftiende of de vroege zestiende eeuw (vondstnr. 199.1). Het stempelvlak is geheel glad, wat kan betekenen dat het zegel nooit is afgemaakt en dus een halffabrikaat is. Mogelijk echter heeft er wel een zegel ingestaan, maar is deze om de één of andere reden weg gevijld. Het is wel bekend dat zegelstempels onklaar werden gemaakt na het overlijden van de eigenaar om misbruik te voorkomen.

Kandelaar (afb. 7.16)
Een drietal vondsten heeft te maken met verlichting. Een bronzen kaarsenhouder is van een zogenoemde rokkandelaar en kan gedateerd worden in de late vijftiende of de vroege zestiende eeuw (vondstnr. 454).[53] De voet en de kaarsenhouder zijn apart gegoten en later aan elkaar geklonken. Op de één of andere manier is de kaarsenhouder van Nieuwe Kamp van de voet losgeraakt. Waarom de eigenaar van dit toen kostbare stuk niet de moeite heeft genomen om het weer te reparen, zal altijd een vraag blijven.

Snuitschaar (afb. 7.17)
Om te lange kaarspitten in te korten zijn zogenaamde snuitscharen ontwikkeld. Snuitscharen komen voor vanaf de zestiende eeuw en zijn soms rijk versierd. In de meeste gevallen betreft het echter ongedecoreerde exemplaren,

7.18 Koperen pittentrekker, bedoeld om het pitje van een olielampje goed te leggen (vondstnr. 491.3)

7.19 a

7.19 b

7.19 Kinderspeelgoed:
a) een zeventiende-eeuws gegoten, miniatuur papkom, bedoeld als kinderspeelgoed (vondstnr. 337.3). Het papkommetje is voorzien van twee horizontale oren.
b) een loden soldaatje, daterend uit de periode van het midden van de zeventiende tot het begin van de achttiende eeuw (vondstnr. 427.3).

hetgeen ook bij het exemplaar van de Nieuwe Kamp het geval is (vondstnr. 428.1). Een snuitschaar bestaat uit twee delen, die door middel van een klinknagel aan elkaar worden bevestigd. Aan één deel van de schaar zit een rechthoekig bakje, het pittendoosje, en aan het andere deel een plat dekseltje, dat zorgt dat de pit en de walm worden afgesloten in het pittendoosje. Eenzelfde, maar dan compleet exemplaar, is afkomstig uit het klooster Hageveld bij Heemstede en kon gedateerd worden in de tweede helft van de zestiende eeuw.[54]

Pittentrekker (afb. 7.18)
Met de koperen pittentrekker zoals aangetroffen tijdens de opgraving, kon het pitje van een olielamp, dat net iets over de rand hoort te liggen, goed worden gelegd (vondstnr. 491.3). Vergelijkbare pittentrekkers zijn bekend uit Amsterdam en dateren uit de zestiende of de zeventiende eeuw. [55]

Kinderspeelgoed (afb. 7.19)
Er zijn tijdens het onderzoek drie voorwerpen aangetroffen die als kinderspeelgoed hebben gediend. Het betreft een rond loden snorrenlood (vondstnr. 436.3), een soldaatje en een miniatuur papkommetje. Het 2 mm dikke en platte snorrenlood heeft een diameter van ca. 5 cm en een gekartelde buitenkant. In het midden zijn twee gaatjes aangebracht. Het snorrenlood wordt op een touw geregen en tussen beide handen gespannen en rondgedraaid, waardoor het touw zichzelf twijnt. Door het regelmatig uittrekken van het touw, zoals bij een harmonica, gaat het snorrenlood snel ronddraaien en zoemen. De aangebrachte karteltjes aan de rand van het snorrenlood zullen het zoemende geluid hebben versterkt. Snorrenloden met kartels zijn met name gebruikt in de zeventiende en achttiende eeuw.[56]
Een ander zeventiende-eeuws speelgoed betreft een gegoten tinnen miniatuur van een papkom met twee horizontale oren (vondstnr. 337.3). Een soldaatje is uit lood gegoten en is van het type 'halfplastisch' (vondstnr. 427.3). Deze heeft op een vierkante grondplaat bevestigd gezeten en de soldaat heeft in zijn rechterhand een lans gehad. Halfplastische figuren komen vanaf het midden van de zeventiende eeuw voor en worden in het begin van de achttiende eeuw opgevolgd door platfiguren.

Tabel 7.6: Aantal metalen voorwerpen in de categorie ‘Munten en aan munten gerelateerde voorwerpen’.

soort	aantal	%
Munt	57	82.60
rekenpenning	9	13.04
muntgewicht	2	2.89
weegschaal	1	1.44

7.20 Drie middeleeuwse munten, te weten een groot uit de periode 1350-1364, een kwart groot geslagen geslagen in Arnhem op naam van Willem I van Gulik in de periode 1391-1393 en een groot geslagen op naam van Willem I van Holland in 1376 (vondstnrs. 105, 205 en 337.1).

7.7 Munten en aan munten gerelateerde voorwerpen

(determinatie: P. de Breuk)

Tijdens het onderzoek Nieuwe kamp zijn in totaal 66 munten en penningen gevonden. In alle gevallen betreft het losse munten die op één of andere manier tussen het huishoudelijke afval terecht zijn gekomen. De munten die doorgaans worden aangetroffen tijdens opgravingen, betreffen veelal kleine denominaties, die gemakkelijk verloren gaan en dan niet meer worden teruggevonden. Hierdoor heeft er onbewust een natuurlijke selectie plaatsgevonden, waardoor er een vertekend beeld ontstaat van wat er daadwerkelijk aan munten heeft gecirculeerd. Ook kunnen munten een lange roulatietijd hebben gekend, die kan oplopen tot soms wel twee eeuwen.

Middeleeuwse munten (afb. 7.20)
Afgezien van een zeer versleten bronzen as uit de Romeinse tijd (vondstnr. 448) zijn de oudste middeleeuwse munten te dateren vanaf het midden van de veertiende eeuw. De oudste is een groot op naam van de Utrechtse bisschop Jan van Arkel, geslagen in de periode 1342-1364, die werd aangetroffen in de vulling van een greppel of diepe kuil aan de oostzijde van sleuf 7 (vondstnr. 543). Mogelijk is dit hetzelfde spoor als waargenomen in het zuidprofiel van deze sleuf, waarin een Jacobakan uit de tweede helft van de veertiende eeuw werd aangetroffen (zie paragraaf 6.3.2., catalogusnr. 13 en afb. 4.1). Twee andere groten zijn zogenoemde ‘gros Tournoise’ en dateren uit de periode 1350-1364 (vondstnrs. 105 en 468).

Een kwart groot is geslagen in Arnhem op naam van Willem I van Gulik in de periode 1391-1393 (vondstnr. 205). Een stortvondst betreft een groot geslagen op naam van Willem I van Holland in 1376 (vondstnr. 337.1). Aangetroffen in een brandlaag is een één-achtste groot van Holland, geslagen op naam van Albrecht van Beieren in de het jaar 1397 (vondstnr. 182). Een zogenoemde ‘witte’ betreft een armenpenning, geslagen door de stad Utrecht in ca. 1480 (vondstnr. 199.3). Het opschrift op de voorzijde van deze munt luidt: +DIT IS DER ARMER PE. Op de keerzijde staat: MONETA S. MERTINVS. Eveneens geslagen in Utrecht is een kwart groot uit de periode 1393-1423 op naam van Frederik van Blankenheim (vondstnr. 154). Van een zogenoemde ‘mijt’ is het niet duidelijk of deze geslagen is op naam van Philips de Goede of Karel de Stoute (vondstnr. 444). Hierdoor kan de munt niet anders dan ruim geplaatst worden in de periode 1419-1477.

Postmiddeleeuwse munten (afb. 7.21)
Uit de zestiende eeuw dateren vier munten, waarvan de oudste een dubbele mijt betreft, geslagen op naam van Karel V in de periode 1505-1556 (vondstnr. 359). Uit het derde kwartaal van de zestiende eeuw is een zogenoemde ‘halve plak’ van de drie rijkssteden Zwolle, Deventer en

7.21 Twee postmiddeleeuwse munten, te weten een op naam van Philips II geslagen Antwerpense gigot uit de periode 1555-1598 en een duit uit Stevensweert (vondstnrs. 491.2 en 445.2).

7.22 Vijftiende-eeuwse rekenpenning, voorzien van een gaatje om ergens aan bevestigd te kunnen worden (vondstnr. 199.4).

7.23 Twee muntgewichten. De oudste (links) is bedoeld voor het wegen van de gouden Franse 'ecu', de andere voor het wegen van een halve gouden 'rijder' (vondstnrs. 493.3 en 491.1).

Kampen (vondstnr. 179). Een halve duit of Hollandse penning is geslagen op naam van Philips II in de periode 1555-1598 (vondstnr. 457). Eveneens op naam van Philips II geslagen is een Antwerpense gigot uit de periode 1555-1598 (vondstnr. 491.2). Te plaatsen omstreeks de wisseling van de zestiende naar de zeventiende eeuw zijn een Friese stuiver en een Hollandse duit. Deze laatste (vondstnr. 337.10) is zonder jaartal geslagen in de periode 1593-1598. Veertien koperen munten dateren uit de zeventiende eeuw en zijn alle duiten. Duiten worden doorgaans in grote aantallen aangetroffen tijdens opgravingen in binnensteden, waardoor de meeste exemplaren veel voorkomen. Enkele bijzondere, niet veel voorkomende exemplaren zijn afkomstig uit onder meer Zwolle (vondstnr. 337), Stevensweert (vondstnr. 445.2), Batenburg (vondstnr. 49) en een imitatie-duit van Roermond, geslagen door valsemunters uit Reckheim (vondstnr. 443.2).

De overige duiten zijn afkomstig uit Friesland (vondstnrs. 138, 257 en 436.6), West-Friesland (vondstnrs. 337.11, 337.12 en 337.13), Zeeland (vondstnr. 337.14), Utrecht (vondstnr. 337.15) en Overijssel (vondstnr. 337.16). Uit de achttiende eeuw komt slechts één munt, een duit van West-Friesland, geslagen in 1765 (vondstnr. 423.1). Deze werd aangetroffen in de bovenste vulling van de beerput ten westen van gebouw C. Van de resterende negentien munten dateren er elf uit de negentiende en twintigste eeuw en zijn acht exemplaren niet te determineren.

Rekenpenningen (afb. 7.22)
Aan munten te relateren voorwerpen zijn rekenpenningen, muntgewichten en een bakje van een muntbalans. Zo zijn er in totaal negen rekenpenningen aangetroffen, waarvan er drie te dateren zijn in de vijftiende eeuw. Hiervan zijn twee exemplaren voorzien van een nagelgaatje en hebben waarschijnlijk aan een deur of paal bevestigd gezeten (vondstnrs. 199.4 en 337.20). De andere rekenpenning heeft geen gaatje (vondstnr. 436.2). Aan één zijde staat een soort kruis binnen een vierpas, op de keerzijde staat de tekst 'AVE MARIA GRATIA'.

Uit de achttiende eeuw dateren drie rekenpenningen, die vervaardigd zijn door Neurenbergse makers. Zo is op een rekenpenning de naam 'Johan Jacob Dietzel' te lezen (vondstnr. 337.21). Op een andere staat de naam 'Cristian Sigmund Anert' (vondstnr. 337.22). De laatste betreft een penning die is vervaardigd door Conrad Lauffers (vondstnr. 423.2). Drie exemplaren zijn zover gesleten dat ze niet nader te determineren zijn (vondstnrs. 337, 359 en 460).

Muntgewichten (afb. 7.23)
Van de twee aangetroffen muntgewichten is de oudste bedoeld voor het wegen van de gouden Franse 'ecu' (vondstnr. 493.3). De andere betreft een exemplaar dat in Antwerpen vervaardigd is voor het wegen van een halve gouden 'rijder' (vondstnr. 491.1).

7.24 Rond messing schaaltje, onderdeel van een weegschaal uit (vermoedelijk) de zestiende eeuw. Het is voorzien van enkele concentrische cirkels en heeft in het midden een ingestempelde kroon als makermerk (vondstnr. 460.7).

Weegschaal (afb. 7.24)
Een rond messing schaaltje is voorzien van enkele concentrische cirkels en heeft in het midden een ingestempelde kroon als makermerk (vondstnr. 460.7). Samen met een aantal muntgewichten zat de balans in een speciaal hiervoor vervaardigd muntgewichtdoos. Hierdoor kon het geheel vervoerd worden zonder aan slijtage onderhevig te zijn. Aan één kant van het balansje zat een ketting met daaraan een driehoekig schaaltje, waarop de munt werd gelegd. Aan de andere kant van de balans zaten drie kettinkjes met daaraan een rond schaaltje, waarop het muntgewicht werd gelegd. Gezien het makermerk zal dit stuk in de zestiende eeuw gedateerd dienen te worden.[57]

7.8 Conclusie

Het is geen gemakkelijke opgave om een goed beeld te krijgen van de teruggevonden metalen voorwerpen, aangezien zij slechts een klein deel omvatten van wat er daadwerkelijk voor handen moet zijn geweest. Aan de hand van de metaalvondsten kan er geconcludeerd worden dat er vanaf het midden van de veertiende eeuw (bewonings)activiteiten op het terrein plaatsvinden. Tussen de aangetroffen munten zit slechts één exemplaar die geslagen is in de periode 1450-1550. Dit tijdsvak valt precies in de periode van het Birgittenklooster. Aangezien de Birgittinessen volgens de regels niets in eigendom mochten hebben en zelfs geen geld mochten aanraken, is dit verklaarbaar. Het meest opvallend is dat tinnen huisraad, en dan met name de lepel, in zijn geheel ontbreekt. Minder algemeen voorkomende vondsten zijn de kandelaar en de snuitschaar.

De pincet voorzien van een naam, is een persoonlijk accessoire en is daardoor hoogstwaarschijnlijk te dateren voor 1484. De twee boeksluitingen maken duidelijk dat er boeken aanwezig waren. Deze vondsten ontbreken dan ook vrijwel nooit op kloosterterreinen. De koperen lapstukken en de mogelijk halffabricaten van ringen geven aan dat er naast kleine werkzaamheden ook nieuwe producten werden vervaardigd. Naast de gouden (professie)ring is ook het mesheft met daarop afgebeeld Birgitta onlosmakelijk verbonden met de kloosterorde en mag ook deze gezien worden als een zeer waardevolle vondst. Het snorrelood, het soldaatje en de miniatuur papkom zijn alle na de kloosterperiode te dateren.

8 Glas- en houtvondsten

8.1 De glasvondsten

(G. Rauws)

8.1.1 Inleiding

In vergelijking met het vele aangetroffen aardewerk is er slechts betrekkelijk weinig glas gevonden op het voormalige kloosterterrein. Ondanks de beperkte omvang van het glaswerk kan wel een rijk scala aan verschillende typen glazen voorwerpen worden herkend. Vele fragmenten verkeerden echter in een slechte staat, en zijn, na macroscopisch onderzocht te zijn, dan ook niet bewaard, of waren te fragmentair om verdere uitspraken over te doen. De glasvondsten die opvallend zijn vanwege ofwel a-typische kenmerken en/of uitgevoerde techniek, of door het incidentele voorkomen, zijn geselecteerd voor deze rapportage. Met uitzondering van twee voorraadflessen (vondstnrs. 516.2 en 516.3), een noppenglas (vondstnr. 340.2, en twee vensterglasfragmenten (vondstnrs. 440 en 548) komen de hieronder besproken voorwerpen uit de beerlaag van gebouw D. De vondstnummers 310, 311 en 320 komen uit de beerlaag onder de vloer van de latere kelder 5, vondstnummer 273 onder de vloer van de latere kelder 4.

8.1.2 Resultaten

Voorraadflessen

Onder het vondstmateriaal komen diverse soorten voorraadflessen voor. Eén exemplaar (vondstnr. 516.3) valt om twee redenen op (afb. 8.1). De peervormig geblazen fles heeft namelijk zowel een zeer nauwe opening als een afgeplatte bodem zonder standring. De fles dateert vermoedelijk uit de vijftiende eeuw, en het is aannemelijk dat de ingesnoerde hals gebruikelijk was voor dit type flessen (Baumgartner/Krueger 1988, 319; Isings/Rauws et al. 2009, 52).

8.1 Peervormige voorraadfles, vermoedelijk uit de vijftiende eeuw (vondstnr. 516.3) (Foto: H. Lägers)

8.2 Fragment van een zogenaamde 'tazza', een luxe glazen schaal uit de periode 1575-1625 (vondstnr. 311). (Foto: H. Lägers)

8.3 Wandfragment van een draadribbeker uit de vijftiende eeuw (vondstnr. 273). (Foto: H. Lägers)

8.4 Bodem van een zestiende-eeuwse noppenbeker van groen woudglas met ajourvoet (vondstnr. 340.2). (Foto: H. Lägers)

8.5 Wafelbeker uit de late zestiende of vroege zeventiende eeuw (vondstnr. 273). (Foto: H. Lägers)

8.6 Vlechtwerkbeker (vondstnr. 311). (Foto: H. Lägers)

8.7 Fragment van een strijkglas, gebruikt voor het gladstrijken van textiel (vondstnr. 310.2). (Foto: H. Lägers)

8.8 Twee fragmenten vensterglas met gebrandschilderd ornament-versiering (vondstnrs. 440 en 548). (Foto: H. Lägers)

Drie (voorraad)flessen (vondstnrs. 327, 460 en 516.2) zijn in de zogenoemde mezza-stampaura techniek uitgevoerd. Het geblazen lichaam wordt hierbij nogmaals in het gesmolten mengsel gedompeld, en vervolgens in een vorm geribd en getorst.

Tazza

Vermeldenswaardig is een fragment van een luxe schaal; een tazza, die in de zestiende en zeventiende eeuw voornamelijk werden gebruikt als fruit- of gebakschaal (vondstnr. 311, afb. 8.2). De schaal heeft een diamantgravering van een groteske-ornament. Dit is een benaming voor fantasie figuren, krullen waarin mens en/of dierfiguren zijn verwerkt. Op het kelkfragment van de desbetreffende tazza is een vrouwelijk figuur gegraveerd, waarvan het lichaam overgaat in bladmotieven (Isings/Rauws et al. 2009, 76; Henkes 1994, 208; Kottman 1991, 35 en cat. nr. 357).

Drinkglazen

De opgraving Nieuwe Kamp heeft verschillende typen drinkglazen opgeleverd. Fragmenten van een Maigelein, Maigelbecher, ijsglasbeker, kelkglas, slingerglas, draadribbeker, noppenbeker (op ajourvoet), wafelbeker, en vlechtwerkbeker zijn onder het vondstmateriaal aangetroffen. De vier laatstgenoemde categorieën zullen hieronder nader worden besproken.

a) Draadribbeker

Alleen een wandfragment is bewaard gebleven van een vermoedelijke draadribbeker (vondstnr. 273, afb. 8.3) uit de vijftiende eeuw. Dergelijke glazen worden tussen het einde van de dertiende- en het midden van de vijftiende eeuw gedateerd. De draadribbeker ontstaat door op de gladde voorvorm van het glas verticale glasdraden te leggen. Vervolgens wordt hierover een spiraliserende glasdraad los omwikkeld, die tijdens het uitblazen van de hete versierde glascylinder kapot springt. Het gedeelte van de spiraliserende glasdraad op de verticale ribben blijft wel behouden. Tijdens het opnieuw smelten ontstaan op die locaties glasdruppels (Henkes 1994, 42-43).

b) Noppenbeker op ajourvoet

Een bodem van een noppenbeker van groen woudglas heeft een onbeschadigde ajourvoet, en nog een deel van een wandfragment met een noppenmotief (vondstnr. 340.2, afb. 8.4). Een ajourvoet is een opengewerkte bodem die vervaardigd is uit een samengesmolten guirlandevormige ajourband, die vervolgens wordt afgewerkt met een uit één of meer windingen opgebouwde standring (Henkes 1994, 89-93). Het exemplaar is afkomstig uit een kuil met zalfpotten en dateert uit de zestiende eeuw.

c) Wafelbeker

Van dit type drinkglas is één fragmentarisch exemplaar gevonden die dateert uit de late zestiende- begin zeventiende eeuw (vondstnr. 273, afb. 8.5). Het wafelmotief op de wand ontstaat door om de hete glascylinder een spiraliserende glasdraad te wikkelen, dat gebeurt voor het uitblazen in een mal. De mal heeft verticale ribben die de glasdraad in delen snijdt. Afhankelijk van de dikte van de glasdraad en de onderlinge afstand tussen de ribben ontstaat een fijn of grof ruitvormig wafelpatroon. Vroege wafelbekers hebben een grof wafelpatroon met een ruime

spatiëring tussen de glasdraadwindingen. Een wafelbeker heeft niet meer dan tien windingen. De licht conische beker van de Nieuwe Kamp is een oud model gezien het grove wafelpatroon van zeven windingen, en twaalf blokjes per winding (Isings/Rauws et al. 2009, 84; Henkes 1994, 129-132, 134-35).

d) Vlechtwerkbeker
Dit type drinkglas is een verdere ontwikkeling van de hiervoor genoemde wafelbeker. (vondstnrs. 311/320, afb. 8.6). Indien een drinkglas zowel meer dan tien windingen heeft als een dunne glasdraad, dan is het een vlechtwerkbeker. In dit geval gaat het om een drinkglas met zeventien windingen en 25 blokken per winding. Vlechtwerkbekers komen vanaf het tweede kwart van de zeventiende eeuw voor (Isings/Rauws et al. 2009, 86; Henkes 1994, 129-132, 135-136).

Strijkglas
Een strijkglas wordt ook wel wrijfglas, leksteen, sliksteen, strijksteen of gladstrijker genoemd. Deze halve glazen bol is de voorloper van het strijkijzer, en werd gebruikt voor het gladstrijken van textiel. Strijkglazen werden niet of licht verwarmd. Onder het vondstmateriaal van de Nieuwe Kamp bevindt zich één fragmentarisch exemplaar (vondstnr. 310-2, afb. 8.7) (Henkes 1994, 336-337; Haevernick/Haberey 1963; Steppuhn 1999, 113-119).

Vlakglas
Tenslotte zijn twee stukken vensterglas (vondstnrs. 440 en 548, afb. 8.8) vermeldenswaardig door de gebrandschilderde ornament versiering.

8.2 Hout
(S. Lange)

8.2.1 Vraagstelling

De opgraving aan de Nieuwe Kamp heeft een kleine hoeveelheid houtvondsten opgeleverd. Na de berging hiervan zijn deze direct verpakt in plastic folie. Vervolgens werden de vondsten overgebracht naar het Bureau voor Eco-Archeologie te Heiloo.

Het houtspecialistische onderzoek was gebaseerd op enkele vraagstellingen. Samengevat gaat het om de volgende:
- wat is de gebruikte houtsoort?
- wat is de mate van conservering van de vondsten?
- wat zijn de afmetingen (bewaard gebleven lengte, breedte en dikte)?
- wat is de gaafheid van de individuele vondsten: is de vondst compleet, of is een deel ervan (mogelijk recent) afgebroken?
- uit welk deel van de boom is het hout afkomstig (stam-, tak-, wortelhout)?
- wat is de grondvorm van het bewerkte hout en kunnen mogelijk nog schorsrestanten worden waargenomen (volledige stamdoorsnede, gekloofd hout, ontschorst of juist niet ontschorst etc.)?
- zijn er aanwijzingen voor secundair gebruik van het hout ('oude' bewerkingssporen, aantasting door houtworm etc.)?
- kunnen bewerkingssporen en/of gebruikssporen worden waargenomen? En vervolgens, hoe zijn deze ontstaan?
- kan aan de hand van de vorm, afmetingen, de bewerkingssporen en gebruikssporen de functie van een voorwerp worden achterhaald?
- waarvoor werd het hout gebruikt?
- wat is de advisering ten opzichte van conservering van de vondst en mogelijkheid voor dendrochronologisch vervolgonderzoek?

8.2.2 Methode

De houtvondsten zijn gewassen en beschreven, waarbij de in paragraaf 8.3.1 genoemde parameters zijn gehanteerd. Tot de documentatie behoorde ook het maken van foto's. Er zijn foto's genomen van de vondsten in zijn geheel en van relevante details. Met behulp van een licht-doorvallend microscoop en vergrotingen tot 400x is de houtsoort bepaald. Bij drie van de houtvondsten die hier worden besproken, bleek een microscopische bepaling van de soort echter niet noodzakelijk, omdat het eikenhouten betreft. De houtspecifieke kenmerken van eik kunnen meestal met het blote oog worden waargenomen. Daarbij gaat het om de kringporige vaten en de markante 'spiegel' van het eikenhout. Tenslotte is gekeken naar de geschiktheid voor een dendrochronologische datering, namelijk het aantal jaarringen en de aanwezigheid van spinthout en een wankant.

8.2.3 Beschrijving van de houtvondsten

In totaal zijn vijf vondstnummers onderzocht, waarbij vondstnummer 420 zeven duigen van een ton omvatte. Vondstnummer 251 kwam aan het licht tijdens het leeghalen van de put onder de vloer van de kelder 3 in gebouw C, aangelegd rond het midden van de zeventiende eeuw. Het betreft een balk van dennenhout - een constructie-element -, vervaardigd van een stam met twee afgevlakte uiteinden. In het middelste gedeelte konden twee ijzeren kramen met een onderlinge afstand van 50 cm worden waargenomen. De gebruikte stam was recht en knoestig. Gaten van houtworm duidden op mogelijk secundair gebruikt. Het hout was matig tot slecht geconserveerd. Het houtoppervlak was verweerd, waardoor geen bewerkingssporen meer zichtbaar waren. Qua lengte was de balk niet

8.9 Detailfoto van het merkteken op de ton van de veertiende-eeuwse waterput (links, vondstnr. 420). Op een ton uit Heiloo werd een sterk gelijkend merkteken aangetroffen (rechts). Het teken is waarschijnlijk een Christusmonogram en mogelijk was de wijn afkomstig van een kloosterlijke wijngaard. (Foto's: S. Lange)

compleet en beide uiteinden waren afgebroken. Van het ene uiteinde resteerden nog 21 cm, het andere vertoonde een restlengte van 10 cm.

Vondstnummer 408 omvatte een balk van gekloofd wilgen stamhout met knoest, afkomstig uit de vulling van de laat veertiende-eeuwse waterput op de kreekvulling (zie paragraaf 5.2). De balk was éénzijdig afgevlakt aan de kloofkant. Het hout was matig tot slecht geconserveerd en vertoonde fijne vraatsporen van insecten (onder de niet meer aanwezige schors). Bovendien was het houtoppervlak verweerd en waren geen bewerkingssporen meer te herkennen. De balk was niet compleet en de oorspronkelijke lengte kon niet worden achterhaald.

Vondstnummer 420 omvatte zeven eikenhouten duigen van een groot vat, waarschijnlijk van een wijnvat. De duigen bleken goed geconserveerd. Op de ton bevond zich naast een merkteken ook een tapgat en een vierkante opening met een plankje. Tevens werden enkele doorboringen aan de bovenrand en één wilgenhouten spijkertje ter hoogte van het tapgat (dia van rond spijkertje was 0,8 cm) waargenomen. De duigen waren regelmatig qua dikte (aan één kant 2,5 cm, andere kant 1 cm), maar onregelmatig van breedte (tussen 8,5 en 13 cm). Naar het midden toe werden de duigen breder. Alle duigen zijn radiaal uit een eiken stam gewonnen. Op de binnenkant van de duigen zijn bewerkingssporen te herkennen. Deze zijn afkomstig van een korte dissel, waarmee de rand van de duigen werd afgeschuind.

Het merkteken strekte zich uit over tenminste drie duigen en bestond uit diepe kerven, namelijk zeven in de lengterichting en vier links in horizontale richting, met een kruis rechts (zie afb. 8.9). Het merkteken was met grote waarschijnlijkheid geen kuipersmerk, maar ingekerfd door de wijnhandelaar of wijnboer. Een bijna identiek merkteken werd aangetroffen bij een opgraving in Heiloo (Noord-Holland) (Lange, 2007). Het patroon is waarschijnlijk een soort Christusmonogram. Mogelijk was de wijn dan ook afkomstig van een kloosterlijke wijngaard. Het tapgat bevond zich op een andere duig, met zeven inkervingen dwars over de duig. Het gat had een diameter van 2,5 cm. Op een andere duig waren drie kleine ijzeren spijkers te herkennen (functie onbekend). Geadviseerd wordt om de duigen te bewaren en te laten tekenen en mogelijk alternatief te conserveren.

Bij vondstnummer 502 gaat het om een constructie-element van eik - mogelijk een nokbalk - met een ronde doorboring. De conservering was matig en de vondst bleek niet compleet. Een kant van de stam bleek gekantrecht. De spint was van de stam afgehakt met een bijl. In de balk werd een doorboring voor een pen/gat verbinding aangetroffen. Aan een kant vertoonde de balk een driehoekig afgevlakt uiteinde (zie afb. 8.10).

Vondstnummer 554 omvatte een eiken plank met een ijzeren spijker en het restant van een tweede, ijzeren spijker. Op één kant bevond zich een grote hoeveelheid ronde brandgaten (afb. 8.11). De brandgaten lagen deels over elkaar heen. Er waren twee maten te onderscheiden:

8.10 Constructie-element van eik, mogelijk een nokbalk, met een ronde doorboring (vondstnr. 502). (Foto: S. Lange)

8.11 Eiken plank met aan één zijde een grote hoeveelheid ronde brandgaten met twee verschillende afmetingen (vondstnr. 554). De functie van de plank is niet bekend. (Foto: S. Lange)

één met een diameter van 2,5 cm en een diepte van 3 tot 4 mm en één met een diameter van 4,5 cm en een diepte tot 2,5 cm. De gaten waren allemaal rond. Er was echter geen patroon te herkennen. Het smal toelopende uiteinde van de plank was schuin en relatief grof afgehakt. Het andere uiteinde was recht en zorgvuldig afgewerkt. De vondst was goed geconserveerd, bestaande uit kernhout zonder spint. De plank was tangentiaal uit een stam gezaagd. Ondanks dat de plank compleet bewaard was gebleven, werd de functie niet achterhaald. Waarschijnlijk gaat het om secundair gebruikt hout, wat kan worden afgeleid aan de minder verweerde haksporen aan de schuine zijkant. Deze bewerkingssporen wijken af van de overige, zorgvuldige afwerking van de plank.

8.2.4 Conclusie

Geen van de houtvondsten bleek geschikt voor een dendrochronologische datering. Het eiken- en wilgenhout was mogelijk afkomstig van regionale bosbestanden, terwijl het naaldhout zeer waarschijnlijk werd geïmporteerd.

Bekend is dat Utrecht in de Middeleeuwen een omslagplaats was voor hout. Het hout – eiken en naaldhout – kwam via waterwegen uit Duitsland en zelfs uit Scandinavië (Casparie 1995). Opmerkelijk is het merkteken op de duigen van het wijnvat. Over drie duigen is een lijnenpatroon waargenomen. Het patroon bestaat uit een kruis met zeven kerven in het middengedeelte. Op het uiteinde van één van de kruisende lijnen is tevens een klein kruisje herkenbaar. Een derde kruis bevindt zich links van het patroon. Dit soort zorgvuldig ingewerkte merktekens zijn niet aangebracht door de kuiper, maar door de wijnboer zelf. Het betreft vaak Christusmonogrammen. Gezien het merkteken is de wijn afkomstig van een kloosterlijke wijngaard en werd na het bottelen gezegend. Een bijna identiek Christusmonogram is gevonden op een middeleeuws wijnvat uit Heiloo. Echter betreft het hier vier kerven in plaats van zeven

Aan de andere kant van het invulgat is een eveneens zorgvuldig ingewerkt patroon te herkennen, bestaande uit rechte en zich kruisende lijnen. De lijnen zijn dun en scherp aangebracht. Waarschijnlijk is hiervoor een mes gebruikt.

9 Goede tijden, slechte tijden. Opkomst en ondergang van twee Utrechtse kloosterordes langs de Nieuwe Kamp *(J.S. van der Kamp)*

Toekomstige nieuwbouw langs de Nieuwe Kamp vormde de aanleiding voor een uitgebreid archeologisch onderzoek, uitgevoerd door archeologen van Team Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht in 2003. Bovendien heeft er in 2005 archeologisch en bouwhistorisch onderzoek plaatsgevonden in Brigittenstraat 7 en werd voorafgaand aan de opgraving in 2003 een noodwaarneming uitgevoerd in de kelder van Brigittenstraat 9. Deze drie onderzoeken hebben gezamenlijk een prachtig beeld opgeleverd van een enigszins vergeten (uit)hoek van de stad, die zich ontwikkelde van het agrarische Oudelle, tot een intensief gebruikt kloosterterrein en vervolgens gasthuiscomplex, om daarna een woonfunctie te krijgen. Tenslotte stonden op het opgravingsterrein van Nieuwe Kamp de drukpersen waarmee de eerste boekjes van Dick Bruna werden vervaardigd en werden er uiteindelijk in de jaren '50 van de vorige eeuw de eerste groepen gastarbeiders ondergebracht.

9.1 De Oudelle voor de komst van de kloosterlingen (vóór 1360)

Het onderzoeksterrein aan de Nieuwe Kamp ligt in het zuidoostelijk deel van de binnenstad tussen de Nieuwegracht aan de westzijde en de stadsbuitengracht aan de oostzijde. De naam 'Oudelle' ('oud dal') doet vermoeden dat het gebied werd gekenmerkt door een lage ligging. Ten noorden van het huidige opgravingsterrein werd tijdens archeologisch onderzoek in 1982 dan ook een smalle geul waargenomen, die in de twaalfde of dertiende eeuw leek te zijn gedempt. Ook tijdens de opgraving in 2003 werd een 5 á 6 m brede geul aangetroffen, parallel aan de Nieuwe Kamp. Vermoedelijk betreft het dezelfde natuurlijke watergang. De oostzijde van de min of meer noord-zuid georiënteerde geul lag ongeveer 5 m ten westen van de Nieuwe Kamp. Waarschijnlijk betreft het een crevassegeul, die is ontstaan bij een doorbraak van een oeverwal van een nabijgelegen rivier. Mogelijk houdt deze doorbraak verband met één van de diverse overstromingen uit de tweede helft van de twaalfde eeuw. De bedding van de geul was uitgesleten tot een diepte van ruim 1,5 m onder het twaalfde-eeuwse maaiveld en reikte tot in de natuurlijke zandige ondergrond.

In de loop van twee eeuwen na het ontstaan van de crevassegeul vonden er vermoedelijk regelmatig overstromingen plaats en werd er op de zandige oevers een 25 cm dik zavelpakket afgezet, als gevolg waarvan het maaiveld kwam te liggen op ca. 1,50 m+NAP. Uiteindelijk stopten de overstromingen en trad er bodemvorming op, waardoor er een vegetatiehorizont kon ontstaan. Wel bleef de geul waarschijnlijk nog watervoerend. Hij zal in de twaalfde en dertiende eeuw als een soort brede sloot hebben gefunctioneerd en speelde mogelijk een belangrijke rol in de afwatering van het omringende gebied. Het is zelfs denkbaar dat de geul bevaarbaar was en diende voor transport van agrarische produkten, al zijn hier geen aanwijzingen voor gevonden in de vorm van bijvoorbeeld sintels. Het aardewerk in de opvulling van de geul dateert uit de tweede helft van de twaalfde eeuw (kleilaag onderin) en de dertiende/veertiende eeuw (uit hoger gelegen veenlaag). In de veertiende eeuw zal de waterstand beduidend lager zijn geweest en viel de bedding misschien zelfs wel droog, waardoor de laagte in het landschap waaraan de Oudelle zijn naam te danken had, eens te meer duidelijk zichtbaar werd.

De Oudelle als landbouwgrond?

Het gebied duikt voor het eerst op in de historische bronnen in een oorkonde uit 1252, waarin wordt vermeld dat een groot deel van de Oudelle door het kapittel van Oudmunster werd verworven. Er was sprake van huiserven (vermoedelijk gelegen in de zone langs de nog te graven Nieuwegracht) en een 'camp', een groot onbebouwd gebied binnen een omsloten stad. Deze hoek van de stad had dan ook nog lang nadat het in de twaalfde eeuw onderdeel van de nieuwe, ommuurde stad was geworden, een agrarisch karakter. Tijdens eerder archeologisch onderzoek in de omgeving van de Nieuwe Kamp zijn echter wel sporen en vondsten uit de twaalfde eeuw aangetroffen. Ook de oudste vondsten van de opgraving aan de Nieuwe Kamp wijzen op twaalfde-eeuwse activiteiten. Zo werden in laat veertiende-eeuwse afvalkuilen scherven van kogelpot, Pingsdorf, Maaslands witbakkend en blauwgrijs aardewerk gevonden. Ook in de zestiende-eeuwse 'afvalkuil west' werd een Pingsdorfscherf aangetroffen. De oudste grondsporen dateren echter uit latere tijd, namelijk uit de eerste helft van de veertiende eeuw, en zijn gelegen

op de westoever van de geul. Het betreft twee vierkante kuilen met een diepte van zo'n 1,25 m onder middeleeuwse maaiveld en een kenmerkende venige vulling. De functie van beide sporen is niet duidelijk. Drie zilveren groten uit de periode 1342-1364 zouden eveneens uit deze pre-kloosterfase kunnen stammen, maar zouden ook te maken kunnen hebben met de komst van de broeders rond 1360. Vanwege het kleine aantal sporen van vóór de komst van de kloosterlingen is het niet mogelijk gebleken om de aard van het landgebruik vast te stellen. De vondst van twee hoefijzers uit deze periode zou echter een aanwijzing voor agrarisch grondgebruik kunnen vormen.

9.2 Oudelle wordt onderdeel van een kloosterterrein (1360-1407)

In 1338 werd de Herestrate aangelegd en werd het terrein ten noorden daarvan verkaveld. Vanaf 1367 werd het gebied ten zuiden daarvan ontsloten door de aanleg van de Brigittenstraat, de Oude en Nieuwe Kamp (toen Cruystraat geheten) en de Schalkwijkstraat, waarna het in de jaren 1367-1373 werd verkaveld. Opvallend is dat de Nieuwe Kamp niet direct tegen de oostzijde van de erven langs de latere Nieuwegracht kwam te liggen, maar zo'n achttien voet (ca. 5 m) ten oosten daarvan. Dit had ongetwijfeld te maken met de depressie van de geul. De ondiepe erven tussen de geul en de nieuwe Nieuwe Kamp werden vanaf 1370 vrijwel allemaal gepacht door bewoners van de erven langs de latere Nieuwegracht, die daarmee hun erven verlengden tot aan de Nieuwe Kamp. De ontwikkeling van de gehele Oudelle kreeg zijn beslag met het graven van de Nieuwegracht in opdracht van het domkapittel en het kapittel van Oudmunster in 1393/1394. De kapittels zagen kennelijk in dat de nieuwe gracht de ontwikkeling van hun gronden ten goede zou komen. Kort na de voorspoedige oplevering van de gracht is er in akten dan ook al sprake van zes huiserven in het meest zuidelijk deel van het gerecht van Oud-Munster en rond 1400 werden de eerste stenen huizen gebouwd in dit deel van de stad.

De broeders vestigen zich in de Oudelle
Het kapittel van Oudmunster gaf in 1360 toestemming aan de broederschap 'Maria in de Wijngaard' om een armengasthuis op te richten in de Oudelle. Hoewel binnen de stadsmuren gelegen betrof het vanwege de enigszins afgezonderde ligging duidelijk geen gewilde bouwlocatie. In 1370 kregen de broeders toestemming om bij hun armengasthuis een kapel te bouwen. De kapel en het gasthuis zullen nabij de (nog te graven) Nieuwegracht hebben gelegen, grofweg midden tussen de huidige Brigittenstraat en de Schalkwijkstraat. In de zuidelijke zijgevel van Nieuwegracht 54 is namelijk de top van een gotisch spitsvenster zichtbaar, dat vermoedelijk behoorde tot de kloosterkerk.

Uit het archeologisch onderzoek uit 2003 blijkt dat tot het begin van de vijftiende eeuw de rechter- en linkeroever van de smalle geul een wezenlijk verschillend gebruik kenden. Het is daarmee aannemelijk dat het terrein waarop de broeders zich vestigden bij de eerste uitgifte slechts tot aan de depressie van de geul liep, net zoals dat bij de percelen ten noorden van de huidige Brigittenstraat het geval was, en dat ook zij pas later het restgebied tussen de geul en de Nieuwe Kamp konden verwerven. Op de westoever van de geul zijn zeven afvalkuilen en één paalkuil uit het laatste kwart van de veertiende en/of het eerste kwart van de vijftiende eeuw gevonden. De afvalkuilen waren gevuld met organisch huishoudelijk afval (eierschalen, mosselen, visgraten en bot) en overige vondsten, waaronder veel aardewerk. Van enkele kuilen werd het aardewerk gedetailleerd onderzocht. Het bleek te bestaan uit 'standaard' laatmiddeleeuws gebruiksaardewerk, waaronder kommen, kannen, grapen, bakpannen en een vuurtest. Het rood- en grijsbakkende aardewerk is zeer waarschijnlijk afkomstig van Utrechtse pottenbakkers. Eén van de kuilen bevatte enkele opvallende vondsten, waaronder twee steengoed drinkschaaltjes. Deze duiden op de consumptie van wijn en mogen daarom opgevat worden als een aanwijzing voor een zekere mate van welstand van de broeders, al moet het belang ervan niet worden overschat. Daarnaast bevatte de kuil een fragment van een grote kom met manchetrand en drie lobvoeten, die ongetwijfeld is gebruikt voor het afromen van melk. Een opvallende vondst uit een andere afvalkuil is een afgebroken haakoor van roodbakkkend aardewerk met daarop een geboetseerd gezicht.

In de eerste bewoningsfase kan dit deel van het gasthuisterrein worden gekenschetst als achterterrein, dat hoofdzakelijk benut werd om afval te begraven en mogelijk andere 'huishoudelijke' taken te verrichten.

De eerste steenbouw verschijnt
Een nieuwe bewoningsfase begon rond 1400, toen het gasthuisterrein naar het oosten toe werd uitgebreid, waarmee het aan de Nieuwe Kamp kwam te liggen. Van een achterterrein waar slechts marginale activiteiten plaatsvonden, ontwikkelde het zich nu tot een intensief gebruikt deel van het gasthuiscomplex. Hiervoor moest de depressie van de drooggevallen geul wel worden opgevuld en het terrein geëgaliseerd. Tijdens het onderzoek werd dan ook bovenop de geul een dik, twee-fasig ophogingpakket aangetroffen, waarvan de oudste fase dateert uit het laatste kwart van de veertiende tot het eerste kwart van de vijftiende eeuw. Waarschijnlijk heeft men rond 1400 simpelweg grond van de oevers in de depressie geschoven.

Aan de noordzijde van het opgravingsterrein werd midden op de gedempte geul een ca. 5 m lang gebouw neergezet (gebouw A). Vanwege de afstand van de oostgevel tot de Nieuwe Kamp (ruim 5 m) kan worden vermoed dat

het gebouwd werd vóór het uitgeven van de ondiepe percelen tussen de geul en de Nieuwe Kamp rond 1370. In dat geval was het reeds in gebruik op het moment dat de hierboven vermelde afvalkuilen werden gegraven. Van het gebouw zijn slechts de fundamenten van de zuidgevel en enkele meters van de oostgevel teruggevonden, bestaande uit de onderste zeven lagen van een steens muur van kloostermoppen. Waarschijnlijk betreft het een bescheiden gebouw zonder verdiepingen, met mogelijk grote deuren in de westgevel. Een interpretatie als schuur ligt het meest voor de hand. Een aanwijzing voor een tweede gebouw is de vondst van een gemetselde poer van 80 cm bij 1,6 m, vervaardigd van veertiende-eeuwse kloostermoppen. Het is niet duidelijk waartoe de poer heeft behoord, maar mogelijk vormde de eerder vermelde paalkuil onderdeel van hetzelfde gebouw.

Enkele meters ten zuiden van gebouw A werd aan het einde van de veertiende eeuw midden op de geulvulling een waterput gegraven tot in het onderliggende natuurlijke zand. Bij het aanleggen van de put werd een eikenhouten wijnvat ingegraven en voorzien van een opstaande bakstenen rand. Op de ton bevond zich naast een tapgat eveneens een opvallend merkteken, vermoedelijk ingekerfd door de wijnhandelaar of wijnboer. Een bijna identiek merkteken werd aangetroffen op een ton bij een opgraving in Heiloo in Noord-Holland. Het teken is waarschijnlijk een soort Christusmonogram en mogelijk was de wijn dan ook afkomstig van een kloosterlijke wijngaard. Gezien de naam van de broederschap ('in de Wijngaard') kan zelfs niet worden uitgesloten dat deze wijngaard in bezit van de broeders zelf was.

In de zone met de vroege afvalkuilen op de voormalige westoever van de geul werd een grote stenen beerput gebouwd. Hieruit blijkt dat de groeiende broedergemeenschap in de veertiende en vijftiende eeuw voor het verwerken van hun toenemende hoeveelheid huis-, tuin- en keukenafval niet langer uit de voeten kon met het simpelweg graven van afvalkuilen. In de beerput werd slechts een enkele decimeters dikke beerlaag waargenomen, waarin zich een zeer beperkte hoeveelheid vondstmateriaal uit de periode 1250-1450 bevond. Kennelijk is de put in latere eeuwen gereinigd, waardoor de meeste informatie over het laatmiddeleeuwse dagelijkse kloosterleven verloren is gegaan. De scherven zijn van steengoed kannen uit Siegburg en Langerwehe en enkele lokaal vervaardigde Utrechtse kannen van roodbakkend aardewerk. Bovendien werd een zeer vroege witbakkende papkom met geel glazuur aangetroffen. In de vulling van latere sporen werden diverse metalen voorwerpen aangetroffen die aan deze vroege broederfase zijn toe te schrijven. IJzeren messen, twee beslagstukken voor op een riem, een gesp en een gespplaat, een riemtong, een vingerhoed en drie munten zijn waarschijnlijk door de broeders gebruikt.

De bouw van één of twee panden, een waterput en een beerput duiden erop dat de activiteiten van de broeders steeds meer ruimte vergden, als gevolg waarvan ook het achterterrein zich ontwikkelde tot een volwaardig deel van het gasthuiscomplex. Ook tegen het einde van deze eerste bewoningsfase is er echter geen sprake was van een 'groots en meeslepend kloosterleven in materiële zin'. Vrijwel alles wijst erop dat het kloosterleven van de broeders op de westelijke oever van de geul in de *Oudelle* in de periode van 1360 tot ca. 1407 vrij simpel en pover was. In dit opzicht leefden de monniken blijkbaar het leven dat er van ze verwacht werd, met als enige uitspatting bij tijd en wijle een schaaltje wijn, mogelijk afkomstig van een eigen wijngaard.

9.3 De zusters doen hun intrede (1407-1484)

Vanaf 1407 is er sprake van een zusterschap op het kloosterterrein, vermoedelijk gevestigd aan de Brigittenstraat. Aanvankelijk mochten de gebouwen van de zusters niet gewijd worden, maar al snel verbeterde de status van de zusterschap en werd ze aangemerkt als een volwaardige religieuze lekengemeenschap - die van de Derde Orde van Sint-Franciscus. In 1468 werd gesproken van het convent 'gheheten tot onser liever vrouwe in die Sonne bij die capelle onser lieve vrouwe in die Wijngaert', wat een indicatie is dat het vrouwenconvent de naam 'in de zon' heeft aangenomen om zich te onderscheiden van de broeders 'in de wijngaard'.

In 1447 kregen de zusters toestemming om de erven en huizen tussen het gasthuis en de Brigittenstraat te kopen en daarop een kapel te bouwen. In de huizen van Brigittenstraat 5, 7 en 9 zijn grote delen van deze (later geheten) Driekoningenkapel waargenomen. Deels is deze kapel met een houten tongewelf tot de volle oorspronkelijke hoogte van 11,5 m bewaard gebleven. Uit telmerken op de spanten kon de positie van de westgevel van de kapel worden bepaald, waarna de voorgevel onderzocht werd in zowel nummer 5 (binnenzijde) als nummer 3 (buitenzijde). In 1463 werd de eerste persoon in de nieuwe kapel begraven, wat erop duidt dat de zusterkerk niet lang daarvoor is gewijd. Reeds rond 1447 was er sprake van een goederenruil tussen de broeders en de zusters, wat lijkt te betekenen dat de zustergemeenschap onvoldoende ruimte had en de broederschap een stuk ruimer behuisd was dan noodzakelijk. Een akkoord bleef aanvankelijk echter uit en de zusters pachten daarom drie huizen, mogelijk gelegen langs het zuidelijke deel van de latere Nieuwe Kamp.

Afgezien van het feit dat de Tertiarissen zich kort na het begin van de vijftiende eeuw op het terrein bij de Broederschap vestigden, is over de precieze aard en de plaats van hun gebouwen uit historische bronnen niet

veel met zekerheid bekend. Aangenomen kan worden dat zij hun kapel nabij hun woon- en werkverblijven hebben gebouwd. De strook grond op de voormalige oostoever van de geul, overgebleven na de verkaveling van de Boeltgenskamp, zal een uitstekende mogelijkheid zijn geweest om, onder hoede van de broederschap, hun gemeenschap te stichten. Aangezien de ontwikkeling langs de Nieuwe Kamp eveneens een aanvang nam in het eerste kwart van de vijftiende eeuw, is het waarschijnlijk dat zij de weerslag vormt van de groei die de Tertiarissen in deze eeuw doormaakten. Verondersteld wordt dan ook dat alle gebouwen die binnen de grenzen van het opgravingsterrein in de vijftiende eeuw werden gebouwd tot de gemeenschap van de Tertiarissen behoorden. Aan de westzijde van het kloosterterrein werd er door de broeders volop gebouwd. In de achterhuizen van de Brigittenstraat 1 en 3 zijn respectievelijk restanten van de laatmiddeleeuwse Aalmoezenierskamer en de Spinkamer onderscheiden. Deze kloostergebouwen lagen terug ten opzichte van de toenmalige rooilijn en bevonden zich aan de zuidzijde van een grote open ruimte.

De zusters ontplooien grootschalige bouwactiviteiten
In de vijftiende eeuw werd het terrein langs de Nieuwe Kamp voor een tweede maal geëgaliseerd, mogelijk met grond van elders. Hierdoor kwam het maaiveld rond 2,80 m+NAP te liggen en bevond het zich uiteindelijk zo'n 1,3 m hoger dan op het moment dat de broeders er zich vestigden. Op de oostoever van de geul zijn vijf grote kuilen aangetroffen, waarbij in de kleiige opvullingen ook bouwpuin werd aangetroffen. Het aardewerk uit deze kuilen lijkt uit dezelfde periode als dat uit de afvalkuilen van fase I te dateren. De aanwezigheid van het puin is echter slecht te rijmen met een datering van vóór 1400 en de kuilen stammen dan waarschijnlijk ook uit de eerste helft van de vijftiende eeuw, als er aanzienlijke bouwactiviteiten op het terrein plaatsvinden. Op de westoever is slechts één vergelijkbare kuil aangetroffen.

Na de komst van de zusters wordt er op grote schaal gebouwd binnen de grenzen van het onderzoeksterrein. Gebouw B verrijst, dat vanwege de ligging op de slappe geulvulling aan de oostzijde was voorzien van een stevige fundering. Het gebouw was zo'n 3,5 m breed en vermoedelijk zo'n 7 m lang. Oostelijk van gebouw B werden langs de Nieuwe Kamp waarschijnlijk enkele stenen gebouwen neergezet, die later samengevoegd werden tot gebouw C. Door latere verbouwingen en toegevoegde kelders is er van de vijftiende-eeuwse fase van dit gebouw weinig bewaard gebleven. Het meest opvallende vijftiende-eeuwse element dat nog aangetroffen werd, was een zogenaamde grondboog. Direct ten noorden van gebouw C werd een groot en massief pand van ongeveer 5 bij 10 m gebouwd (gebouw D), voorzien van een diepe kelder. Met muren tot 50 cm dik moet dit een voornaam en beeldbepalend gebouw zijn geweest. De kelders van gebouw D en gebouw A werden met elkaar verbonden. Als gevolg van latere verbouwingen is het niet mogelijk om iets over de oorspronkelijke functie van gebouw D in het begin van de vijftiende eeuw te zeggen. Uit de ligging van gebouw C en D blijkt dat de rooilijn in de vijftiende eeuw niet alleen iets achter de huidige Nieuwe Kamp heeft gelopen, maar dat hij tot in de zeventiende eeuw tevens onder een kleine hoek heeft gestaan, parallel aan de achtergevels uit de vijftiende eeuw. Direct ten westen van gebouw D werd een minimaal 4,5 m breed en waarschijnlijk bijna 6 m lang gebouw neergezet, waarvan een deel van de begane grondvloer werd aangetroffen (gebouw E). In een latere gebruiksfase werd aan de oostzijde van dit gebouw een kleine, lage opslagkelder aangelegd. Tussen gebouw B en E werden enkele kleine poeren en funderingen aangetroffen, die vermoedelijk als fundering van kleine bijgebouwtjes hebben gediend.

Grondsporen uit de vijftiende eeuw zijn er tijdens de opgraving in 2003 nauwelijks aangetroffen. Afgezien van de met puin gevulde kuilen onder gebouw C werden er slechts ten zuidwesten van gebouw B enkele vijftiende-eeuwse grondsporen gedocumenteerd, namelijk enkele elkaar oversnijdende afvalkuilen. Dit deel van het kloosterterrein was dan ook intensief bebouwd geraakt. Met de twee grote gebouwen C en D langs de Nieuwe Kamp, de haaks daarop georiënteerde, kleinere gebouwen A, B en E direct ten westen daarvan en de nieuwe kapel langs de Brigittenstraat was er niet veel ruimte voor andere activiteiten meer over. Vanwege het kleine aantal vijftiende-eeuwse grondsporen is ook de hoeveelheid vondsten uit deze eeuw zeer beperkt, waardoor het moeilijk is iets over de materiële cultuur van de zusters te zeggen. In ieder geval zijn een peervormige voorraadfles en een draadribbeker aan deze bewoningsfase toe te schrijven. Daarnaast zijn er in latere sporen en los over het terrein diverse metalen voorwerpen aangetroffen die uit de vijftiende eeuw dateren en dus waarschijnlijk door de zusters zijn gebruikt. Vermeldenswaardig zijn een mesheftbekroning met een afbeelding van Birgitta en (mogelijk) de beschermheilige van boekdrukkers en theologen, een pincet met de naam 'Maria', kledingringen, een mantelhaak, spinloden, een lakenlood, vingerhoeden, spelden, een zegelstempel, een kandelaar, een armenpenning, munten, rekenpenningen en een vingerring met pseudo-tekst. Het meest opvallende metalen voorwerp is echter zonder meer de gouden vingerring met het gelaat van Christus met doornenkroon, geflankeerd door de zegenende hand van God en een duif, die de Heilige Geest symboliseert. De ring, gevonden in de zalfpottenkuil, dateert vermoedelijk uit de tweede helft van de vijftiende eeuw en heeft op de onderzijde de naam 'Beatris' gegraveerd. Volgens onderzoek komt de naam Beatris niet voor onder de Birgittinessen in Utrecht. Mogelijk was de ring eigendom van Beatris Gout, priorin in het Birgittenklooster te Soest. Dit klooster werd in 1543 geplunderd, waarbij de nonnen op de vlucht zijn geslagen. Mogelijk kwam Beatris als gevolg daarvan in het gasthuis van het

Birgittenklooster aan de Nieuwe Kamp terecht. Hoe zij vervolgens haar ring kwijtraakte en hoe die in de beerkelder van gebouw D (behorend tot het noodhospitaal uit de periode 1603-1633) terecht kwam, zullen we nooit weten.

9.4 De broeders verhuizen van de Nieuwegracht naar de Nieuwe Kamp (1484- 1580)

In 1484 traden de zusters toe tot een kloosterorde die was opgericht door Birgitta van Zweden. Deze orde van St.-Salvator wordt ook wel de orde van de Allerheiligste Zaligmaker genoemd. In de leefregel die ze voorstond staat het lijden van Christus centraal, waarbij de kloosterlingen vooral Maria moesten navolgen in haar verbondenheid met het lijden van Christus. Het devies van de orde, 'mijn liefde is gekruisigd', getuigde hiervan. De zusters droegen onder meer een ring waarop naast de gekruisigde Christus de maagd Maria en Johannes de apostel stonden afgebeeld. Traditioneel werden nonnen als bruid van Christus gezien, en hun ring symboliseerde hun liefde en toewijding aan Christus. Het vrouwenklooster in Oudelle is zelf zeer waarschijnlijk nooit gewijd, wat mogelijk een gevolg was van onderbezetting, waardoor de door Birgitta van Zweden voorgeschreven aantallen nooit werden gehaald. In 1487 bestond het klooster uit 45 vrouwen en vijf mannen.

Bij de toetreding in 1484 werd een akte opgesteld, waarin de reeds eerder besproken ruil van onroerende goederen tussen de zusters en de broeders werd vastgelegd. De zusters kregen onder meer de 'bruederscap kerck' langs de Nieuwegracht met het gasthuis, de broeders namen de zusterkapel in de Brigittenstraat in gebruik. Waarschijnlijk namen zij bovendien hun intrek in de gebouwen A tot en met E. Nog in 1579 breidden de broeders hun bezittingen uit door een erf met een huis direct ten oosten van de kapel aan de Nieuwe Kamp te kopen.

Ondertussen ontplooiden de zusters op hun nieuwe terrein langs de Nieuwegracht opnieuw allerlei bouwactiviteiten. Iets noordelijker dan de vijftiende-eeuwse 'bruederscap kerck' heeft een fors kloostergebouw gestaan, waarvan in de voorgevel van Nieuwegracht 48 nog een grotendeels intacte, typisch laatmiddeleeuwse gootlijst van geprofileerde bakstenen te zien is. Het gebouw heeft twee bouwlagen en een zadeldak, waarvan nu nog één spant middeleeuwse telmerken heeft. De moer- en kinderbalken liggen op karakteristieke zogenaamde peerkraalsleutelstukken en dateren van rond 1500. De noordelijke zijgevel kende in oorsprong twee vensters aan weerszijden van een schouw, die tot in de zeventiende eeuw, toen de vensters werden dichtgemetseld, vrij zicht moeten hebben gehad op een open ruimte. Aan de overzijde daarvan, op de hoek Nieuwegracht en Brigittenstraat heeft een L-vormig gebouw gestaan, dat in de zestiende eeuw is gebouwd. Ook dit pand moet dus in opdracht van de zusters zijn gebouwd.

De broeders verbouwen de voormalige zusterpanden
Ook in de zestiende en zeventiende eeuw werd er (vermoedelijk als gevolg van inklinking) nog grond opgebracht om het terrein langs de Nieuwe Kamp op te hogen en te egaliseren. Wellicht de ingrijpendste verandering betrof de sloop van gebouw E, waarschijnlijk nog vóór 1500. Mogelijk was het gebouw verzwakt door de eerdere aanleg van de kleine kelder, waarbij tot onder de fundering was gegraven. Als gevolg troffen de broeders een bouwvallig pand aan en besloten het af te breken. Aan de noordzijde van gebouw D werden in deze periode twee huisjes van ongeveer 5,50 bij 3,75 m opgetrokken. De eenvoudige bouwwijze en de beperkte grootte van de huisjes doet vermoeden dat het hier twee zogenaamde kameren betreft, eenvoudige huisvesting voor de armen die zorg nodig hadden. Mogelijk zijn op de hoek Brigittenstraat/Nieuwe Kamp nog twee vergelijkbare kameren gebouwd, direct achter het koor van de kapel.

Gebouw D bleek niet te voldoen aan de wensen van de broederschap en een grote verbouwing volgde. Aan de straatzijde werden diverse kleine vertrekken gemaakt, terwijl aan de westzijde een lange gang de toegang tot deze kamertjes verschafte. Of de gebouwen A, B en C eveneens werden aangepast is als gevolg van vele latere verbouwingen niet meer vast te stellen. Wel werd tegen de westzijde van gebouw C een beerput aangelegd, waarvan de stortkoker in de westgevel werd ingebouwd . Bij de bouw hiervan werd een poer van één van de bijgebouwtjes deels gesloopt. Mogelijk werden alle kleinere constructies verwijderd en werd gebouw C in deze fase tot één structuur samengevoegd.

De grote veertiende-eeuwse beerput werd in deze periode gesloopt. Een afvalkuil werd door de uitbraaksleuf van de beerput gegraven, waarbij de veertiende-eeuwse poer van gebouw E voor de helft werd uitgebroken. Ten zuiden en westen van gebouw B werd door de broeders opnieuw afval begraven. 'Afvalkuil west' in de zuidwesthoek van het opgravingsterrein was met een afmeting van minstens 3 bij 6 m en een diepte van 1,8 m een van de grootste sporen van de opgraving. In de kuil werd een grote hoeveelheid aardewerk uit de veertiende tot en met zestiende eeuw aangetroffen. Het zestiende-eeuwse aardewerk bestaat uit standaard huishoudelijk goed en het weinig luxe gebruiksaardwerk past goed in de context van een armengasthuis. De scherven zijn afkomstig van bakpannen, grapen, kannen, kommen en in beperkte mate ook koppen, borden, pispotten, komforen, bloempotten en varia zoals zalfpotjes, vetvangers, testen, lekbakken en olielampjes. Onder de grote hoeveelheid scherven springt het fragment van een klein, welhaast miniatuur-bakpannetje in het oog, waarschijnlijk gebruikt om kleine lekkernijen te bakken. Een kruik van exotisch

Iberisch aardewerk is afkomstig uit Spanje of Portugal en heeft onze streken bereikt als verpakking van olijfolie of een ander levensmiddel. In hoeverre één enkele kruik een aanwijzing is voor een luxueuze levensstijl in het klooster valt te betwijfelen. Feit is wel dat dergelijke vondsten vooral worden aangetroffen in afvalputten bij de woonhuizen van de stedelijke middenklasse en kloostergemeenschappen. Mogelijk vormde de kruik en zijn inhoud destijds een uitzondering in de simpele kloosterkeuken. Typerend voor kloostercontexten zijn twee religieus getinte vondsten, namelijk een pijpaarden reliëf en een pijpaarden beeldje. Het reliëf dateert vermoedelijk tussen 1425 en 1475, maar zou ook van latere datum kunnen zijn. Het bestaat uit een spreuk en de afbeelding van een onbekende heilige, die mogelijk als de heilige Barbara moet worden geïdentificeerd. Ook het heiligenbeeldje betreft een religieus object voor privégebruik. Als gevolg van de fragmentarische staat is een datering niet te geven. Mogelijk was het een produkt van de vijftiende-eeuwse '*heyligenbacker*', die aan de Utrechtse Strosteeg zijn werkplaats had. Het is denkbaar dat in deze grote afvalkuil onder meer de bezittingen zijn gestort die de broeders moesten achterlaten bij hun gedwongen vertrek na de reformatie aan het einde van de zestiende eeuw.

Enkele opvallende aardewerkvondsten uit deze gebruiksfase van het terrein uit overige sporen bestaan uit een majolica papkom met een IHS-monogram (vergelijkbaar met een exemplaar uit de beerkelder van gebouw D), een vroeg majolica bord met een fraaie polychrome versiering van geometrische motieven, een beker van geglazuurd steengoed met de afbeelding van een naakte vrouw met wild wapperend lang haar (personificatie van de verleiding of de losbandige Vrouw Minne) en een roodbakkend slibbord met een sgrafitto versiering bestaande uit een repeterende M (symbool voor de Heilige Maagd Maria) in gotisch schrift rondom een bloemrozet. De kwaliteit van de stukken majolica is opmerkelijk en vormt een aanwijzing voor een zekere welstand in de kloostergemeenschap.

In de vulling van diverse sporen werden tevens zestiende-eeuwse metalen voorwerpen aangetroffen, die vermoedelijk door de broeders zijn gebruikt in deze late fase van het kloosterterrein. Een mes met hoornen heft, kledingringen, gespen, sluithaken van boeken, een snuitschaar, een pittentrekker, munten en een messing balansschaaltje zijn vermeldenswaardig. Opvallende glasvondsten uit deze fase zijn een luxe tazza, een noppenbeker en twee fragmenten gebrandschilderd glas. Van deze laatste komt er minstens één uit 'afvalkuil west', die waarschijnlijk dateert van rond 1580. Arnout van Buchel schrijft: "De kerk zelf is in het koorgedeelte beschadigd in het jaar 15[83], toen die plaats aan de schutterij werd afgestaan, hoewel de kerk niet lang daarna teruggegeven is aan de zusters. Grafstenen zijn er nog maar weinig over, en de ramen zijn voor het merendeel vernield" (Buchel 240). De vondst van het gebrandschilderde vensterglas maakt aannemelijk dat Buchels beschrijving wel eens heel nauwkeurig zou kunnen zijn. Ook opvallend in dit kader zijn de zeventien kogels behorend tot karabijnen en musketten, die alleen door legers werden gebruikt. Ook zij getuigen van de vernielingen als gevolg van de schietoefeningen van de schutterij.

9.5 Het einde van de kloostergemeenschappen in de Oudelle (1580-1633)

Als gevolg van de reformatie werden veel kloosterorden opgeheven en ook de broeders en zusters langs de Nieuwegracht ontkwamen niet aan onteigening. De broeders werden met een klein pensioen op straat gezet, de nonnen werd het gegund om tot hun dood op het terrein te blijven wonen maar er mochten geen nieuwe nonnen meer toetreden. Voor de inrichting van Oudelle stonden grote veranderingen op stapel. Op de plek waar tot die tijd vermoedelijk slechts een onverhard pad over het kloosterterrein had gelopen, werd nu de Nieuwe Kamp aangelegd. Een deel van de kloostergebouwen ging in de zeventiende eeuw over in particulier bezit. Zij werden verbouwd of gesloopt om plaats te maken voor burgerlijke huizen. De zusters moesten dulden dat hun klooster niet langer een besloten deel van de stad uitmaakte. Al in 1583 kregen schutters toestemming om schijf te schieten in de tuin en in hetzelfde jaar raakte het koor van de kerk beschadigd toen deze eveneens aan de schutterij werd afgestaan. In 1588 werd het mannenverblijf ontruimd om dienst te doen als schuttersdoel.

De Staten van Utrecht besloten in 1603 om bij de Driekoningenkapel een noodgasthuis in te richten voor zieke en gewonde soldaten uit de Tachtigjarige Oorlog. Hiertoe werd op het plein bij de kapel het Driekoningengasthuis gebouwd, waarvan tijdens het archeologisch onderzoek geen sporen werden aangetroffen. Het bouwhistorisch onderzoek naar de restanten van de Driekoningenkapel toonde echter wel aan dat vroeg in de zeventiende eeuw aan de zuidzijde van de kapel een aanbouw was opgetrokken, die in 1636 al weer aanzienlijk in hoogte werd vergroot. Hieruit kan worden geconcludeerd dat het gasthuis aan de zuidzijde van de kapel was gebouwd. Ook de kapel zelf werd minstens tweemaal, in 1621 en 1624, als ziekenzaal gebruikt. Het is aannemelijk dat op zulke momenten alle geschikte gebouwen langs de Nieuwe Kamp (waaronder de gebouwen C en D) eveneens voor dit doel werden gebruikt. Aangezien de broederschap al sinds haar oprichting een gasthuis bestuurde, ligt het voor de hand dat juist daarom het stadsbestuur er voor koos om hier een dependance van het Catherijnegasthuis te vestigen. Het is zelfs goed mogelijk dat de naam waaronder het noodhospitaal bekend is komen te staan, het Driekoningengasthuis, dezelfde is als het gasthuis dat reeds lange tijd door de

broederschap werd geleid. Die delen van het broederschapcomplex die al aan de ziekenzorg gewijd waren, zullen waarschijnlijk grotendeels intact zijn geïntegreerd in het noodhospitaal, of vormden zelfs de ruggengraat daarvan. Die delen die aan religieuze taken gewijd waren, zullen waarschijnlijk afgestoten of in onbruik geraakt zijn. Die delen die als huisvesting dienden voor leden van de broederschap, zullen mogelijk gebruikt zijn voor de inkwartiering van soldaten of anderen, bijvoorbeeld artsen of verplegend personeel. Het hospitaal werd in 1633 opgeheven en de ziekenverzorging keerde geheel terug naar het St.-Catharijnegasthuis. Alle gebouwen van het klooster, met uitzondering van de kloosterkerk, werden in hetzelfde jaar in de verkoop gedaan. In 1648 was de gehele onteigening voltooid toen ook de kloosterkerk zelf werd overgedragen aan nieuwe eigenaren.

Gebouw C en D worden gebruikt als noodhospitaal
Gebouw B werd waarschijnlijk tijdens of kort na de Reformatie gesloopt en op de plek ervan werden meerdere afvalkuilen gegraven. In deze kuilen werd onder meer slooppuin aangetroffen, vermoedelijk afkomstig van gebouwen die als gevolg van de reformatie aan de slopershamer ten prooi vielen. Voor zowel gebouw C als D zijn concrete aanwijzingen gevonden dat ze deel hebben uitgemaakt van het in 1603 gestichte noodhospitaal. In gebouw D werd de doorgang naar gebouw A dichtgezet en vervolgens werd de kelder gebruikt als verzamelplaats voor 60 m³ beer en afval. De zestiende-eeuwse vondsten in de beerkelder zijn te talrijk en te compleet om als verspit materiaal te worden beschouwd. Mogelijk waren er na de ontruiming van het klooster in het noodhospitaal nog zestiende-eeuwse potten en pannen aanwezig, die in de vroege zeventiende eeuw als afval in de beerkelder zijn gegooid. Het is zelfs niet uit te sluiten dat ze als tweedehands goed in het nieuw opgezette hospitaal van elders zijn aangevoerd. Het meest waarschijnlijk is echter dat de vondsten erop wijzen dat de kelder ook al in de kloosterperiode als afvalput in gebruik was. Onder de zestiende-eeuwse keramiek die is aangetroffen in de beerkelder vinden we namelijk ook enkele stukken die we vooral kennen uit kloostercontexten. Zo zijn er een majolica papkom met een IHS- of Christus-monogram en een blauwe majolica vaas gevonden. Dit zijn voorwerpen die, hoewel ze ook werden gebruikt door de stedelijke middenklasse, vooral bij opgravingen van kloosters tevoorschijn komen. De zestiende-eeuwse vondsten bestaan afgezien van de majolica papkom en vaas uit een bakpan, grapen, kannetjes en kommen. Van de vondsten wijzen de stukken majolica op een zekere mate van welstand, de overige vondsten komen we tegen in vondstcontexten uit alle lagen van de toenmalige samenleving.

De grootste groep vondsten uit de beerkelder is te plaatsen in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Het aardewerk omvat weliswaar vrijwel het volledige scala van huishoudelijke gebruiksvoorwerpen, maar er zijn opvallende accenten waar te nemen. Kannen, borden, kommen, papkommen, komforen, plooischotels, zoutvaten en mosterdpotten behoren alle tot het huisraad dat dienst deed bij het opdienen en het consumeren van voedsel en drank. Samen beslaan ze 51% van het totale aardewerkspectrum. Opvallend in deze categorie is een viertal papkommen met een witte sliblaag op de binnenzijde en drie (in plaats van de gebruikelijke één of twee) oren. Een bedlegerige zieke kon hiermee zijn dagelijkse kostje met behulp van twee oren aan de papkom makkelijk aanpakken, terwijl zijn verpleger hem het voorwerp met het resterende derde oor kon aanreiken. De functiegroep ‘opslag en voedselbereiding’ is veel minder pregnant aanwezig en vermoedelijk bevond de gaarkeuken zich dan ook in het hoofdhospitaal in het Catharijnengasthuis. Grapen, bakpannen, deksels, potten, lekschalen, vetvangers en steelkommen beslaan niet meer dan 22% van al het aardewerk. Keramische voorwerpen met een sanitaire functie (pispotten en een ondersteek) of medicinale functie (zalfpotten) maken 12% uit van het totaal. Keramiek die een functie vervulde bij het verwarmen en het verlichten van de patiënten en hun verzorgers vormt zo’n 10% van het totaal en bestaat uit olielampjes, testen en vuurstolpen. De meest voor de hand liggende verklaring voor deze verdeling is dat de vondsten uit de beerkelder van gebouw D afkomstig zijn uit de ziekenzaal van het zeventiende-eeuwse militaire hospitaal. De bewoners van dit hospitaal waren immers gewonde en zieke soldaten, die het bed moesten houden. Zij konden hun eten niet zelf bereiden en hadden medische verzorging nodig. Bedlegerig of weinig mobiel als zij waren, verbleven zij op een verwarmde ziekenzaal, waar door verzorgend personeel hun voedsel van elders opgediend werd. Voor hun dagelijkse behoefte beschikten zij over een pispot, terwijl zij ter plekke medische verzorging en medicijnen zullen hebben gekregen. De gelijksoortigheid van een groot aantal vondsten is opvallend en wijst op grootschalige (en waarschijnlijk goedkope) inkoop van voorwerpen. Opvallend is de armtierige status waarop veel vondsten lijken te wijzen. Onder de vondsten zijn de nodige misbaksels, keramiek van inferieure kwaliteit met bakbarsten en -scheuren en voorwerpen die getuige de sterke slijtage langdurig zijn gebruikt en soms zelfs na breuk zijn doorgebruikt .

Afgezien van het standaard gebruiksaardewerk werden er in de beerkelder echter eveneens unieke voorwerpen aangetroffen, die mogelijk via de zieken of diens vrienden of verwanten werd aangevoerd. Vermeldenswaardig zijn een geglazuurde steengoed grape uit Frechen, grote opdienborden met lobvoeten en een eenvoudige geometrische slibversiering, een faience bord, een Delftse plooischotel en voorwerpen van majolica (borden, een zoutvaatje en een mosterdpot). Hoewel majolica tot voor kort vaak werd gezien als een luxe voorwerp, mag inmiddels geconcludeerd worden dat Nederlandse majolica in de zeventiende eeuw al lang geen elitair product meer was. Het majolica

uit de beerkelder van gebouw D was over het algemeen van matige kwaliteit, had doorgaans een grove beschildering van beperkte kunstzinnige waarde of bestond uit goedkope kopieën van het destijds veel duurdere Chinese porselein. Afgezien van een grote hoeveelheid aardewerk leverde de beerkelder tevens andere vondstcategorieën op, zoals onder meer tabakspijpen, een haardsteen, een luizenkam, knikkers, een leisteen (speel?)schijfje, een fragment van een vrij forse natuurstenen vijzel, een kuikendrinkbak en een fragment van een leren schoen. Ook een wafelbeker en een strijkglas werden tussen het beer aangetroffen.

Rond het midden van de zeventiende eeuw werd het grootste deel van de beer uit de kelder van gebouw D verwijderd en gedeeltelijk herbegraven in de zogenaamde zalfpottenkuil en in de uitbraaksleuf van de kelder van gebouw A. De beer die in de zogenaamde zalfpottenkuil werd begraven, bevatte eveneens het standaard repertoire van het roodbakkende aardewerk, zoals bakpannen, bloempotten, borden, grapen, komforen, papkommen, ondersteken, pispotten en testen. Daarnaast werden er witbakkende borden, kommen en papkommen aangetroffen, naast enkele majolica borden. Het meest opvallend zijn echter achttien rood- en witbakkende zalfpotten, die een duidelijke aanwijzing vormen dat de vondsten afkomstig zijn uit de ziekenzaal van het hospitaal. Op de steel van een roodbakkende bakpan uit deze afvalkuil is een lineaire, hark-achtige afbeelding ingekrast, die ongetwijfeld het eigendomsmerk van een zieke soldaat is. Waarschijnlijk wenste hij niet dat er door andere patiënten uit zijn pannetje werd gegeten. Ook het aardewerk uit de beer die in de uitbraaksleuf van de kelder van gebouw A werd begraven, vertoonde een overeenkomstig scala aan gebruiksvormen. Kannen, een bakpan, grapen, (pap) kommen, borden, olielampen, een lekschaal, een pispot, steelpannen en een test werden aangetroffen. In de beerput van gebouw C, dat vermoedelijk eveneens tot het noodhospitaal behoorde, zijn een bloempot, enkele borden, een deksel, een papkom, een pispot, een kan, een grape, een lekschaal, een faience bord en een kop aangetroffen. Een industrieel witte scherf van een kop en een West-friese duit uit 1765 tonen aan dat deze beerput tot in de achttiende eeuw in gebruik bleef.

9.6 Van noodhospitaal tot particuliere woningen (1633-nu)

In 1633 werd het noodhospitaal opgeheven en ging het stadsbestuur over tot verkoop van het oude kloosterrein met opstanden aan de Utrechtse burgerij, waarna de vrijwel volledige afbraak van de oude kloostergebouwen en de nieuwbouw van woonhuizen volgde. In 1626 werden drie kameren ten oosten van de Driekoningenkapel alweer doorverkocht door een particulier, wat er op wijst dat de verkoop van de kleinere kloostergebouwen al eerder een aanvang had genomen. De Driekoningenkapel werd opgesplitst tussen verschillende eigenaren. Binnen de kapel werden scheidingsmuren aangebracht en de panden ontwikkelen zich vanaf dat moment tot op de dag van vandaag grotendeels onafhankelijk van elkaar. Het koor van de kerk viel buiten deze transactie, mogelijk omdat deze (en dus niet zoals wordt vermeld die van de voormalige broederschapskerk langs de Nieuwegracht) in 1583 was beschadigd als gevolg van de activiteiten van de schutterij, die toestemming had gekregen om het kloosterterrein als oefenterrein te gebruiken. Twee percelen ten westen van de Driekoningenkapel worden verkocht, waarbij de spinkamer en de aalmoezenierskamer van het klooster uitdrukkelijk als onderdeel van de overeenkomst worden vermeld. In 1631 veranderde het gebouw op de hoek van de Brigittenstraat en de Nieuwegracht van eigenaar en in 1648 tenslotte ging ook de kloosterkerk over in particuliere handen. Op haar plaats werden aan de Nieuwegracht vervolgens woonhuizen gebouwd. Naast stedelijke bewoning werden er vanaf dat moment waarschijnlijk eveneens verschillende ambachten op het voormalige kloosterterrein uitgeoefend, zoals onder meer blijkt uit de vondst van een terracotta mal voor de productie van in keramiek of in pleister uitgevoerde bouwelementen.

In 1643 besloot het stadsbestuur om de Nieuwe Kamp door te trekken naar de Schalkwijkstraat, waarmee de huidige Nieuwe Kamp ontstond. In 1646 werden er erven aan de oostzijde uitgegeven en kan de aanleg als voltooid worden beschouwd. Vermoedelijk rond dit jaar vonden er op het opgravingsterrein vele activiteiten plaats, waarbij de inrichting van het terrein en de gebouwen drastisch veranderde. In de negentiende eeuw lijkt de strook langs de Nieuwe Kamp veel van zijn status verloren te hebben. Op de kadastrale kaart van 1832 werd van alle erven langs de Nieuwe Kamp het gebruik omschreven als ‘stal’ en ook gebouw D is als zodanig in gebruik. Vanaf het begin van de twintigste eeuw kreeg het terrein nieuwe functies. De uitgeverij van A.W. Bruna vestigde zich langs de Nieuwe Kamp. De drukpersen bevonden zich op de plaats van gebouw C, waarvan tijdens het onderzoek de zware stenen fundamenten zijn aangetroffen. Na het vertrek van de uitgeverij werden in de jaren ‘50 van de vorige eeuw de gebouwen in gebruik genomen voor de huisvesting van de eerste groepen gastarbeiders

Van kloostergebouw tot woonhuis

Rond 1646 werd gebouw A gesloopt, waarbij de uitbraakplek van de kelder werd volgegooid met beer uit gebouw D en sloopafval. Tegelijkertijd werd gebouw D drastisch verbouwd. De oostelijke lange wand langs de straatkant werd vermoedelijk rond deze tijd verwijderd en vervangen door een nieuwe, die parallel lag aan de vlak daarvoor nieuw aangelegde Nieuwe Kamp. Ook de zuidmuur werd vervangen door een nieuwe, die strak tegen de noordgevel van gebouw C aan kwam te liggen. De beerkelder werd grotendeels leeggehaald en de kelder

werd met behulp van een scheidingsmuur in twee aparte keukenkelders verdeeld. In beide kelders werd een vloer van plavuizen in een fraai patroon gelegd en beide kregen een haard, gelegen tegen de nieuwe scheidingsmuur aan en voorzien van schouwen bekleed met Delftsblauwe tegels. Naast de haard werd een aspot ingegraven. In de hoek van beide kelders werd een trap gebouwd, ondersteund door kleine muurtjes. De ruimte onder de trap werd vermoedelijk gebruikt als opslagruimte. In één van de kelders werd een waterput aangelegd. Als gevolg van de slappe ondergrond van beer en puin onder de keldervloeren ontstonden er ernstige verzakkingen. In één van de kelders werd de vloer minstens eenmaal opgehoogd en werd er een nieuwe tegelvloer gelegd. Ook in de andere kelder gebeurde dit, maar de vloer bleef verzakken, waarop de noordelijke helft van de kelder een halve meter werd uitgediept. In het verdiepte gedeelte (waaronder zich nog steeds beer bevond) werd een vloer zonder opsmuk neergelegd. Ook de stenen keldertrappen verzakten en werden vermoedelijk vervangen door houten exemplaren. De haardpartijen werden eveneens aangepast en opnieuw betegeld. Getuige de flinke kuilen in de vloer bleken de getroffen maatregelen echter niet voldoende om nieuwe verzakkingen tegen te gaan. De verzakkingen, die waarschijnlijk ook gepaard gingen met stank van de beer, zullen ertoe bijgedragen hebben dat deze kelders in het begin van de negentiende eeuw werden verlaten. Ze werden opgevuld met puin, waartussen zich twee middeleeuwse zandstenen bouwelementen bevonden, mogelijk afkomstig van een ingrijpende verbouwing van een van de oude kloostergebouwen.

Ook gebouw C werd rond 1646 op grote schaal verbouwd. Net als in gebouw D werden er twee kelders aangelegd, terwijl in de achttiende eeuw nog een kleine derde kelder werd toegevoegd. Aangezien gebouw C nooit een kelder had gekend, moest tot ver onder de vijftiende-eeuwse funderingen worden gegraven. Daartoe werd deze funderingen in smalle stroken ondermetseld. De beide kelders werden voorzien van een plavuizen vloer en een haardplaats met eenvoudige schouw. Onder de vloer van de kelders werden diverse gootjes aangelegd, die uitmondden in een waterput onder één van de keldervloeren. Vermoedelijk dienden ze om bij het schrobben van de vloer het water weg te laten lopen. De kelders liepen waarschijnlijk door tot onder het wegdek van Nieuwe Kamp en waren vermoedelijk via een luik vanaf de straat toegankelijk. De oostgevel van gebouw C werd vervangen en kwam net als die van gebouw D parallel aan de nieuw aangelegde Nieuwe Kamp te liggen. Voor het afval werd de vijftiende-eeuwse beerput direct achter gebouw C opnieuw gebruikt. Net als de kelders van gebouw D bleven ze tot in de negentiende of twintigste eeuw in gebruik. De kelders van gebouw C en D werden na 1900 opnieuw opgedeeld in kleinere kelders, waaronder een beerkelder en twee kolenkelders.

Een vlechtwerkbeker is een van de weinige glasvondsten uit deze burgerperiode. De metalen voorwerpen die aan deze fase gekoppeld kunnen worden zijn onder meer een mes met benen heft, vingerhoeden, munten en rekenpenningen. Het aangetroffen kinderspeelgoed (een snorrelood, een miniatuur papkom en een tinnen soldaatje) laten zien dat voor het eerst in bijna drie eeuwen een nieuwe bevolkingsgroep bezit nam van het terrein en de gebouwen. Het vrolijke kindergejoel in de Nieuwe Kamp doorbrak voor eens en altijd de serene rust van het voormalige kloosterterrein.

Vondsten en documentatie

Alle veld- en uitwerkingsdocumentatie, alsmede het geborgen vondstmateriaal is in beheer van Cultuurhistorie van gemeente Utrecht. De veldtekeningen en de overige administratie bevinden zich in het Pandhuis aan de Zwaansteeg 11 te Utrecht. Het vondstmateriaal bevindt zich in het archeologische depot van de gemeente Utrecht, gevestigd aan de Vlampijpstraat 87b te Utrecht.

Noten

1 De benaming ‘Deventer-systeem’ aan de eerste publicatie in deze standaard, die een aantal vondstcontexten uit Deventer beschrijft (Clevis & Kottman 1989).

2 De tot nog toe verschenen ‘Deventer systeem’ publicaties zijn: Bartels 1999; Bartels, Clevis & Zeiler 1993; Barwasser & Smit 1997; Bastiaan 2004; Van Benthem 2006; Van den Berg, Ostkamp & Veen 2003; Bitter 1995; Bitter e.a. 1997a; Bitter e.a. 1997b; Bottelier 2004; Bult 1995; Carmiggelt & Van Veen 1995; Clazing & Ostkamp 2006; Clevis 2001; Clevis 2006; Clevis 2007; Clevis & Kleij 1990; Clevis & Klomp 2004a; Clevis & Klomp 2004b; Clevis & Kottman 1989; Clevis & Smit 1990; Clevis & Thijssen 1989; Van Dalfsen 2008; Van Dierendonk & Hendrikse 2004; Dijkstra & Ostkamp 2006; Van der Feijst, Veldman & Blom 2008; Griffioen 2007; Griffioen 2008; Griffioen & Ostkamp 2006; Griffioen & Ostkamp 2009; Groothedde 2003; Groothedde & Bartels 2000; Groothedde & Henkes 2003; Hos & Paalman 2008; Hulst 2006; Jacobs 1994; Jacobs 1995; Jacobs 1997; Jacobs 2007; Jacobs, Olthof & Pavlovic 2000; Jacobs, Poldermans & Van der Zon (red.) 2002; Jacobs & Van Veen 1996; Jaspers 2007a; Jaspers 2007b; Jaspers 2008; Jaspers & Ostkamp 2006; Jezeer 2009; De Jong-Lambrechts, Bitter & Verspay-Frank 2007; Kaneda 2006; Kaneda & Ostkamp 2005; Kleij 1995; Kleij 2007; Klomp 2003; Klomp 2004; Klomp 2007; Kottman 1992a; Kottman 1992b; Kottman 1997; Kottman 2005; Kottman 2006; Kottman 2009; Kottman 2009b: Krauwer & Snieder (red.) 1994; Meirsman & Ostkamp 2009; Meirsman & Ostkamp 2009b; Van Oosten & Ostkamp 2009; Ostkamp 1998a; Ostkamp (red.) 1999; Ostkamp 2002; Ostkamp 2003a; Ostkamp 2003b; Ostkamp 2004a; Ostkamp 2004b; Ostkamp 2004c; Ostkamp 2004d; Ostkamp 2005a: Ostkamp 2005b; Ostkamp 2006a; Ostkamp 2006b; Ostkamp 2006c; Ostkamp 2007a; Ostkamp 2008; Ostkamp 2009a; Ostkamp e.a. 1998; Ostkamp, Roedema & Van Wilgen 2001; Ostkamp & Kaneda 2006; Ostkamp & Hiddink 2009; Schabbink & Ostkamp 2005; Schmidt, Nieuwenhuizen & Numan 2006; Schrickx 2006; Thijssen (red.) 1991; Verhoeven & Brinkemper (red.) 2001; Vermeulen 2002; Vreenegoor & Kuipers (red.) 1996; Waldus & Ostkamp 2008; Weber 2006a; Weber 2006b; Weber & Hulst 2006.

3 De centrale database achter het Deventer-systeem wordt beheerd door de Stichting Promotie Archeologie (SPA) in Zwolle.

4 Deze laatste is niet in de catalogus opgenomen.

5 Bruijn 1979, 62 en 65.

6 Deze is niet in de catalogus opgenomen.

7 Zie: Henderikx 1977. In navolging van de Franse historicus Jacques le Goffe poneert Henderikx de hypothese - door de noodzaak voor bedelmonniken van dicht bevolkte en druk bezochte plaatsen waar het “goed bedelen” was en gezien hun armelijke maatschappelijke status zonder grote vermogens in eigendom van de orde zelf – dat de vijftiende-eeuwse bedelordes zich in steden vestigden in nog te ontginnen en te ontwikkelen goedkope stadswijken, liefst dicht bij stadspoorten, wegenknooppunten, havens en dergelijke.

8 Zie: Zijlmans 1989.

9 Zie: Böing & Inhester 2001, 454.

10 Zie: Maandblad Oud Utrecht 1979, nummer 1, 29.

11 Zie: Ostkamp 2001, 189-240.

12 Het betreft hier de oorspronkelijke broederkapel die in 1484 als “bruederscapkerck ofte Capel inder Oudellen” met het daarbij staande gasthuis van de broederschap naar de zusters overgegaan was. De broeders kregen in 1484 de oude kapel van de zusters “die sy staende hebben in die Campstraet”. In 1531 wordt deze voormalige zusterkapel voor het eerst aangeduid als de Driekoningenkapel.

13 In de ArcheoSpecialisten determinatielijst opgenomen als Beerkelder (1).

14 In de ArcheoSpecialisten determinatielijst opgenomen als Zalfpottenkuil.

15 In de ArcheoSpecialisten determinatielijst opgenomen als Beerlaag geleegde beerput.

16 In de ArcheoSpecialisten determinatielijst opgenomen als Late Beerput.

17 Beerkelder 1 is in het verleden vermoedelijk reeds voor driekwart geschoond, terwijl zoals reeds werd opgemerkt niet al het vondstmateriaal uit deze beerput is verzameld. Het werkelijke aantal objecten uit deze context moet dus vele malen groter zijn geweest.

18 Vóór het lijmen van de (vrijwel) complete potten was er sprake van een totale hoeveelheid van 4015 scherven.

19 Vergelijk: Renaud 1975, 43-44.

20 Bruijn 1979, 65.

21 De afdeling Kunstnijverheid en Vormgeving van Museum Boymans-Van Beuningen te Rotterdam houdt in zijn catalogus Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen 1991 (Ruempol & Van Dongen 1991) de volgende functionele categorieën aan: voorraad, maaltijd voorbereiden, maaltijd koken en nuttigen, schenken en drinken, verlichting, verwarming en toilet.
22 Grapen, steelkommen en deksels worden in deze onderverdeling volledig toegedeeld aan de functie van voedselvoorbereiding. Grapen, steelkommen en deksels werden echter wel degelijk ook voor opdienen en warm houden gebruikt. Een deel van de grapen, steelkommen en deksels zou eigenlijk aan de functie "opdienen/nuttigen" toegedeeld moeten worden wat de verhouding "opdienen/ nuttigen" versus "opslaan/voorbereiden" alleen nog maar extremer zou maken.
23 Mogelijk was dit het primaire hospitaal, te weten het nabij gelegen maar overvolle Catharijnen gasthuis waar uit efficientie de gaarkeuken stond.
24 Voorbeelden zijn de vondstnummers 311.52, 311.70, 372.16, 541.1, 311.73 en 512.7.
25 Voorbeelden zijn de vondstnummers 311.10, 311.103 en 311.33.
26 Ostkamp, Roedema & Van Wilgen 2002.
27 Gezien de glazuur is het kruis reeds tijdens het productieproces aangebracht. Er is zodoende geen sprake van een eigendomsmerk.
28 Ostkamp 2007b, 11-13.
29 Renaud 1975, 43-44.
30 In de ArcheoSpecialisten determinatielijst opgenomen als Beerlaag geleegde beerput.
31 De Late Beerput vormt hierop een uitzondering aangezien zij geen zestiende-eeuwse artefacten bevat wegens schoning van de zestiende-eeuwse laag afval in de aanvang van de zeventiende eeuw.
32 Zie: Unger 2007, 109, 262-263, 368-372 en 415-417.
33 Zie: Ostkamp 2007c, 52-53.
34 Zie onder andere: Renaud 1963.
35 Het merk is door de pottenbakker aangebracht gezien de latere bedekking met glazuur. Er is dus geen sprake van een later ingekrast eigendomsmerkje. De betekenis van het merk is dan ook niet duidelijk.
36 Harrison-Hall 2001, 451; Jörg & Flecker 2001, 91.
37 Cowgill, De Neergaard en Griffiths, 1987.
38 Giorgi 2004, 66.
39 Hendrikse 1994, 45.
40 Egan and Pritchard 2002, afb. 1157.
41 Egan and Pritchard 2002,191.
42 Baart 1977, 159.
43 Lindblom 1956.
44 De tekst is ontcijferd door archivaris van de Augusteinen en paleograaf pater Albericus de Meijer OSA.
45 Datering volgens prof.dr. Johann Michael Fritz.
46 Schriftelijke mededeling Ulla Sander Olsen.
47 Archiefonderzoek verricht door Hans Lägers.
48 Determinatie naar Langedijk en Boon, 1999.
49 Hendrikse 1994, 53.
50 Egan 2005, 301; Baart 1977, 134.
51 Ook zijn enkele strengen met ringen gevonden tussen opgebracht stadsafval in polder de Ruigenhoek.
52 Hendrikse 1994, 60.
53 Egan 2005, afb. 335.
54 Hendriksen 2007, 149-150.
55 Baart 1977, afb. 678-679.
56 Forsyth and Egan 2005, 887-391.
57 Hendrikse 1994, 58-59.

Literatuur

Algemene literatuur

Baart, J. e.a., *Opgravingen in Amsterdam. Twintig jaar stadskernonderzoek*, Haarlem 1977

Bakker, A., 'Overige opgravingen', in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2002-2003*, 180

Baumgartner, E. en I. Krueger, *Phönix aus Sand und Asche. Glass des Mittelalters*, München
1988

Brondgeest, P.Q., *Bijdragen tot de geschiedenis van het gasthuis, het klooster en de balije van St. Catharina der Johanniter-ridders en van het Driekoningengasthuis te Utrecht*, Hilversum 1901

Bruijn, M.W.J. de, *Husinghe ende Hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen*, Utrecht 1994

Bruijn, M. de, G. Pouw en L. van der Tuuk, *De vestiging van het Duitse Huis in de stad Utrecht*, Bijdragen tot de Geschiedenis van de Ridderlijke Duitsche Orde, Balije van Utrecht Deel I, Hilversum 2000

Bruin, R.E. de (e.a.) (red.), *'Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht 2000

Buchel, A. van, *Monumenta passim in templis ac monasteriis Trajectinae urbis atque agri inventa*, (origineel berust in de bibliotheek van Het Utrechts Archief, nr. XXVII L 1, vertaald door C.G.M. Smit), zonder jaar, zonder plaats

Cowgill, J., M. de Neergaard en N. Griffiths, *Knives and scabbards. Medieval finds from excavations in London:1*, London 1987

Dekker, C., 'De ontginning van het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen', in: *Maandblad oud-Utrecht*, jaargang 1985 nr.6, 228-238

Egan, G., *Material culture in London in an age of transition. Tudor and Stuart period finds c 1450-c 1700 from excavations at riverside sites in Southwark*, London 2005

Forsyth, H. en G. Egan, *Toys, Trifles & Trinkets. Base-metal miniatures from London 1200 to 1800*, London 2005

Giorgi, R., *Heiligen*, Amsterdam 2004

Groot, H. de, 'Herenstraat', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht over 1982*, Utrecht 1982, 57-58

Haevernick, Th.E. en W. Haberey, 'Glättsteine aus Glas. Beiträge zur Geschichte des antiken Glases', in: *Jahrbuch des Rhömisch-Germanischen Zentralmuseums im Mainz* 10, 1963, 130-138

Hendrikse, H., 'Geld uit de belt', in: *Archeologisch onderzoek in de bouwput van de gemeentelijke parkeerkelder en het belastingkantoor aan de Kousteensedijk te Midddelburg*, Vlissingen 1994

Hendriksen, M., 'Metaal', in: *Archeologisch onderzoek aan het voormalig Bisschoppelijk Seminarie Hageveld te Heemstede. Hageveld*, Archeomedia rapport *Ao5-209-R*, 2007

Henkes, H.E., *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-800. Glass without gloss. Utility glass from five centuries excavated in the Low Countries 1300-1800*, Rotterdam 1994

Isings, I., G. Rauws, H. Lägers en R. de Kam, *Schitterend! Twintig eeuwen glas uit Utrechtse bodem*, Utrecht 2009

Kipp, A.F.E., 'Brigittenstraat 1-9', in: *Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1981*, Utrecht 1982, 24-27

Klück, B.J.M., 'Schalkwijkstraat 6-22 en Nieuwe Kamp 17', in: *Archeologische kroniek provincie Utrecht* 1988, Utrecht 1988, 157-166

Kohman, J.F.P., 'Flessen, glazen en een tazza', in: J. Thijssen (red.), *Tot op de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof Batenburg'te Nijmegen, 1375-1580,* Nijmegen 1991, 35 en catalogusnr. nr. 357

Langedijk, C.A en H.F. Boon, *Vingerhoeden en naairingen uit de Amsterdamse bodem. Produktie technieken vanaf de late middeleeuwen*, Amsterdam 2007

Lindblom, A., *Birgittinerringen*, Linköping 1956

'Monasticum Trajectense' (onderdeel van een door NWO gefinancieërd onderzoeksprogramma, uitgevoerd aan de Vrije Universiteit Amsterdam), te vinden op: http://www.bkvu.nl.

Olsen, S.U., *The Birgittine Order in the Netherlands through 600 years: An Overview*, Uppsala 2003

Olsen, S. U., *The habit of the Order of St. Birgitta of Sweden*, Kopenhagen 2003

Sander-Olsen, U., *The habit of the Order of St. Birgitta of Sweden*, Kopenhagen 2003

Sander-Olsen, U., 'The Birgittine order in the Netherlands through 600 years: an overview', in: *Birgittiana* 19 (2005), 193-202

Steppuhn, P., 'Der mittelalterliche Gniedelstein: Glättstein oder Glasbarren? Zu Primärfunktion und Kontinuität eines Glasobjektes vom Frühmittelalter bis zur Neuzeit', in: *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 68, 1999, 113-139

Literatuur hoofdstuk 6: Aardewerk

Bartels, M., *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle, Amersfoort 1999

Bartels, M., H. Clevis en F.D. Zeiler, *Van huisvuil en huizen in Hasselt. Opgravingen aan het Burg. Royerplein*, Kampen 1993

Barwasser, M., en M. Smit, *Acht eeuwen tussen twee stegen. Archeologisch, historisch en bouwhistorisch onderzoek in Kampen*, Kampen 1997

Bastiaan, V., Onderzoek in de Vissersbocht, *Haarlems bodemonderzoek* 37 (2004), 3-20

Benthem, A. van, *Alkmaar Schelphoek. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*, ADC Rapport 503, Amersfoort 2006

Berg, G. van den, S. Ostkamp en M. Veen, 'Catalogus van de misbaksels uit de spaarpotsteeg', in: H. van den Berge *e.a. In Gorcum gebakken. Aardewerk, kleipijpen, wandtegels,* Rotterdam 2003, 126-144

Bitter, P., *Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar*, Publicaties over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie I, Zwolle 1995

Bitter, P., e.a., *Wonen op Niveau. Archeologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek van twee percelen aan de Langestraat*, Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie 5, Alkmaar 1997a

Bitter, P., e.a., *Wonen op Niveau. Catalogus van keramiek en glas,* Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie 5a, Alkmaar 1997b

Böing, A. en G. Inhester, (red.), *Judocis Vredis. Kunst aus der stille. Eine klosterstatt der Dürerzeit,* Borken 2001, 188-256

Bottelier, T., Een glasvondst afkomstig van de NV Glasfabriek Albert in het stadsdeel Schalkwijk (eertijds gemeente Haarlemmerliede), *Haarlems bodemonderzoek* 37 (2004), 21-63

Bottelier, T., Een oude vondstmelding uit 1883 in Schoten, nu gemeente Haarlem, *Haarlems bodemonderzoek* 38 (2006), 52-55

Bruijn, A., *Pottersvuren langs de Vecht*, Rotterdam Papers III, Rotterdam 1979

Bult, E.J., 'Delftse theepotten, de tweede generatie', in: H. Clevis (red.) *Assembled articles 2. Symposium on medieval and post-medieval ceramics, Antwerpen 25 and 26 january 1995*, Antwerpen, Nijmegen 1995, 33-42

Carmiggelt, A., en M.M.A. van Veen, *Laat- en postmiddeleeuws afval afkomstig uit zes vondstcomplexen te Den Haag*, HOP-reeks 2, Den Haag 1995

Clazing, A., en S. Ostkamp, 'Aardewerk', in: P.C. de Boer, *In de voetsporen van heren (en) boeren. De ontdekking van een Stenen Kamer aan de Lange Steeg te Alblasserdam*, ADC Rapport 519, Amersfoort 2006, 36-44

Clevis, H., *Zwolle ondergronds. Zeven blikvangers van archeologische vondsten in Zwolle*, Zwolle 2001

Clevis, H., *Achter de Broeren 2004. Pottenbakker of potverkoper; 16de-eeuwse misbaksels van keramiek uit Zwolle*, Archeologische Rapporten Zwolle 30, Zwolle 2006

Clevis, H., *Opgeruimd staat netjes. Keukengoed en tafelgerei van een bouwhuis van de Kranenburg (1840-1865)*, Zwolle 2007

Clevis, H. en P. Kleij, Het Zwolse Celehuisje, de bewoners en hun afval, 1550-1650, *Zwols historisch tijdschrift* 7-3 (1990), 76-93

Clevis, H., en M. Klomp, *Melkmarkt 30*, Archeologische Rapporten Zwolle 12, Zwolle 2004a

Clevis, H., en M. Klomp, *Grote Markt 3-5*, Archeologische rapporten Zwolle 14, Zwolle 2004b

Clevis, H., en J. Kottman, *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*, Kampen 1989

Clevis, H., en M. Smit, *Verscholen in vuil. Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*, Kampen 1990

Clevis, H., en J. Thijssen, Kessel huisvuil uit een kasteel, *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging van Vrienden van de Ceramiek* 136, 1989

Dalfsen, J. van, *Ossenmarkt 1995*, Archeologische rapporten Zwolle 45, Zwolle 2008

Dierendonk, R.M. van, en H. Hendrikse, Verdronken dorpen in Zeeland (2). Op zoek naar Sinte Phillipslandt. Archeologisch onderzoek in het kader van het project Verdronken Dorpen, *Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen* 13-2 (2004), 45-59

Dijkstra, M., en S. Ostkamp, (m.m.v. J.F.P. Kottman en L. de Vries), 'Vondsten uit een beerput van huis Rosendaal te Lisse (ca. 1590-1630). Een kijkje in de keuken van een VOC beambte, in: H. Clevis &en S. Ostkamp (red.) *Assembled Articles 3. Symposium on medieval and post-medieval ceramics. Zwolle 9 en 10 okt 2003*, Zwolle 2006, 139-183

Griffioen, A., 'Vondsten: aardewerk', in: W.B. Waldus, *Bewoningssporen op twee kwelderwallen in het tracé van de N31 Zurich-Harlingen. Een Archeologische Opgraving*, ADC Rapport 994, Amersfoort 2007, 35-40

Griffioen, A., 'Aardewerk', in: W.B. Waldus, *Onderzoek van een negentiende-eeuws vrachtschip in het Hollandsch Diep*, ADC Rapport 999, Amersfoort 2008, 22-25

Griffioen, A., en S. Ostkamp, 'Een 16de-eeuwse beerput uit de binnenstad van Woerden', in: H. Clevis en S. Ostkamp (red.) *Assembled Articles 3. Symposium on medieval and post-medieval ceramics. Zwolle 9 en 10 okt. 2003*, Zwolle 2006, 101-121

Griffioen, A., en S. Ostkamp, 'Aardewerk', in: L.P. Verniers, *Een blik op de Teerling geworpen. Een archeologische opgraving en begeleiding in het kader van de reconstructie van het stationsgebied te Vredenburg, gemeente Utrecht*, ADC Rapport 1680, Amersfoort 2009, 43-47

Groothedde, M., *Inleiding op twee vondstcomplexen van Zutphen-Stadhuis, vondstnummers 340 en 473*, Zutphen 2003 (CD-rom, gemeente Zutphen)

Groothedde, M., en M. Bartels, 'Taminiau in Zutphen, archeologie, geschiedenis en producten van een 19de-eeuwse pottenbakkerij', in: A. Böing e.a. (red.), *Töpfer. Kramer. Pottenbakkers. Keramiek tussen IJssel en Berkel*, Borken 2000

Groothedde, M. en A. van Helbergen, *Uit de keuken van Herman Otto (1650-1657). Archeologisch onderzoek naar en analyse van de keramische inhoud van een beerput, behorende tot het huishouden van Herman Otto van Bronckhorst, graaf Van Limburg Stirum*, Zutphense Archeologische Publicaties 21, Zutphen 2007

Groothedde, M. en H.E. Henkes, *Zutphens glas zonder glans,* Zutphen 2003 (CD-rom, gemeente Zutphen)

Feijst, L. van der, H.A.P. Veldman en E. Blom, *Poeldijk Westhof Fase II, Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*, ADC Rapport 1269, Amersfoort 2008

Harrison-Hall, J., *Ming Ceramics in the British Museum*, Londen 2001

Henderikx, P.A., *De oudste bedelordekloosters in het graafschap Holland en Zeeland*, Dordrecht 1977

Hos, T., en D. Paalman, *Onder straatniveau! Archeologisch onderzoek op de "Grote Markt" te Dordrecht*, Dordrecht ondergronds 1, Zwolle 2008

Hulst, M., 'Glas uit de gracht', in: H. Clevis en S. Ostkamp (red.), *Assembled Articles 3. Symposium on medieval and post-medieval ceramics. Zwolle 9 en 10 okt 2003*, Zwolle 2006, 93-99

Jacobs, E., Archeologisch onderzoek op een binnenterrein achter de percelen Burgwal 95-99 te Haarlem, *Haarlems bodemonderzoek* 28 (1994), 3-25

Jacobs, E., De Rode Gravin. Archeologisch onderzoek op het terrein tussen Gravinnensteeg en de Gedempte Oude Gracht te Haarlem, *Haarlems bodemonderzoek* 29 (1995), 3-72

Jacobs, E., Begijnhof 6/6a: Prehistorische en laatmiddeleeuwse bewoningssporen, *Haarlems bodemonderzoek* 31 (1997), 39-77

Jacobs, E., en M.M.A. van Veen, *Van kerk tot rekenwerk. Laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen aan het Lange Voorhout*, HOP-reeks 3, Den Haag 1996

Jacobs, E., D. Olthof en A. Pavlovic, Antoniestraat 6 en 8: potten en putten, *Haarlems bodemonderzoek* 34 (2000), 3-110

Jacobs, E., M. Poldermans en T. van der Zon (red.), *Spitten aan het Spaarne. Archeologisch onderzoek onder de Gravinnenhof in Haarlem*, Haarlem 2002

Jacobs, E., *Achterom 36-44, Den Haag. Definitief onderzoek*, Afdeling Archeologie dienst Stadsbeheer, rapport 0708, Den Haag 2007

Jaspers, N.L., 'Aardewerk', in: J. Vanden Borre, *Van Dalestraart/Geweldigerstraat – Van Dalestraat/1 Novemberstraat. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*, ADC Rapport 826, Amersfoort 2007a, 23-25

Jaspers, N.L., 'Aardewerk', in: G. Labiau, *N210 tussen Nederlek en Bergambacht: Laat-middeleeuwse selnerings- of huisplaatsen. Een Archeologische Opgraving*, ADC Rapport 935, Amersfoort 2007b, 25-47

Jaspers, N.L., Aardewerk, in: W. Roessingh, *Een middeleeuwse huisterp aan de Dorpstraat in Aalst, gemeente Zaltbommel*, ADC Rapport 1042, Amersfoort 2008, 18-23

Jaspers, N.L., en S. Ostkamp, Het aardewerk uit de opgraving, in: P.C. de Boer *Bodemvondsten uit de Boerenhoek Enkhuizen, opgraving "De Baan" (fase 2)*, ADC Rapport 452, Amersfoort 2006, 21-35

Jezeer, W., *Meppel – Woldstraat 68 (gemeente Meppel). Een archeologische begeleiding*, ADC Rapport 1033, Amersfoort 2009

Jong-Lambregts, N. de, P. Bitter en L. Verspay-Frank, *Tussen Zwaard en Fortuin. Opgravingen in* Alkmaar 2002-2005, Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie 12, Alkmaar 2007

Jörg, C.J.A., en M. Flecker, *Porcelain from the Vung Tau wreck, The Hallstrom excavation*, Hong Kong 2001

Kaneda, A., 'How to distinguisch Japanese porcelain from Chinese porcelain', in: H. Clevis en S. Ostkamp (red.), *Assembled Articles 3. Symposium on medieval and post-medieval ceramics. Zwolle 9 en 10 okt 2003*, Zwolle 2006, 5-39

Kaneda, A., en S. Ostkamp, Vondsten, in: A.A.A. Verhoeven, *Rheden. Aanvullend Archeologisch Onderzoek in het Hof te Dieren*, ADC Rapport 351, Amersfoort 2005, 16-19

Kleij, P., Oosterhouts aardewerk, in: H. Clevis (red.) *Assembled articles 2. Symposium on medieval and post-medieval ceramics, Antwerpen 25 and 26 january 1995*, Antwerpen, Nijmegen 1995, 101-128

Kleij, P., *Archeologie van het platteland. Zeventiende- en achttiende-eeuwse vondsten van de Buurtweg te Akersloot*, Zwolle 2007

Klomp, M., *Het vrouwenhuis. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek op het perceel Melkmarkt 53/Voorstraat 46*, Zwolle 2003

Klomp, M., *Van opgaand hout en enige perken. Archeologisch onderzoek op het Broerenkerkplein in Zwolle*, Archeologische rapporten Zwolle 15, Zwolle 2004

Klomp, M., *Op de thee bij een lijfwacht van stadhouder Willem V. Archeologisch- en historisch onderzoek van Adelaarshoek 13 in Hattem*, Zwolle 2007

Kottman, J.F.P., Zeventiende-eeuwse glazen drinkgerei uit het adellijk vrouwenstift van Susteren, *Vormen uit vuur* 146 (1992a), 4-15

Kottman, J.F.P., Glasvondsten uit de beerkelder van Cruydenborgh, *Westerheem* 41 (1992b), 210-226

Kottman, J.F.P., 'De vondsten', in: H. Blauw e.a. (red.), *Cruydenborgh en Endelhoef. Geschiedenis en opgraving van twee verdwenen buitenplaatsen aan de Vecht te Maarssen*, Maarssen 197, 34-47

Kottman, J.F.P., 'De glasvondsten', in: J. Dijkstra en P.C. de Boer, *Huis te Vleuten opgegraven. Archeologisch onderzoek in het kader van het project Spoorverbreding VleuGel / Randstadspoor*, ADC Rapport 403, Amersfoort 2005, 78-82

Kottman, J.F.P., 'De glasvondsten', in: J. Dijkstra, S. Ostkamp en G. Williams, *Archeologisch onderzoek op het terrein van de voormalige Berhuijskazerne te Middelburg*, ADC Rapport 595, Amersfoort 2006, 93-99 (catalogus: 271-378)

Kottman, J.F.P., 'Glas', in: J. Vandevelde (red.), *Archeologisch onderzoek rond de Steenen Trappen, Een Definitief Onderzoek te Roermond, Neerstraat/ Paredisstraat*, ADC Rapport 1249, Amersfoort 2009, 66-68

Kottman, J.F.P., 'Glas', in: G.L. Williams (red.), *In de achtertuin van de Jesuïten. Een archeologische opgraving in de Jesuïtenstraat te Roermond*, ADC Rapport 1422, Amersfoort 2009b, 69-70

Krauwer, M., en F. Snieder (red.), *Nering en vermaak. De opgraving van een veertiende-eeuwse markt in Amersfoort*, Utrecht 1994

Meirsman, E., en S. Ostkamp, 'Aardewerk', in: J. Vandevelde, *Zaltbommel – Brakel, Kommerstraat.*

Een Archeologische Opgraving, ADC Rapport 1128, Amersfoort 2009, 15-18

Meirsman, E., en S. Ostkamp, 'Aardewerk', in: G.L. Williams (red.), *In de achtertuin van de Jesuïten. Een archeologische opgraving in de Jesuïtenstraat te Roermond*, ADC Rapport 1422, Amersfoort 2009b, 59-68

Oosten, R. van, en S. Ostkamp, 'Middeleeuws en vroegmodern aardewerk (1150-1700): datering, bakselverhoudingen, vormenspectrum en functie', in: J. Vandevelde (red.), *Archeologisch onderzoek rond de Steenen Trappen, Een Definitief Onderzoek te Roermond*, *Neerstraat/ Paredisstraat*, ADC Rapport 1249, Amersfoort 2009, 42-65

Ostkamp, S., 'Vleuten, de vondsten', in: *Archeologisch onderzoek Vleuten de Meern, Plangebied Veldhuizen. Rijksstraatweg. Veldhuizen A*, Rapportage archeologische monumentenzorg 60, Amersfoort 1998a

Ostkamp, S., e.a., *Van gorters, brouwers en een hospitaal. Archeologisch onderzoek aan het Wortelsteegplein*, Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie 6, Alkmaar 1998

Ostkamp, S., (red.), *De opgraving van het St. Agnesklooster in Oldenzaal*, Rapportage archeologische monumentenzorg 50, Amersfoort 1999

Ostkamp, S., 'Productie en gebruik van pijpaarden en terracotta devotionalia in de Nederlanden (ca. 1350 – ca. 1550). Het ambacht van de heyligenbacker voor Judocis Vredis, een archeologisch verslag', in: A. Böing en G. Inhester (eds.), *Judocis Vredis. Kunst aus der stille. Eine klosterstatt der Dürerzeit,* Borken 2001, 188-256

Ostkamp, S., 'Het aardewerk', in: J. Dijkstra en M. Spanjer, *IJsselstein, Hofstraat – AAO*, ADC Rapport 129, Bunschoten 2002, 21-23

Ostkamp, S., 'Het aardewerk', in: J. Dijkstra, *Dokkum, Archeologisch onderzoek Koningstraat*, ADC Rapport 204, Bunschoten 2003a, 24-39

Ostkamp, S., 'Een boedel op de schop. 16de-eeuwse vondsten uit Oldenzaalse waterput', in: *Overijssels erfgoed. Archeologische en bouwhistorische kroniek 2002,* Zwolle 2003b, 71-112

Ostkamp, S., 'Het aardewerk', in: E. Schrijer en J. Dijkstra, *Leeuwarden, Stadhuis – Archeologisch onderzoek,* ADC Rapport 218, Bunschoten 2004a, 18-23

Ostkamp, S., 'Vondstmateriaal', in: T.A. Goossens, *Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek van het plangebied 'Westflank-Laurentius', gemeente Breda*, ADC Rapport 224, Bunschoten 2004b, 18-24

Ostkamp, S., 'Het aardewerk', in: B. Meijlink en M. Spanjer, *Archeologisch onderzoek in het centrum van Sassenheim. Proefsleuven rondom de Nederlands Hervormde kerk*, ADC Rapport 296, Amersfoort 2004c, 22-24

Ostkamp, S., 'De vondsten uit de verschillende beerputten', in: S. Ostkamp en A. van Benthem, *Goes 'Prins van Oranje'. Een archeologische begeleiding*, ADC Rapport 307, Amersfoort 2004d, 11-25

Ostkamp, S., 'Het vondstmateriaal', in: S. Ostkamp en M. Spanjer, *De opgraving Purmerend Padjedijk*, ADC Rapport 341, Amersfoort 2005a, 13-26

Ostkamp, S., 'Het vondstmateriaal', in: A.van Benthem en S. Ostkamp, *Purmerend Westerstraat. Een definitief archeologisch onderzoek*, ADC Rapport 454, Amersfoort 2005b, 14-20.

Ostkamp, S., 'Faience uit de werkplaats van Quirijn Aldertsz en zijn vrouw Engeltje Kleijnoven (1655-1693). Vondsten uit een beerput op het voormalige bedrijfsterrein van 'De Porceleyne Fles' in Delft', in: H. Clevis en S. Ostkamp (red.), *Assembled Articles 3. Symposium on medieval and post-medieval ceramics. Zwolle 9 en 10 okt 2003*, Zwolle 2006b, 185-242

Ostkamp, S., 'Catalogus: Aardewerk uit een waterput van pottenbakkerij 'De Hoop' (1842-1858)', in: A. van Benthem, *Alkmaar Schelphoek. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*, ADC Rapport 503, Amersfoort 2006c, 45-48

Ostkamp, S., 'Vondsten', in: G.L. Williams, *Oudewater Marktstraat 37. Een archeologische begeleiding*, ADC Rapport 617, Amersfoort 2006d, 9

Ostkamp, S., 'Aardewerk en pijpaarde', in: B.H.F.M. Meijlink en J. Dijkstra, *Gemeente Goes, Goes Verpleeghuis Ter Valcke, de resten van een verdwenen motteberg. Een archeologisch Onderzoek in verschillende stappen*, ADC Rapport 719, Amersfoort 2007a, 27-29

Ostkamp, S., 'Puntneuzen en drieorenkruiken. Steengoed op vijftiende- en zestiende-eeuwse schilderijen', in: S. Ostkamp (red.), *Steengoed onderzocht. Contextueel onderzoek naar Rijnlands steengoed*, Vormen uit vuur 198 (2007b), 10-17

Ostkamp, S., 'De maagd en de wildeman, Een baardman uit Deventer en zijn cultuurhistorische context', in: S. Ostkamp (red.), *Steengoed onderzocht. Contextueel onderzoek naar Rijnlands steengoed*, Vormen uit vuur 198 (2007c), 42-57

Ostkamp, S., 'Beer- en waterputten', in: E. Blom en W.K. Vos (red.), *Woerden-Hoochwoert. De opgravingen 2002-2004 in het Romeinse Castellum Laurium, de vicus en van het schip de 'Woerden 7',* ADC Rapport 910, Amersfoort 2008, 92-106 (catalogus als bijlage op CD)

Ostkamp, S., 'Een bijzondere vondst: een scherf van een 17de-eeuws Portugees bord', in: B.A. Curver en S. Ostkamp, *Onderzoek aan de Turfkade 35 te Brielle. Een archeologische begeleiding*, ADC Rapport 1467, Amersfoort 2009a, 31-34

Ostkamp, S., en H. Hiddink, 'Aardewerk', in: H. Hiddink, *Bewoningssporen uit de Volle Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd op de Beekse Akkers bij Beek en Donk, gemeente Laarbeek,* Amsterdam, Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 36 (2009), 63-70

Ostkamp, S. en A. Kaneda, 'Het aardewerk uit de opgraving', in: J. Dijkstra, S. Ostkamp en G. Williams, *Archeologisch onderzoek op het terrein van de voormalige Berhuijskazerne te Middelburg*, ADC Rapport 595, Amersfoort 2006, 51-92 (catalogus: 271-378).

Ostkamp, S., R. Roedema en R. van Wilgen, *Gebruikt en gebroken. Archeologisch onderzoek naar drie vondstlocaties in het oostelijk stadsdeel*, Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie 10, Alkmaar 2001

Ostkamp, S., R. Roedema en R.P. van Wilgen, 'The introduction of majolica in Alkmaar', in: J. Veeckman (red.), *Majolica and glass from Italy to Antwerp and beyound. The transfer of technology in the 16th-early 17th century,* Antwerpen 2002, 449-464

Renaud, J.G.N., 'Aardewerkvondsten van het klooster Mariendael', in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 9 (1959), 199-224

Renaud, J.G.N., 'De vondsten gedaan bij het archeologisch onderzoek van het voormalig Kartuizer Klooster buiten Delft', in: J.P. Gubert (red.) *De Kartuizers en hun Delftse kloosters. Feestbundel voor H.J.J.Scholten*, Delft 1975, 37-99

Ruempol, A.P.E., en A.G.A. van Dongen, *Pre-industriële gebruiksvoorwerpen/Pre-industrial Utensils*, Rotterdam 1991

Schabbink, M., en S. Ostkamp, 'Het aardewerk van Huis te Vleuten', in: J. Dijkstra en P.C. de Boer, *Huis te Vleuten opgegraven. Archeologisch onderzoek in het kader van het project Spoorverbredeing VleuGel / Randstadspoor*, ADC Rapport 403, Amersfort 2005, 57-77

Schmidt, W.U., Th. Nieuwenhuizen en A.M. Numan, Een archeologisch onderzoek op het Nieuwe Kerksplein te Haarlem, *Haarlems bodemonderzoek* 38 (2006), 4-32

Schrickx, C.P., (met bijdrage van T.Y. van de Walle-van der Woude), *Het onderzoek op het terrein van de voormalige Winston bioscoop (campagne 2004). De opgraving op de percelen Grote Noord 4 en 6*, Verslagen van de Archeologische Dienst Hoorn 3, Hoorn 2006

Thijssen, J., (red.), *Tot de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen 1375-1850*, Nijmegen 1991

Unger, I., *Kölner und Frechener Steinzeug der Renaissance. Die Bestände des Kölnischen Stadtmuseums*, Köln 2007

Vandevelde, J., *Archeologisch onderzoek rond de Steenen Trappen, Een Definitief Onderzoek te Roermond, Neerstraat/Paredisstraat*, ADC Rapport 1249, Amersfoort 2009b

Verhoeven, A.A.A., en O. Brinkemper (red.), *Twaalf eeuwen bewoning langs de Linge bij De Stenen Kamer in Kerk-Avezaath,* Rapportage archeologische monumentenzorg 85, Amersfoort 2001

Vermeulen, B., *Het middeleeuwse tolhuis en de middeleeuwse landweer aan de Snipperlingsdijk te Deventer*, Rapportage Archeologie Deventer 10, Deventer 2002

Vreenegoor, E., en J. Kuipers (red.), *Vondsten in Veere. Middeleeuwse voorwerpen uit een beerput van het huis 'In den Struys'*, Abcoude, Amersfoort 1996

Waldus, W., en S. Ostkamp, *Zaandam Rustenburg/De Vaart*, ADC Rapport 1004, Amersfoort 2008

Weber, E., 'Wonen en werken op het kasteel. Onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van kasteel Daelenbroeck op basis van het huishoudelijk afval', in: H. Clevis en S. Ostkamp (red.), *Assembled Articles 3. Symposium on medieval and post-medieval ceramics. Zwolle 9 en 10 okt 2003*, Zwolle 2006a, 41-77

Weber, E., 'Gebroken keramiek uit een middeleeuwse waterput van kasteel Daelenbroeck', in: H. Clevis en S. Ostkamp (red.), *Assembled Articles 3. Symposium on medieval and post-medieval ceramics. Zwolle 9 en 10 okt 2003*, Zwolle 2006b, 79-91

Weber, E., en M. Hulst, 'Middeleeuwse vondsten uit de beerput van de Beverwijkse woontoren', in: H. Clevis en S. Ostkamp (red.), *Assembled Articles 3. Symposium on medieval and post-medieval ceramics. Zwolle 9 en 10 okt 2003*, Zwolle 2006, 123-138

Zijlmans, J., *Cultuur in scherven. Eten en drinken in het vijftiende- en zeventiende-eeuwse gasthuis te Delft*, ongepubliceerde doctoraalscriptie Maatschappijgeschiedenis, z.p. 1989

Literatuur hoofdstuk 7: Metalen voorwerpen en munten

Baart, J. e.a., *Opgravingen in Amsterdam. Twintig jaar stadskernonderzoek*, Haarlem 1977

Cowgill, J., M. de Neergaard en N. Griffiths, *Knives and scabbards. Medieval finds from excavations in London*:*1*, London 1987

Egan, G., *Material culture in London in an age of transition. Tudor and Stuart period finds c 1450-c 1700 from excavations at riverside sites in Southwark*, London 2005

Forsyth, H. en G. Egan, *Toys, Trifles & Trinkets. Base-metal miniatures from London 1200 to 1800*, London 2005

Giorgi, R., *Heiligen*, Amsterdam 2004

Hendrikse, H., Geld uit de belt, in: *Archeologisch onderzoek in de bouwput van de gemeentelijke parkeerkelder en het belastingkantoor aan de Kousteensedijk te Midddelburg*, Vlissingen 1994

Hendriksen, M., Metaal, in: *Archeologisch onderzoek aan het voormalig Bisschoppelijk Seminarie Hageveld te Heemstede.Hageveld. Archeomedia rapport Ao5-209-R*, 2007

Langedijk, C.A en H.F. Boon, *Vingerhoeden en naairingen uit de Amsterdamse bodem. Produktie technieken vanaf de late middeleeuwen*, Amsterdam 2007

Lindblom, A., *Birgittinerringen*, Linköping 1956

Literatuur paragraaf 8.2: Hout

Helfrich, K., J.F. Benders en W.A. Casparie (ed.), *Handzaam hout. Uit Groninger grond. Houtgebruik in de historische stad*, Groningen 1995

Lange, S., in: S. Knippenberg, *Hoog en droog. Archeologisch onderzoek op de strandwal van Heiloo nabij het Stationsplein*, Archol rapporten, Leiden 2007

Schweingruber, F.H., *Mikroskopische Holzanatomie*, Birmensdorf 1982

Eerdere Uitgaven

Basisrapportage archeologie 1
De Grauwert
Archeologische onderzoek naar een laatmiddeleeuwse omgracht complex

Basisrapportage archeologie 2
Eligenstraat
2000 jaar bebouwing in het zuiden van de Utrechtse binnenstad

Basisrapportage archeologie 3
Sportpark Terweide
Inheems-Romeinse bewoning uit de eerste eeuw na Christus ten noorden van de Limes

Basisrapportage archeologie 4
Twee ijzertijdvindplaatsen langs de snelweg
Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 5
Middeleeuwse bewoning langs de snelweg
Archeologisch proefonderzoek langs Rijksweg A2

Basisrapportage archeologie 6
Parkwijk-Noord
Zoektocht naar Romeinse activiteiten ten noorden van het castellum op de Hoge Woerd

Basisrapportage archeologie 7
Laatmiddeleeuwse bebouwing langs de Hogeweide
Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 8
Langs de Hogeweide
Archeologisch proefonderzoek van een laat- en postmiddeleeuws bewoningslint

Basisrapportage archeologie 9
In de schoot van het landschap
Vleuterweide-Wilhelminalaan. Een nederzetting uit de midden- en late IJzertijd

Basisrapportage archeologie 10
Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hoge Weide
Archeologisch onderzoek wegens de verlegging van de Waterleiding Rijn-Kennemerland

Basisrapportage archeologie 11
Wegens Wateroverlast. LR 39 De Balije II:
wachttorens, rivierdynamiek en Romeinse infrastructuur in een rivierbocht van de Heldammer Stroom

Basisrapportage archeologie 14
Wonen aan het water (deel 1)
Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage archeologie 15
Wonen aan het water (deel 2)
Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage archeologie 16
Vroege wacht
LR31 Zandweg: archeologisch onderzoek van twee eerste-eeuwse houten wachttorens in Leidsche Rijn

Basisrapportage archeologie 18
Sportpark Terweide 2
LR41-42: Archeologisch onderzoek Sportpark Terweide

Basisrapportage archeologie 21
Werken aan de weg
LR31 Zandweg: archeologisch onderzoek aan een verspoelde sectie van de limesweg

Basisrapportage archeologie 25
Oudenrijnseweg
Archeologisch onderzoek van een inheems-Romeinse nederzetting uit de eerste eeuw na Chr. en een vlasroot-complex uit de twaalfde eeuw na Chr in De Meern, gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 26
Vroegmiddeleeuwse bewoning langs de A2.
Een nederzetting uit de zevende en achtste eeuw in Leidsche Rijn

Basisrapportage archeologie 27
Proefsleuvenonderzoek Rheyngaerde
Aanvullend Archeologisch Onderzoek naar de Romeinse *limes*weg

Colofon

Basisrapportage archeologie 29
Terug naar Themaat
Het archeologisch onderzoek LR50 en LR52 naar drie huisplaatsen aan de Thematerweg

Basisrapportage archeologie 34
Pottenbakkers aan de Anthoniedijk
Inventariserend onderzoek m.b.v. proefsleuven en definitief archeologisch onderzoek voorafgaand aan het nieuwbouwproject 'Hoogstraat aan de Vecht' te Utrecht

Basisrapportage archeologie 36
Middeleeuwse bewoningssporen op het binnenterrein van de Letterenbibliotheek
Definitief onderzoek aan de Wittevrouwenstraat 7-11, gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 39
Romeinen op het schoolplein
Proefsleuvenonderzoek (LR 61) op het schoolplein van de R.K. Basisschool Drie Koningen in De Meern, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 45
Boeren en molenaars? LR64
Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuws erf aan de Strijlandweg, gemeente Utrecht

Basisrapportage Archeologie 54
Wonen aan het Zwarte Water
Inventariserend Veldonderzoek Merelstraat aan het Zwarte Water, Gemeente Utrecht

Uitgave
StadsOntwikkeling
Gemeente Utrecht
Stedenbouw en Monumenten
Cultuurhistorie © 2010

Redactie
J.S. van der Kamp en A.M. Bakker

Eindredactie
R. de Kam

Vormgeving
Grif | grafisch ontwerp, Utrecht

Datum
maart 2010

Meer informatie
Cultuurhistorie
afdeling Stedenbouw & Monumenten
Telefoon 030 - 286 39 90
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl

Bijlagen

Bijlage I: Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in de omgeving van de Nieuwe Kamp met bronverwijzing en opgravingcode

1 H.L. de Groot, ´Herenstraat´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1982, Utrecht 1983, 57-58

2 H.L. de Groot, ´Lepelenburg´, in: Archeologische kroniek provincie Utrecht 1998-1999, Utrecht 2000, 114-117 (Opgravingscode: LEP98)

3 R. van der Mark, ´Brigittenstraat´, in: Archeologische kroniek provincie Utrecht 1998-1999, Utrecht 2000, 98 (Opgravingscode: BRI-99)

4 T.J. Hoekstra, ´Oude Kamp 5´, in: Archeologische kroniek van de gemeente Utrecht 1972-1973, Utrecht 1974, 144 (Opgravingscode OKA5)

T.J. Hoekstra, ´Oude Kamp 7´, in: Archeologische kroniek van de gemeente Utrecht 1974-1975, Utrecht 1976, 24 (Opgravingscode OKA7)

5 B.J.M. Klück, Lepelenburg 8 en 9, Bouwhistorisch onderzoek, 1979, niet gepubliceerd

6 B.J.M. Klück, ´Schalkwijkstraat 6-22 en Nieuwe Kamp 17´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1988, Utrecht 1989, 157 - 166

7 M. Smit en M.A.G. Sengers, ´Keukenstraat 10-42 en Schalkwijkstraat 1a-1b´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1985, Utrecht 1986, 157-164 (Opgravingscode: KKS)

8 A.F.E. Kipp, ´Nieuwe Kamp 2-12, Achterom 2-4´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1986, Utrecht 1987, 209-210

9 P. Luykx, ´Brigittenstraat 5´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1926-1972, Utrecht 1993, 42-44

10 A.F.E. Kipp, ´Brigittenstraat 1-9´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1981, Utrecht 1982, 24 - 27

11 A.F.E. Kipp, ´Nieuwe Gracht 44´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1991-1992, Utrecht 1994, 148 - 151

12 A.F.E. Kipp, ´Nieuwe Gracht 48´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1984, Utrecht 1985, 132-133

13 A.F.E. Kipp, ´Nieuwe Gracht 68´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1987, Utrecht 1988, 194-200

14 A.F.E. Kipp, ´Nieuwe Kamp 14-20´, in: Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht 1981, Utrecht 1982, 65

15 Huidige opgravingsterrein NIE03

Bijlage
Catalogus: De keramiek uit de opgraving 'Utrecht - Nieuwe Kamp'

A. van Helbergen & S. Ostkamp

Afvalkuil (circa 1400)

Opbouw van de catalogusblokjes:

1a	vondstnummer
1b	vondstcontext (complexdatering)
2	code van het type
3	objectdatering
4a	maten in centimeters (grootste diameter / hoogte)
4b	beschrijving van het type
5a	baksel
5b	kleur / glazuur
5c	beschrijving van de decoratie
5d	diversen
6a	bodem
6b	oor / steel
6c	compleetheid
7	functie
8	productiecentrum
9	literatuur

(alle afbeeldingen in deze catalogus zijn, tenzij anders vermeld, schaal 1:4)

cat. 1

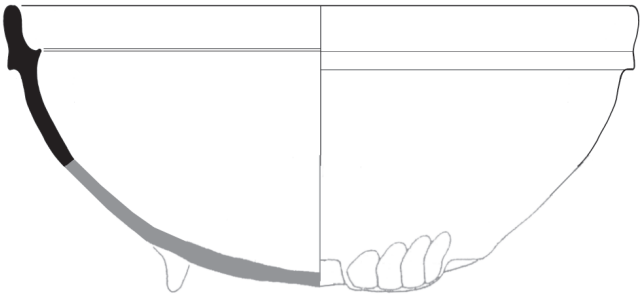
1a	NIE -3 – 345-8
1b	afvalkuil A (circa 1400)
2	s2-kan-50
3	1375-1425
4a	16/-
	bolle kan met hoge iets uitlopende hals en naar binnen gebogen lip, ribbel op halsaanzet, op standring
5a	steengoed met glazuur
5b	zoutglazuur
5c	radstempel op rand en op buik
5d	
6a	standring (ontbreekt)
6b	bandoor
6c	fragment
7	kan
8	Langerwehe
9	Hurst, Neal & Van Beuningen 1986, nr. 274

cat. 2

1a	NIE -3 – 345-10
1b	afvalkuil A (circa 1400)
2	g-kan-4
3	1300-1450
4a	21,5/-
4b	bolle kan met kraagrand met dekselgeul, op lobvoeten
5a	grijsbakkend aardewerk
5b	ongeglazuurd
5c	
5d	schenklip
6a	standlobben (ontbreken)
6b	worstoor
6c	fragment
7	kan
8	Utrecht
9	Krauwer & Snieder 1994

Afvalkuil (circa 1400)

Brandkuil met veel voedselresten (circa 1400)

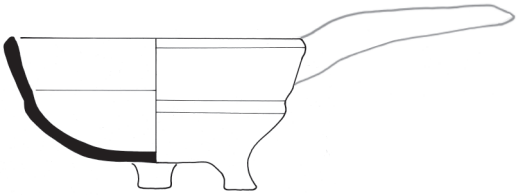

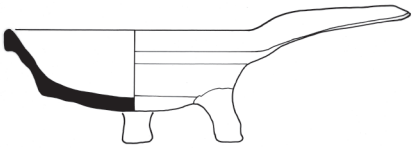
cat. 3 (schaal 1:2)	
1a	NIE 03 – 384-3
1b	vroege afvalkuil (circa 1400)
2	r-
3	1300-1400
4a	-/-
4b	
5a	roodbakkend aardewerk
5b	spaarzaam loodglazuur
5c	
5d	eenvoudig geboetseerd gezicht, geaccentueerd met witte sliblaag en groen gevlekt loodglazuur (strooiglazuur met koperoxide)
6a	
6b	haakoor
6c	fragment
7	
8	Utrecht
9	

cat. 4	
1a	NIE 03 – 110-1
1b	brandkuil met veel voedselresten (circa 1400)
2	s1-dri-2
3	1400-1450
4a	12,5/5
4b	drinkschaal met lage, gegroefde rand
5a	steengoed
5b	
5c	
5d	
6a	geknepen standvoet
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	drinkschaaltje
8	Siegburg
9	Janssen 1983 afb.8:5; Baart 1977 nr.452 (gootvuling 1390-c.1425)

cat. 5	
1a	NIE 03 – 117-4
1b	brandkuil met veel voedselresten (circa 1400)
2	g-kom-18
3	1300-1400
4a	37/-
4b	bolle kom met machetrand, op lobvoeten
5a	grijsbakkend aardewerk
5b	
5c	
5d	
6a	lobvoeten (ontbreken)
6b	
6c	fragment, gereconstrueerd profiel
7	kom
8	Utrecht
9	

cat. 6	
1a	NIE 03 – 110-8
1b	brandkuil met veel voedselresten (rond 1400)
2	r-bak-4
3	1400-1450
4a	16/5,5
4b	bakpan met zijwand en kraagrand
5a	roodbakkkend aardewerk
5b	loodglazuur; inwendig geheel; uitwendig spaarzaam
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	platte steel
6c	fragment, compleet profiel
7	bakpan
8	Utrecht
9	Bruijn 1979

cat. 7	
1a	NIE 03 – 117-18
1b	brandkuil met veel voedselresten (rond 1400)
2	r-bak-18
3	1400-1450
4a	17/8
4b	bakpan met zijwand en afgeronde niet-verdikte rand
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; inwendig geheel; uitwendig spaarzaam
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	platte steel
6c	fragment, compleet profiel
7	bakpan
8	Utrecht
9	Bruijn 1979

cat. 8	
1a	NIE 03 – 117-32
1b	brandkuil met veel voedselresten (rond 1400)
2	r-gra-3a
3	1375-1425
4a	9/13
4b	bolle grape met uitstaande hals en verdikte lip
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur geheel; uitwendig bovenste helft
5c	dunne ribbels op schouder
5d	
6a	drie poten
6b	worstoor
6c	fragment, compleet profiel
7	grape
8	Utrecht
9	Bruijn 1979 afb.25:1-2 (pottenbakkersafval 14d-15a); Clevis & Kottman 1989 (beerput 14d-15a)

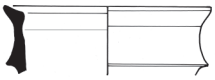
cat. 9	
1a	NIE 03 – 117-26
1b	brandkuil met veel voedselresten (rond 1400)
2	r-gra-3
3	1375-1425
4a	9/16
4b	bolle grape met uitstaande hals en verdikte lip
5a	roodbkkend aardewerk
5b	loodglazuur; inwendig geheel; uitwendig bovenste helft
5c	
5d	schenklip
6a	drie poten
6b	worstoor
6c	fragment, compleet profiel
7	grape
8	Utrecht
9	Bruijn 1979, afb.25:1-2 (pottenbakkersafval 14d-15a); Clevis & Kottman 1989

cat. 10	
1a	NIE 03 – 117-25
1b	brandkuil met veel voedselresten (rond 1400)
2	r-kan-66
3	1375-1425
4a	10/13
4b	bolle kan met uitstaande hals en verdikte lip, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; ; inwendig geheel; uitwendig bovenste helft
5c	met spatel nagedraaide schouder
5d	schenklip
6a	standring
6b	worstoor (ontbreekt)
6c	fragment, compleet profiel
7	kan
8	Utrecht
9	Bruijn 1979

cat. 11	
1a	NIE 03 – 117-28
1b	brandkuil met veel voedselresten (rond 1400)
2	r-tes-18
3	1375-1425
4a	30/-
4b	grote ronde test met knik bodemwand, naar buiten geknikte rand aan de buitenzijde afgeplat, op poten
5a	roodbakkend aardewerk
5b	ongeglazuurd
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	twee horizontale worstoren
6c	fragment, complete profiel
7	test, vuurbak
8	Utrecht
9	

Vulling greppel (1350-1400)

Vulling kuil (1375-1450)

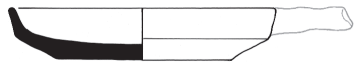

cat. 12	
1a	NIE 03 – 117-29
1b	brandkuil met veel voedselresten (rond 1400)
2	wm-pot-2
3	1125-1175
4a	-/-
4b	bolle pot met lensbodem en manchetrand
5a	witbakkend maaslands aardewerk
5b	ongeglazuurd
5c	
5d	
6a	lensbodem (ontbreekt)
6b	lintoren (ontbreken)
6c	fragment
7	pot, tuitpot
8	Maasland
9	Borremans & Warginaire 1966, fig.9, 20, 22, 27, 31 (pottenbakkersafval 11d-12c); Verhoeven 1998, 68

cat. 13	
1a	NIE 03 – 541-1
1b	vulling greppel (1350-1400)
2	s1-kan-15
3	1450-1500
4a	7,5/22
4b	lage slanke bekervormige kan met kraag op halsaanzet en rechte rand, op standring
5a	steengoed zonder oppervlaktebehandeling
5b	
5c	
5d	
6a	geknepen standring
6b	lintoor
6c	vrijwel compleet
7	kan
8	Siegburg
9	Renaud 1976, fig.15b; Sarfatij 1979 nr. 5 (muntschat 1384); Janssen 1988, fig. 7:3 en 8:2 (kastelen voor respectievelijk 1373 en 1351)

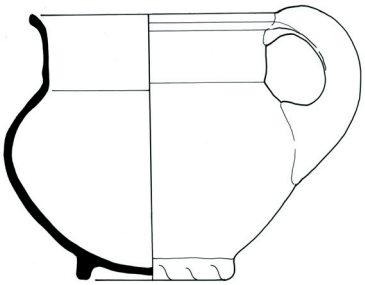
cat. 14	
1a	NIE-03 – 532-1
1b	vulling kuil (1375-1450)
2	r-gra-3a
3	1375-1450
4a	10,5/14
4b	bolle grape met hoge hals met verdikte lip, ribbel op halsaanzet
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; inwendig geheel, uitwendig spaarzaam
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	worstoor
6c	vrijwel compleet
7	grape
8	Utrecht
9	

Afvalkuil West (1500-1600)

cat. 15 (schaal 1:2)

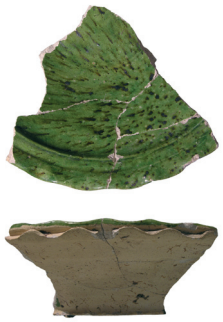
1a	NIE 03 – 512-21
1b	afvalkuil west (1500-1600)
2	r-bak-26
3	1500-1600
4a	9/2,5
4b	kleine bakpan met verdikte lip, op standvlak
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	
6a	standvlak
6b	korte ronde steel (ontbreekt)
6c	fragment, compleet profiel
7	bakpan
8	Utrecht
9	

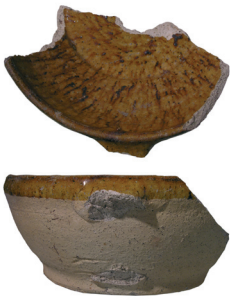
cat. 16

1a	NIE 03 – 513-10
1b	afvalkuil west (1500-1600)
2	r-kan-13
3	1450-1550
4a	12/10
4b	bolle kan met cilindrische hals en rechte rand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	
6a	geknepen standring
6b	worstoor
6c	fragment, compleet profiel
7	kan
8	Utrecht
9	Clevis & Smit 1990, 33 (beerkelder 14d-15A)

cat. 17

1a	NIE 03 – 512-7
1b	afvalkuil west (1500-1600)
2	r-pis-50
3	1450-1500
4a	13/12,5
4b	bolle pispot met vrijwel cilindrische hals en verdikte lip, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	
6a	geknepen standring
6b	worstoor
6c	fragment, compleet profiel
7	pispot
8	Utrecht
9	

cat. 18

1a	NIE 03 – 512-2
1b	afvalkuil west (1500-1600)
2	ha-min-
3	1500-1575
4a	27/5
4b	bord met platte bodem en platte spiegel, rand aan buitenzijde aangedrukt, op standvlak
5a	hafner aardewerk
5b	inwendig loodglazuur met koperoxide
5c	
5d	gelobte rand
6a	standvlak
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	miniatuur, bord (ha-bor-1)
8	Keulen
9	Bitter et al 1997 (beerput 15d-1561)

cat. 19

1a	NIE 03 – 504-18
1b	afvalkuil west (1500-1600)
2	ha-kop-4
3	1500-1575
4a	15/5
4b	bolle kop met naar binnen gebgen rand, op standvoet
5a	hafner aardewerk
5b	inwendig loodglazuur met mangaanspikkels
5c	
5d	
6a	standvoet
6b	twee nokoren (een ontbreekt)
6c	fragment, compleet profiel
7	kop, papkom
8	Keulen
9	

cat. 20

1a	NIE 03 – 494-62
1b	afvalkuil west (1500-1600)
2	ib-kru-1
3	1500-1600
4a	14/24
4b	afgerond dubbelconische kruik zonder hals en met verdikte rand, op standvlak
5a	Iberisch aardewerk
5b	ongeglazuurd
5c	groef op hals
5d	
6a	standvlak
6b	twee worstoren
6c	fragment, gereconstrueerd profiel
7	kruik, verpakkingskruik
8	Spanje of Portugal
9	Ostkamp et al 2001, cat. 33 (afvalkuil 1560-1580)

cat. 21 (schaal 1:2)

1a	NIE 03 – 512
1b	afvalkuil west (1500-1600)
2	py-bee-
3	1450-1525
4a	-/-
4b	
5a	pijpaarde
5b	
5c	beeld voorstellende een vrijstaande heilige
5d	
6a	
6b	
6c	fragment
7	beeld
8	
9	

cat. 22

1a	NIE 03 – 494-61
1b	afvalkuil west (1500-1600)
2	py-rel-
3	1450-1525
4a	-/-
4b	
5a	pijpaarde
5b	
5c	heilige met aureool onder een sterrenhemel en een Gotisch randschrift: ... DOMNI * PI ..., de voorstelling is geplaatst in een nis
5d	
6a	
6b	
6c	fragment
7	reliëf
8	
9	Sodman 2001, 254.; Ostkamp 2001

cat. 23

1a	NIE 03 – 311-278
1b	beerkelder 1 (1500-1650)
2	s2-gra-1b
3	1550-1650
4a	12,5/11,5
4b	bolle grape met platte bodem en poten, uitgebogen rand met ribbel op randaanzet
5a	steengoed met glazuur
5b	zoutglazuur
5c	
5d	model als w-gra-20
6a	drie poten
6b	twee lintoren
6c	vrijwel compleet
7	grape
8	Frechen
9	

cat. 24

1a	NIE 03 – 311-287
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-bak-4
3	1500-1600
4a	19,5/7,5
4b	bakpan met zijwand en kraagrand
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	schenklip
6a	drie poten
6b	platte steel
6c	vrijwel compleet
7	bakpan
8	Utrecht
9	Bruijn 1979 afb.37:3 (pottenbakkersafval 14d-15a); Groeneweg 1992 nrs.470-474 (pottenbakkersafval 1638-1651); Bitter 1995 (pottenbakkersafval c.1550-1620); Carmiggelt & Van Veen 1995, 43 (beerkelder 17B); Ostkamp et al 1998, 69

cat. 25

1a	NIE 03 – 311-285
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-bor-6
3	1575-1625
4a	29/4,5
4b	bord met holle spiegel en platte vlag met van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur: inwendig met decoratie in koperoxide (uitwendig-)
5c	
5d	
6a	standlobben
6b	
6c	vrijwel compleet
7	bord
8	Utrecht
9	Clevis & Smit 1990; Bitter 1992 (pottenbakkerij 1605-1622); Bitter 1995; Ostkamp et al 1998, cat. 45; Ostkamp et al 2001, cat. 70-75 (beerput 16A)

cat. 26

1a	NIE 03 – 311-5
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-bor-18
3	1600-1625
4a	37/8
4b	bord met holle spiegel en naar buiten geknikte platte vlag met van buiten aangedrukte rand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	slibversiering met strepen, punten en krullen
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Oosterhout
9	Jacobs 1996; Jacobs & Van Veen 1996, 63 (afvalkuil 17B)

cat. 27

1a	NIE o3 – 311-6
1b	beerkelder 1 (1600-1650
2	r-bor-18
3	1600-1625
4a	27/4,5
4b	bord met holle spiegel en naar buiten geknikte platte vlag met van buiten aangedrukte rand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	slibversiering met zonnemotief en radiale streepjes op rand
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Oosterhout
9	Jacobs 1996; Jacobs & Van Veen 1996, 63 (afvalkuil 17B)

cat. 28

1a	NIE 03 – 311-304
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-bor-31
3	1600-1650
4a	42/7,5
4b	diep afgerond bord met brede vlag en van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	centraal rozet met kruis en rechts-omdraaiende krullen; slingerlijn en streepjes op rand in slib
5d	
6a	standlobben
6b	
6c	vrijwel compleet
7	bord
8	Oosterhout
9	Hurst, Neal & Van Beuningen 1986, 28-32; Bartels 1999, 644

cat. 29

1a	NIE 03 – 311-306
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-bor-31
3	1600-1650
4a	43/7,5
4b	diep afgerond bord met brede vlag en van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	kruisdecoratie van strepen en guirlandes met afwisselend strepen en guirlandes op rand in slib
5d	
6a	standlobben
6b	
6c	vrijwel compleet
7	bord
8	Oosterhout
9	Hurst, Neal & Van Beuningen 1986, 28-32; Bartels 1999, 644

cat. 30

1a	NIE 03 – 311-305
1b	beerkelder 1 (1600-1650
2	r-bor-31
3	1600-1650
4a	43/7,5
4b	diep afgerond bord met brede vlag en van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	centraal linksdraaiende kruisdecoratie en afwisselende strepen en guirlandes in rand in slib
5d	
6a	standlobben
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Oosterhout
9	Hurst, Neal & Van Beuningen 1986, 28-32, Bartels 1999, 644

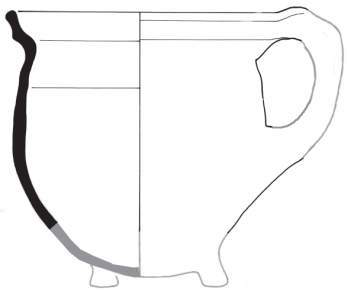
cat. 31

1a	NIE 03 – 311-302
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-dek-25
3	1600-1650
4a	31/6
4b	bol deksel met hoge sluitrand en oor
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur geheel met koperoxide
5c	
5d	
6a	
6b	opstaand lintoor
6c	fragment, compleet profiel
7	deksel
8	
9	Bartels 1999

cat. 32

1a	NIE 03 – 311-286
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-gra-18c
3	1525-1575
4a	17,5/16
4b	grape met scherpe buikknik zonder hals, uitgebogen rand met deksel-geul
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	kromme samengeknepen steel
6c	vrijwel compleet
7	grape
8	Utrecht
9	

cat. 33

1a	NIE 03 – 311-56
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-gra-19a
3	1550-1600
4a	10/10
4b	grape met scherpe buikknik, ribbel op halsaanzet, uitgebogen rand
5a	roodbakkend aardewerk
5b	geknepen lintoor
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	loodglazuur; inwendig geheel; uitwendig bovenste helft
6c	vrijwel compleet
7	grape
8	Utrecht
9	Bitter 1995; Ostkamp et al 1998 cat. 78; Ostkamp et al 2001cat. 82 (beerput 16A)

cat. 34

1a	NIE 03 – 311-62
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-gra- 30a
3	1600-1650
4a	17/-
4b	afgeronde wijdmondige grape met kraagrand met dekselgeul
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; inwendig met koper-oxide
5c	ribbels op schouder
5d	schenklip
6a	drie poten
6b	geknepen lintoor
6c	fragment, gereconstrueerd profiel
7	grape
8	Utrecht
9	

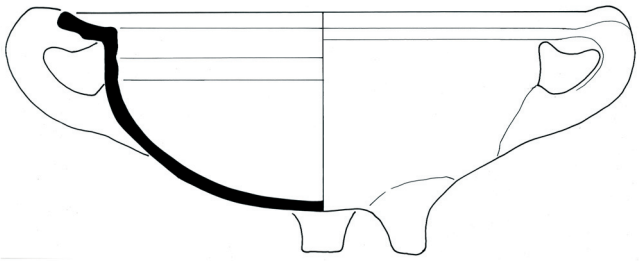
cat. 35

1a	NIE 03 – 311-303
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-gra-33a
3	1600-1650
4a	19/18
4b	grape met scherpe buikknik en iets uitgebogen rand
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur: inwendig geheel, uitwendig bovenste helft
5c	
5d	afgebroken doch naderhand be-roete poot; schenklip
6a	drie poten
6b	worstoor
6c	vrijwel compleet
7	grape
8	Utrecht
9	Bitter 1995

cat. 36	
1a	NIE 03 – 311-307
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-gra-74b
3	1600-1650
4a	26,5/28
4b	grape met afgeronde buikknik en manchetrand
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	compleet
5d	
6a	drie poten
6b	twee worstoren
6c	vrijwel compleet
7	grape
8	Utrecht
9	

cat. 37	
1a	NIE 03 – 311-55
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-gra-91b
3	1600-1650
4a	28/17
4b	grape met scherpe buikknik en grote halsopening met kraagrand en dekselgeul
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	twee geknepen lintoren
6c	fragment, compleet profiel
7	grape
8	Utrecht
9	

cat. 38	
1a	NIE 03 – 311-25
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-gra-71b
3	1600-1650
4a	27/13
4b	wijde grape (terrine) met bolle buik en naar buiten geknikte brede rechte rand
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; inwendig geheel; uitwendig bovenste helft
5c	ribbels op buik
5d	
6a	drie poten
6b	twee worstoren
6c	fragment, compleet profiel
7	grape
8	Utrecht
9	

cat. 39

1a	NIE-03 - 325-8
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-gra-108b
3	1500-1600
4a	30,5/30
4b	grape met hoge schouder en manchetrand
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	twee worstoren
6c	compleet
7	grape
8	Utrecht
9	

cat. 40

1a	NIE 03 – 311-283
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-kan-33
3	1500-1550
4a	13,5/15,5
4b	bolle kan met hoge schouder en cilindrische hals met kraagrand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur en uitwendig spaarzaam
5c	
5d	
6a	standring
6b	worstoor
6c	vrijwel compleet
7	kan
8	Utrecht
9	

cat. 41

1a	NIE-03 – 311-90
1b	beerkelder 1 (1600-1650
2	r-kan-
3	1600-1650
4a	-/-
4b	
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	ingekrast merk in standvoet
6a	standvoet
6b	
6c	fragment
7	kan?
8	Utrecht
9	

cat. 42

1a	NIE 03 – 311-288
1b	beerkelder (1) (1600-1650)
2	r-kom-8
3	1600-1650
4a	21,5/7,5
4b	afgeronde kom met afgeronde kraagrand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur: binnenzijde met koperoxide
5c	
5d	
6a	standring
6b	twee worstoren
6c	compleet
7	kom
8	Utrecht
9	Clevis & Kottman 1989; Jacobs & Van Veen 1996, 61 (beerput 17bc)

cat. 43

1a	NIE 03 – 311-276
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-kom-16
3	1500-1550
4a	13/8
4b	bolle kom met ingesnoerde hals en manchetrand met dekselgeul, op poten
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; inwendig
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	
6c	compleet
7	kom
8	Utrecht
9	

cat. 44

1a	NIE 03 – 311-272
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-kop-2
3	1600-1650
4a	13/7,5
4b	kop met scherpe knik bodem-wand en iets uitgebogen rand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	
6a	standring
6b	lintoor
6c	vrijwel compleet
7	papkom
8	Utrecht
9	Bitter 1995, 111 (waterputvulling 16bc; pottenbakkersafval c.1550-1620); Carmiggelt & Van Veen 1995, 43 (beerkelder 17B); Bitter et al 1997, 133 (beerput 15d-1561); Ostkamp et al 2001, cat. 144

cat. 45

1a	NIE 03 – 311-273
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-kop-36
3	1550-1600
4a	14,5/7
4b	bolle kop met teruggebogen manchetrand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	slibversiering: op rand slingerlijn, inwendig witte sliblaag
5d	
6a	standring
6b	twee worstoren
6c	vrijwel compleet
7	papkom
8	Oosterhout of Gorcum
9	Van den Berg, Ostkamp & Veen 2003, cat. 17

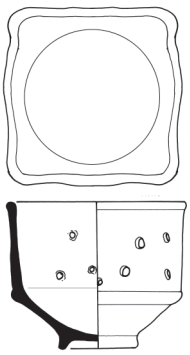
cat. 46	
1a	NIE 03 – 311-61
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-kop-41
3	1550-1650
4a	17,5/9,5
4b	diepe kop met knik bodem-wand, iets uitgebogen wand met kleine kraagrand, op standring
5a	roodbakkkend
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	
6a	standring
6b	worstoor
6c	fragment, compleet profiel
7	kom
8	Utrecht
9	

cat. 47	
1a	NIE 03 – 311-2
1b	beerkelder (1) (1600-1650)
2	r-kop-41
3	1625-1675
4a	9,5/6,5
4b	diepe kop met knik bodem-wand, iets uitgebogen wand met kleine kraagrand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	inwendig vlakdekkende sliblaag
5d	
6a	standring
6b	drie geknepen lintoren
6c	fragment, compleet profiel
7	papkom
8	Utrecht
9	Bitter et al 1997

cat. 48	
1a	NIE 03 – 311-289
1b	beerkelder (1) (1600-1650)
2	r-kop-41
3	1600-1650
4a	10,5/7
4b	diepe kop met knik bodem-wand, iets uitgebogen wand met kleine kraagrand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	
6a	standring
6b	drie geknepen lintoren
6c	vrijwel compleet
7	papkom
8	Utrecht
9	

cat. 49

1a	NIE 03 – 311-270
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-kop-41
3	1600-1650
4a	10,5/7
4b	diepe kop met knik bodem-wand, iets uitgebogen wand met kleine kraagrand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	inwendig witte sliblaag
5d	
6a	standring
6b	drie geknepen lintoren
6c	vrijwel compleet
7	kop
8	Utrecht
9	

cat. 50

1a	NIE 03 – 311-271
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-kop-41
3	1600-1650
4a	10,5/8
4b	diepe kop met knik bodem-wand, iets uitgebogen wand met kleine kraagrand, op standring
5a	roodbakkkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	inwendig witte sliblaag
5d	
6a	standring
6b	drie geknepen lintoren
6c	fragment, compleet profiel
7	papkom
8	Utrecht
9	

cat. 51

1a	NIE 03 – 311-44
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-kmf-18
3	1575-1625
4a	9/7
4b	vierkante komfoor met scherpe knik wand-bodem en afgeronde rand, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	doorboorde wand
6a	standring
6b	oor of steeltje ontbreekt
6c	fragment, compleet profiel
7	komfoor of vuurtest
8	Utrecht
9	

cat. 52	
1a	NIE 03 – 311-118
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-tes-15
3	1600-1650
4a	14/-
4b	ronde test met scherpe buikknik en horizontaal geknikte rand met platte bovenzijde, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; inwendig en uitwendig spaarzaam
5c	
5d	
6a	standring (ontbreekt)
6b	worstoor
6c	fragment, compleet profiel
7	vuurtest
8	West-Nederland
9	

cat. 53	
1a	NIE 03 – 311-308
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-vst-3
3	1600-1650
4a	-/-
4b	halfronde vuurstolp met kraagrand, oor bevestigd aan stolp en achterplaat
5a	roodbakkend aardewerk
5b	uitwendig loodglazuur met koperoxide op witte sliblaag
5c	appliques: cherubijntjes en gespiegelde franse lelie
5d	
6a	
6b	lintoor
6c	fragment
7	vuurstolp
8	Utrecht
9	

cat. 54	
1a	NIE 03 – 311-284
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	r-zal-9
3	1550-1650
4a	14/11
4b	hoge, wijde zalfpot met aan de bovenzijde afgeplatte rand en holle bodem
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	
6a	holle bodem
6b	
6c	vrijwel compleet
7	zalfpot
8	Utrecht
9	

cat. 55

1a	NIE-03 – 311-290
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	w-gra-10b
3	1600-1650
4a	22/15
4b	wijde grape met scherpe buikknik en kraagrand met dekselgeul
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur, geheel met koper-oxide
5c	slib aan binnenzijde
5d	
6a	drie poten
6b	twee lintoren
6c	vrijwel compleet
7	grape
8	Utrecht
9	Bitter et al 1997 (beerput 16d-17a); Clevis 2001 (16B)

cat. 56

1a	NIE-03 - 311-267
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	w-gra-17a
3	1600-1650
4a	8/6,5
4b	grape met scherpe buikknik, twee ribbels op schouder en kraagrand met dekselgeul
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur, geheel met koper-oxide
5c	
5d	schenklip
6a	drie poten
6b	lintoor
6c	vrijwel compleet
7	grape
8	Utrecht
9	Ostkamp et al 1998

cat. 57

1a	NIE-03 - 311-291
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	w-gra-31a
3	1600-1650
4a	13,5/11,5
4b	grape met scherpe buikknik en wijde hals met brede dekselgeul met kleine kraagrand
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	slib aan binnenzijde
5d	schenklip
6a	drie poten
6b	lintoor
6c	fragment, compleet profiel
7	grape
8	Utrecht
9	

cat. 58	
1a	NIE-03 - 311-266
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	w-gra-37a
3	1600-1650
4a	12,5/11
4b	grape met buikknik en kraagrand met dekselgeul
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur, geheel met koper-oxide
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	lintoor
6c	vrijwel compleet
7	grape
8	Utrecht
9	

cat. 59	
1a	NIE 03 – 506-1
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	w-kan-17
3	1525-1575
4a	12,5/12
4b	kan met scherpe buikknik, ribbel op schouder en kraagrand met dekselgeul, op standring
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	model als r-kan-53
6a	geknepen standring
6b	worstoor
6c	vrijwel compleet
7	kan
8	Utrecht
9	

cat. 60	
1a	NIE-03 - 311-275
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	w-kop-3
3	1600-1650
4a	16,5/9,5
4b	conische kop met platte bodem
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; geel slib oppervlak binnenzijde
5c	
5d	
6a	standvlak
6b	lintoor
6c	vrijwel compleet
7	kop
8	Utrecht
9	

cat. 61

1a	NIE 03 – 311-7
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	wa-kom-1
3	1600-1625
4a	15/4,5
4b	conische kom met afgeronde kraagrand en standvlak
5a	werra aardewerk
5b	inwendig loodglazuur met koper-oxide
5c	groen; slibversiering: concentrische cirkels; radiale strepen op rand; zon met stralen, gezicht en golflijnen
5d	
6a	standvlak
6b	lintoor (ontbreekt)
6c	fragment, compleet profiel
7	kom
8	Werra
9	

cat. 62 (schaal 1:2)

1a	NIE-03 – 311-292
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	we-min-
3	1600-1650
4a	8/1,5
4b	
5a	weser aardewerk
5b	loodglazuur
5c	slibversiering van concentrische cirkels met stip in het midden
5d	
6a	standvlak
6b	
6c	vrijwel compleet
7	kinderspeelgoed
8	Wesergebied
9	

cat. 63

1a	NIE-03 311-300
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-bor-1
3	1600-1625
4a	32/6
4b	bord met platte spiegel, scherpe knik spiegel-vlag en brede vlag met uitgebogen rand
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	a foglie motief met 'portrand' en kabelrand
5d	
6a	standring
6b	
6c	vrijwel compleet
7	bord
8	Nederlanden
9	

cat. 64	
1a	NIE-03 – 311-295
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-bor-3
3	1550-1600
4a	20/2
4b	bord met vlakke spiegel, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standring
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	op spiegel: vogel in tuin en op vlag vakken met Wanli-motief
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Nederlanden
9	Ostkamp et al 2001cat. 34-35 (afvalkuil c.1560-1580)

cat. 65	
1a	NIE 03 – 311-299
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-bor-3
3	1575-1625
4a	19/3
4b	bord met vlakke spiegel, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standring
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	granaatappels en druiven in groen, blauw, oranje op een wit fond
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Nederlanden
9	Ostkamp et al 2001, cat. 34-35 (afvalkuil c.1560-1580)

cat. 66	
1a	NIE-03 311-301
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-bor-3
3	1625-1675
4a	26/5
4b	bord met vlakke spiegel, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standring
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	op spiegel: vogel in tuin en op vlag vakken met Wanli-motief
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Nederlanden
9	Ostkamp et al 2001, cat. 34-35 (afvalkuil c.1560-1580)

cat. 67	
1a	NIE 03 – 311-297
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-bor-4
3	1600-1625
4a	18,5/3,5
4b	bord met vlakke spiegel met bult in het midden, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standring
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	op spiegel: vogel in tuin en op vlag vakken met Wanli-motief
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Nederlanden
9	

cat. 68	
1a	NIE 03 – 311-59
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-bor-6
3	1625-1650
4a	28/4,5
4b	bord met platte spiegel, scherpe knik spiegel-vlag, smalle uitgebogen vlag, op standring
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	monochroom blauw; tulpen met tulpenrand
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Nederlanden
9	

cat. 69	
1a	NIE 03 – 311-110
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-bor-
3	1600-1650
4a	-/-
4b	
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	monochroom blauw; wentelend rozet, gestileerde bladeren, drie concentrische cirkels
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment
7	bord
8	Nederlanden
9	

cat. 70

1a	NIE-03 311-112
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-bor-
3	1625-1650
4a	-/-
4b	
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	tulp in blauw, groen, geel, bruin op wit fond
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment
7	bord
8	Nederlanden
9	

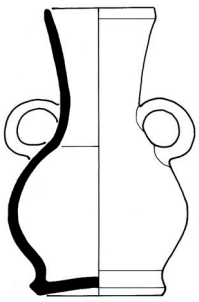
cat. 71

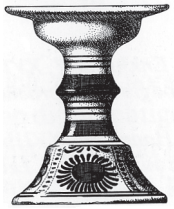
1a	NIE-03 311-294
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-kom-9
3	1525-1575
4a	13/4
4b	bolle kom met schuin geknikte rand, op standvoet
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	restant van HIS-versiering; concentrische cirkels; blauw, geel en oranje op wit
5d	
6a	standvoet
6b	twee horizontale worstoren
6c	fragment, compleet profiel
7	kom, papkom
8	Nederlanden
9	

cat. 72

1a	NIE-03 311-268
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-mos-1
3	1625-1650
4a	9/9,5
4b	hoge bolle mosterdpot met korte cilindrische hals, platte bodem
5a	faience
5b	tinglazuur
5c	links en rechts op knik cherubijntjes en midden op buik naar links kijkende vogel op gestileerde tak
5d	
6a	standvoet
6b	lintoor met gaatje (voor bevestiging van een tinnen klep)
6c	fragment, compleet profiel
7	mosterdpot
8	Nederlanden
9	

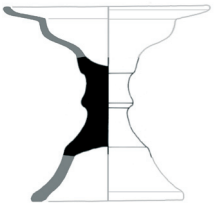

cat. 73

1a	NIE 03 – 311-269
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-vaa-1
3	1525-1550
4a	9/15
4b	bolle vaas met buik vloeiend overgaand in een hoge trechtervormige hals, met vlakke bodem
5a	majolica
5b	tinglazuur
5c	uitwendig geheel blauw
5d	
6a	standvlak
6b	twee lintoren
6c	compleet
7	vaas
8	Nederlanden
9	Bartels 1999, 209

cat. 74

1a	NIE-03 311-68
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	m-zou-3
3	1625-1650
4a	3,5/6
4b	zoutvat met S-vormige overgang spiegel-vlag en afgeplatte rand met opstaande lip, op stam met hoge conische standvoet
5a	majolica
5b	tinglazuur
5c	wanli-motief
5d	zoutschaal als m-bor-9
6a	hoge holle standvoet
6b	
6c	fragment, gereconstrueerd profiel
7	zoutvat
8	West-Nederland
9	reconstructie naar: Korf 1981

cat. 75

1a	NIE-03 311-298
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	f-bor-10
3	1625-1650
4a	19/2,5
4b	bord met platte spiegel, overgaand in uitgebogen vlag, op standring
5a	faience
5b	tinglazuur
5c	gestileerde florale motieven
5d	
6a	standring
6b	
6c	vrijwel compleet
7	bord
8	Nederlanden
9	Scholten 1993; Scholten 1994; Bitter 1995; Ostkamp et al 1998, 71-72

Zalpottenkuil (1500-1550)

cat. 76

1a	NIE-03 311-57
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	f-plo-3
3	1650-1700
4a	24/6
4b	plooischotel met platte spiegel en grof geplooide vlag, scherpe knik spiegel-vlag, standring
5a	faience
5b	tinglazuur
5c	
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	plooischotel
8	Delft
9	Clevis & Smit 1990 (17c); Bitter 1995 (beerput 1574-1677); Bitter et al 1997; Ostkamp et al 1998 (beerput 1678-c.1650)

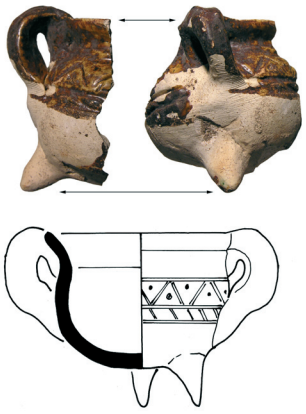
cat. 77

1a	NIE-03 – 311-293
1b	beerkelder 1 (1600-1650)
2	l-bor-3
3	1575-1625
4a	12/2
4b	diep afgerond bord zonder vlag met ver uitgebogen rand, op standring
5a	Italiaanse faience
5b	tinglazuur
5c	donkerblauw rad op een lichtblauw fond
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Italië, Ligurië
9	Ostkamp et al 2001,cat.. 34-35 (afvalkuil c.1560-1580)

cat. 78

1a	NIE 03 – 388-10
1b	zalfpottenkuil (1600-1625)
2	r-bak-
3	1600-1650
4a	-/-
4b	
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	steel met ingekrast eigendomsmerk
6a	standvlak (ontbreekt)
6b	platte steel
6c	fragment
7	koekenpan
8	Utrecht
9	

cat. 79 (schaal 1:2)

1a	NIE 03 – 352-1
1b	zalfpottenkuil (1600-1625)
2	r-zal-3
3	1600-1700
4a	5,5/5,5
4b	licht conisch versmallend zalfpotje met naar buiten gebogen rand op standvlak
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	
6a	standvlak
6b	
6c	compleet
7	zalfpot
8	Utrecht
9	Groeneweg 1992, nrs.481-482 (pottenbakkersafval 1638-1651); Bitter 1995 (beerput 1574-1677); Oskamp et al 1998 (beerputten 1578-c.1650 en c.1620-c.1680)

cat. 80 (schaal 1:2)

1a	NIE 03 – 125-1
1b	zalfpottenkuil (1600-1625)
2	ha-min-
3	1350-1550
4a	5/4,5
4b	
5a	hafner aardewerk
5b	ongeglazuurd
5c	engobe met ingekraste golflijn met punten
5d	
6a	drie poten
6b	twee worstoren
6c	fragment, compleet profiel
7	miniatuur, grape
8	Langerwehe of Keulen
9	

cat. 81 (schaal 1:2)

1a	NIE 03 – 358-7
1b	zalfpottenkuil (1600-1625)
2	m-kan-
3	1525-1575
4a	-/-
4b	
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	blauw, groen op wit, rankenmotief
5d	fragmenten van twee verschillende kannen
6a	standvoet
6b	lintoor (ontbreekt)
6c	fragment
7	kan
8	Nederlanden
9	Gumbert 1975, 44. Gaimster 1997, 137

Brandkuil (1500-1550)

cat. 82

1a	NIE 03 – 476-4
1b	brandkuil (1500-1550)
2	r-kop-48
3	1500-1600
4a	11,5/4
4b	kop met uitgebogen, afgeronde rand en ingesnoerde bodem, op standvlak
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	
6a	standvoet
6b	
6c	vrijwel compleet
7	kom
8	Utrecht
9	

cat. 83 (schaal 1:2)

1a	NIE-03 476-3
1b	brandkuil (1500-1550)
2	m-bor-9
3	1525-1575
4a	16/3,5
4b	bord met S-vormige overgang spiegel-vlag en afgeplatte rand met opstaande lip
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	bruin, blauw, groen, geel op wit; zigzaglijn, concentrische cirkels en centraal rozet met dambord-motief
5d	
6a	standring
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Nederlanden
9	Bitter et al 1997 (beerput 1561-c.1630)

cat. 84

1a	NIE 03 – 476-2
1b	brandkuil (1500-1550)
2	m-kom-9
3	1525-1575
4a	13/6
4b	bolle kom met schuin geknikte rand, op standvoet
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	IHS-teken; blauw, geel en bruin op wit fond
5d	
6a	standring
6b	twee worstoren
6c	vrijwel compleet
7	kom, papkom
8	Nederlanden
9	Ostkamp et al 2001 cat.41 (afvalkuil c.1560-1580)

Vondsten uit niet geselecteerde contexten (1500-1800)

cat. 85

1a	NIE-03 - vondstnummer onbekend
1b	vondstcontext onbekend
2	s7-the-1
3	1625-1700
4a	16/13
4b	dubbelconinsche theepot met afgeronde rand, op standvlak
5a	Aziatisch steengoed
5b	
5c	
5d	schuin aangezette tuit
6a	standvlak
6b	holle steel (uiteinde ontbreekt)
6c	vrijwel compleet
7	theepot
8	China
9	Harrison-Hall 2001, 451 (Hatcher cargo - ca. 1643); Jörg & Flecker 2001, 91 (Vung Tau cargo – ca. 1690)

cat. 86 (foto niet op schaal)

1a	NIE 03 – 494-63
1b	vulling spoor 36 (1500-1550)
2	s2-bek-9
3	1525-1550
4a	-/-
4b	cilindrische beker met kraagrand, op standvoet
5a	steengoed met oppervlakte-behandeling
5b	ijzerengobe en zoutglazuur
5c	applique met daarop een naakte vrouw met 'koolstronk' (drinkglas) en tinnen schenkkan
5d	
6a	standvoet
6b	lintoor (ontbreekt)
6c	fragment, compleet profiel
7	beker
8	Keulen
9	Ostkamp 2007

cat. 87

1a	NIE 03 – 516-29
1b	opvulling ingrraving
2	s2-kan-19
3	1525-1550
4a	12/10,5
4b	kan met afgeronde buikknik en iets toelopende hals met ribbel op halsaanzet en groef onderlangs rand, op standvoet
5a	steengoed met oppervlakte-behandeling
5b	ijzerengobe en zoutglazuur
5c	op buik: appliques in de vorm van eikenloof en eikels; op hals: drie engelenkoppen
5d	
6a	standvlak
6b	lintoor (ontbreekt)
6c	vrijwel compleet
7	kan
8	Keulen of Frechen
9	

cat. 88

1a	NIE 03 – 432-1
1b	ten westen van spoor 5
2	s2-kan-26
3	1525-1575
4a	-/-
4b	bolle kan met hoge cilindrische hals en ribbel onderlangs de rand, op halsaanzet, groef onderlangs lip, standvoet
5a	steengoed met oppervlakte-behandeling
5b	ijzerengobe en zoutglazuur
5c	appliqués met acanthuabladeren en medaillons met mansportretten
5d	
6a	standvoet (ontbreekt)
6b	lintoor (ontbreekt)
6c	fragment
7	kan
8	Keulen of Frechen
9	Reineking von Bock 1986 nr. 331 Tafel 15; Bitter et al 1997

cat. 89 (schaal 1:2)

1a	NIE 03 – 460-2
1b	aanleg vlak
2	s2-kan-55
3	1500-1550
4a	9/8,5
4b	kan met kogelronde buik en cilindrische hals met bundels ribbels op de hals, uiteenlopende decoraties soms met tweedeling van de buik, op standvoet
5a	steengoed met oppervlaktebehandeling
5b	ijzerengobe en zoutglazuur
5c	twee rijen knoppen op hals
5d	
6a	standring
6b	lintoor
6c	vrijwel compleet
7	kan
8	Raeren
9	

cat. 90

1a	NIE 03 – 317-2
1b	puinvulling beerkelder
2	s2-kan-73
3	1590-1610
4a	10/13,5
4b	bolle kan met hoge cilindrische hals en geribbelde kraagrand, op standvlak
5a	steengoed met oppervlaktebehandeling
5b	ijzerengobe en zoutglazuur
5c	pantermotief; baardman op hals; bloem met zes blaadjes op buik
5d	
6a	standvoet
6b	lintoor
6c	compleet
7	kan
8	Frechen
9	Bartels 1999

cat. 91

1a	NIE 03 – 475-5
1b	aanleg vlak
2	r-bor-1
3	1450-1525
4a	35/6
4b	diep bord met platte bodem, naar buiten geknikte vlag met verdikte lip
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	sgrafitto-decoratie: twee banden met daarin de repeterende gotische letter M rondom een centrale bloemrozet
5d	
6a	lobvoeten
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	bord
8	Utrecht
9	Carmiggelt & Van Veen 1995, 47-48

cat. 92

1a	NIE 03 – 463-1
1b	aanleg vlak sporen 20 en 21
2	r-dov-2
3	1500-1600
4a	23,5/6
4b	grote vlakke vuurdover met massieve knop
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur bovenzijde; ongeglazuurd onderzijde
5c	kerfsnede gevuld met slib
5d	
6a	
6b	massieve vierkante knop
6c	fragment, compleet profiel
7	dover
8	Utrecht
9	

cat. 93

1a	NIE 03 – 430-1
1b	beervulling NW keldertje
2	r-kui-2
3	1800-1900
4a	19/3,5
4b	platte kuikendrinkbak met negen drinkholtes
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
5d	
6a	
6a	standvlak
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	kuikendrinkbak, kuikensteen
8	Utrecht
9	

cat. 94

1a	NIE 03 – 9-1
1b	onder de vloer van kelder 3, naast haard
2	r-pot-3
3	1500-1600
4a	16/38
4b	bolle pot met hoge schouder en opstaande lip met dekselgeul, op standring
5a	roodbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	
5d	
6a	standring
6b	twee opstaande worstoren (ontbreken)
6c	vrijwel compleet
7	voorraadpot, secundair gebruikt als aspot
8	Utrecht
9	

cat. 95

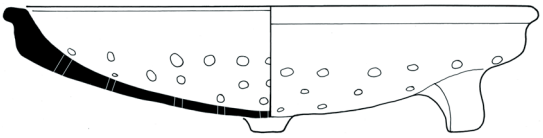
1a	NIE 03 – 408-1
1b	tweede beervulling spoor 56
2	r-kmf-11
3	1575-1625
4a	16,5-8
4b	wijde komfoor met knik bodem-wand en lage wand met kraag-rand, op poten en met poten op de rand
5a	roodbakkend
5b	loodglazuur inwendig
5c	
5d	drie pootvormige nokken op de rand
6a	drie poten
6b	twee worstoren
6c	compleet
7	komfoor
8	Utrecht
9	

cat. 96 (schaal 1:2)

1a	NIE-03 – 465-1
1b	aanleg vlak
2	r-zal-4
3	1575-1650
4a	4,5/8.0
4b	bolle zalfpot met uitgebogen rand en platte bodem
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur geheel; uitwendig spaarzaam met koper-oxide
5c	
5d	
6a	standvlak
6b	
6c	vrijwel compleet
7	zalfpot
8	Utrecht
9	

cat. 97

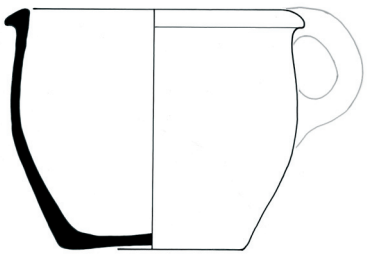
1a	NIE-03 – 455-1
1b	aanleg vlak
2	w-bor-5
3	1575-1625
4a	23/5
4b	bord met platte vlag en verdikte lip op poten
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur
5c	aan binnenzijde twee ringen; geribbelde rand
5d	
6a	drie poten
6b	
6c	vrijwel compleet
7	bord
8	Utrecht
9	Bitter 1995

cat. 98

1a	NIE 03 – 311-282
1b	vulling van ingraving
2	w-kan-18
3	1600-1650
4a	14/20
4b	hoge kan met bolle buik met hoge schouder en hoge cilindrische hals en kraagrand met dekselgeul, op standvoet
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; geheel met koperoxide
5c	
5d	schenklip
6a	standring
6b	worstoor:
6c	fragment, compleet profiel
7	kan
8	Utrecht
9	Ostkamp et al 2001cat.26 (afvalkuil c.1560-1580)

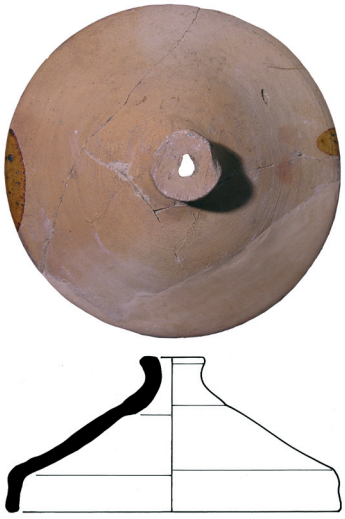
cat. 99

1a	NIE 03 – 87-1
1b	beerlaag van geleegde beerput
2	w-lek-7
3	1600-1650
4a	24/8
4b	lekschaal met manchetrand, op poten
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; geheel met koperoxide
5c	
5d	
6a	drie poten
6b	
6c	fragment, compleet profiel
7	lekschaal
8	Utrecht
9	

cat. 100

1a	NIE 03 – 430-4
1b	beervulling NW keldertje
2	w-pis-13
3	1800-1900
4a	17/12,5
4b	tonvormige pispot met kraagrand, op standvlak
5a	witbakkend aardewerk
5b	loodglazuur; inwendig met koperoxide
5c	
5d	model als s2-pis-3 en r-pis-49
6a	standvlak
6b	worstoor (ontbreekt)
6c	fragment, compleet profiel
7	pispot
8	
9	

cat. 101

1a	NIE-03 – 460-1
1b	aanleg vlak
2	ha-dek-6
3	1575-1625
4a	17,5/8
4b	bol deksel met kraagrand en knop
5a	witbakkend aardewerk
5b	ongeglazuurd
5c	
5d	
6a	
6b	knop
6c	compleet
7	deksel
8	Utrecht
9	

cat. 102

1a	NIE-03 – 443-2
1b	aanleg vlak uit spoor
2	we-kom-1
3	1550-1600
4a	13,5/4
4b	conische kom met afgeronde kraagrand en standvlak
5a	weser aardewerk
5b	loodglazuur
5c	witte en donkerbruine strepen en cirkels
5d	
6a	standvlak
6b	twee worstoren
6c	vrijwel compleet
7	papkom
8	Weser
9	

cat. 103

1a	NIE-03 13-1
1b	onder trap in kelder (aanleg vlak 2)
2	m-bor-4
3	1600-1650
4a	30,5/5,5
4b	bord met vlakke spiegel met bult in het midden, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standring
5a	majolica
5b	tinglazuur inwendig; loodglazuur uitwendig
5c	omcirkeld landschap in blauw op wit
5d	
6a	standring
6b	
6c	vrijwel compleet
7	bord
8	Nederlanden
9	Hupperetz 1994, 38-39 (beerput vóór 1662); Ostkamp et al 2001 cat.149 (beerput c.1640-1680)

StadsOntwikkeling

Meer informatie
Cultuurhistorie
afdeling Stedenbouw & Monumenten
Telefoon 030 - 286 39 90
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl

ISBN 987-90-73448-36-0